

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 37039

CALL No. 913.9105/O.V

D.G.A. 79

~~489a~~

Archaeological Service

OUDHEIDKUNDIGE DIENST

IN

NEDERLANDSCH-INDIË

in Dutch Indies

37035

Report of the Archaeological

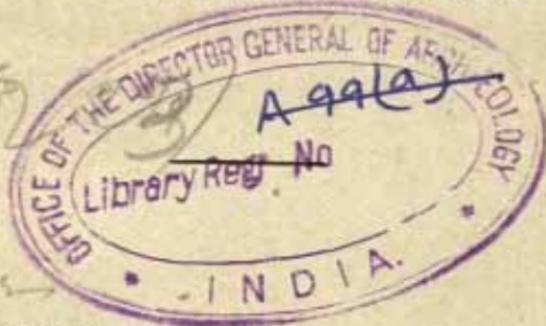
OUDHEIDKUNDIG VERSLAG

1916

Edited by
Batavian Association
UITGEGEVEN DOOR HET
7 ACTS AND SCIENTIFIC

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

WELTEVREDEN
ALBRECHT & Co

'S HAGE
M. NIJHOFF

I N H O U D

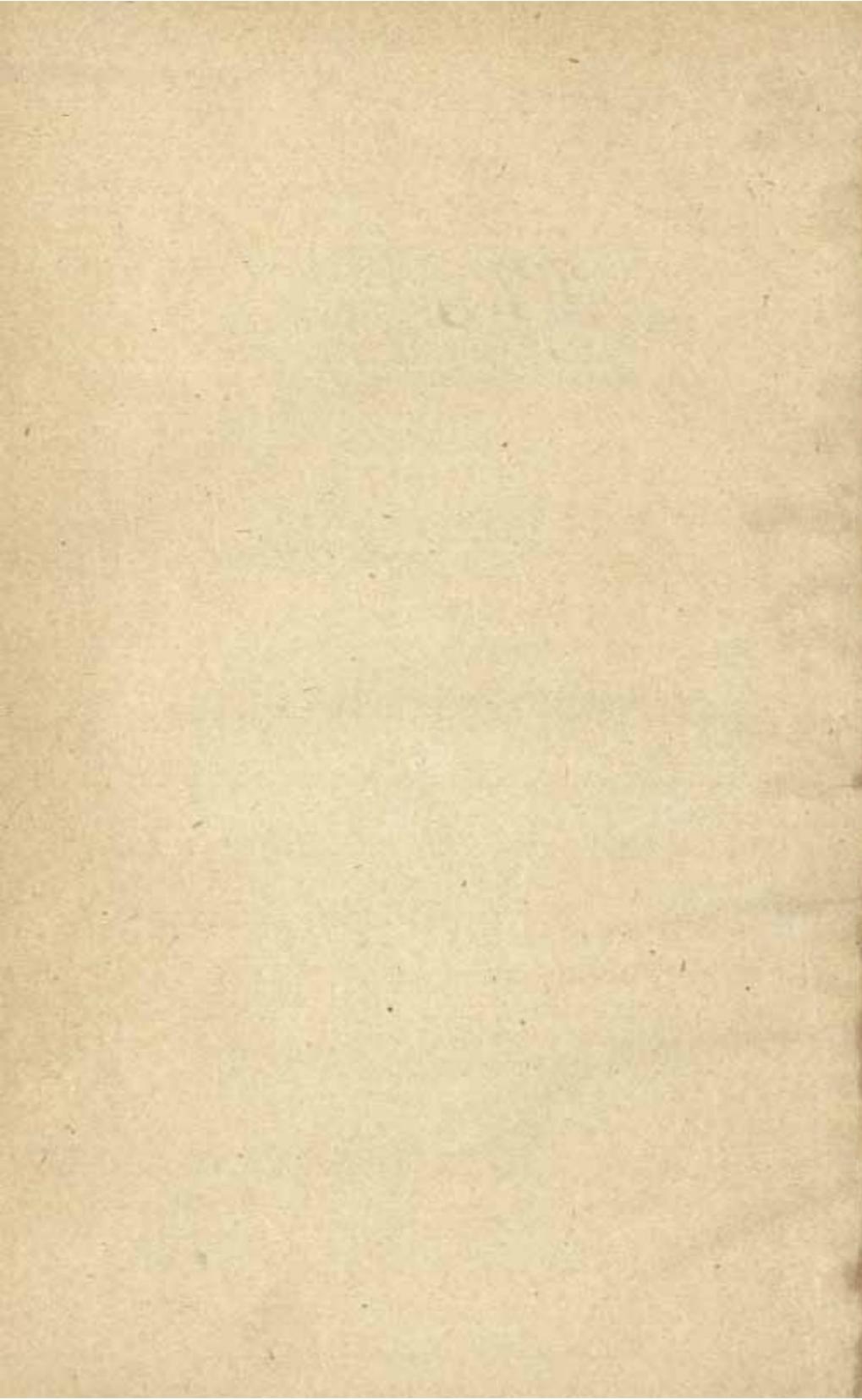
	Bladz.
Oudheidkundig Verslag over het eerste kwartaal 1916.....	1
Bijlage A. Verslag betreffende de werkzaamheden aan de tempelgroep Gedong Sanga, door P. V. van Stein Callenfels.....	12
Bijlage B. Lijst der fotografische opnamen.....	17
Bijlage C. Lijst der abklatschen.....	19
Bijlage D. Uittreksel uit het verslag der werkzaamheden in Atjeh.....	21
Bijlage E. Lijst van foto's uit Atjeh X.....	23
Bijlage F. Lijst van abklatschen uit Atjeh.....	27
Bijlage G. Lijst der tekeningen van Atjeh X.....	34
Oudheidkundig Verslag over het tweede kwartaal 1916	35
Bijlage H. Het heiligdom te Simping, door Dr. F. D. K. Bosch.....	57
Bijlage I. Lijst der fotografische opnamen.....	57
Bijlage J. Uittreksel uit het verslag over de werkzaamheden in Atjeh	61
Bijlage K. Lijst der tekeningen uit Atjeh XI.....	63
Bijlage L. Lijst van abklatschen uit Atjeh XI.....	65
Oudheidkundig Verslag over het derde kwartaal 1916.....	71
Bijlage M. Lijst der fotografische opnamen.....	91
Bijlage N. Lijst der abklatschen	93
Bijlage O. Stand van het teekenwerk.....	95
Bijlage P. Uittreksel uit het verslag over de oudheidkundige werkzaamheden in Atjeh	97
Oudheidkundig Verslag over het vierde kwartaal 1916	99
Bijlage Q. Lijst der fotografische opnamen	120
Bijlage R. Stand van het teekenwerk	124
Bijlage S. Verslag aangaande de tempels Boroboedoer, Kalasan, Prambanan, Sewoe en Singosari, door P. J. Perquin	127
Bijlage T. Uittreksel uit het verslag aangaande de oudheidkundige werkzaamheden in Oost-Java, door P. J. Perquin	133
Bijlage U. Gedateerde inscripties van Ned.-Indië. Derde aanvulling, door Dr. F. D. K. Bosch	148
Bijlage V. De Graftempel te Bhayalangö, door P. V. van Stein Callenfels. (<i>Met een foto</i>)	150
Bijlage W. Uittreksel uit het verslag over de oudheidkundige werkzaamheden in Atjeh, door J. J. de Vink	158
Bijlage X. Lijst der tekeningen uit Atjeh XII.....	159
Errata	160

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No ..... 37039 .....

Date ..... 14-3-63 .....

Call No ... 913.910/V.....

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Eerste kwartaal 1916.

---

§ 1. Personeel.

Bij Gouv. Besl. van den 3den Febr. 1916 no. 40 werd het G. B. van den 11den Nov. 1915 ingetrokken, waarbij aan den Chef van het technisch personeel, den heer H. L. Leydie Melville, wegens langdurigen dienst een jaar verlof naar Europa werd verleend.

Den heer P. J. Perquin werd bij G. B. van den 9den Maart 1916 no. 35 wegens dringende redenen een verlof naar Europa, buiten bezwaar van den Lande, voor den tijd van vijf maanden toegestaan.

In de vacature, ontstaan door het vertrek van den adjunct-bouwkundige, werd voorzien door het G. B. van den 25sten Maart 1916 no. 14, waarbij de heer P. H. van Coolwijk tijdelijk ter beschikking van den chef van den oudheidkundigen dienst werd gesteld, teneinde belast te worden met werkzaamheden in het belang van dien dienst.

§ 2. Bureau.

Aan de lijst der Hindoe-oudheden van de residentie Soera-baja werd voortgewerkt.

§ 3. Reizen.

De dienstreizen van den heer Perquin bepaalden zich in hoofdzaak tot de dagelijksche naar Panataran. In de districten Ngoenoet, Wlingi, Pare en Papar werden door hem oudheden gecontroleerd. De heer van Stein Callenfels ondernam dienstreizen naar Panataran, Toeloengagoeng, enkele

913.91
O.V.

plaatsen in de residentie Kediri, Solo, Djokja, de Prambanan-tempels, Magelang, Weltevreden, Bodjonegoro, Gedong Sanga en ver-chillende plaatsen in de afdeeling Salatiga. De heer Leydie Melville verwijlde beurtelings te Modjokerto, het Djēng-plateau en Soerabaja.

Over de reis van ondergetekende naar de tempel-groep Gedong Sanga, die in het begin van April plaats had, zal in het volgend verslag gerapporteerd worden.

§ 4. Bescherming van monumenten.

In verband met de werken te Panataran werden elders geen bijzondere maatregelen genomen. De herstelling van het dak van het tempeltje Wringin Brandjang kwam in den loop van Januari gereed. Volgens rapport van den heer Callenfels verkeeren de heiligdommen te Prambanan en omstreken en de groep Borobudur, Pawon en Mendoet in goeden staat.

In zake de in het vorige verslag vermelde beschadiging van het Djoko-Dolok beeld te Soerabaja werd gerapporteerd, dat een stevige omheining om het beeld zal geplaatst worden en het in de bijzondere zorg van de politie is aanbevolen. Ondertusschen leverden pogingen, die de heer Melville aanwendde, om de teervlekken van het gelaat te verwijderen een negatief resultaat op.

Bij een bezoek door den heer Callenfels aan eenige oudheden in de afdeeling Salatiga gebracht bleek, dat sedert de opname in 1910, door een Chinees, verscheidene beelden van hun oorspronkelijke plaatsen waren weggehaald en op het erf van zijn huis opgesteld. Het ergst was wel, dat alle stukken door den tegenwoordigen eigenaar bleken te zijn bijgepleisterd, gecementeerd en op alle andere denkbare wijzen „gerestaureerd”. O.a. werd daar aangetroffen een soort kunstmatige berg, bestaande uit ruim 100 stukken en brokken van beelden en tempels w.o. Durga's, Gaṇeṣa's, Guru's, nissen van tempeldaken, spuier-antefixen, lijstwerk, stukken basreliefs etc., alles in het bergje vastgecementeerd en tot onherkenbaarwordens toe bijgepleisterd.

Bestond aanvankelijk het voornemen bedoelden Chinees wegens zijn vergrijp aan publiek eigendom aan te klagen, bij nadere overweging werd in overleg met den Assistent-Resident van Salatiga daarvan afgezien en volstaan met de ernstige waarschuwing, dat bij eene herhaling van het gebeurde de strafrechter in het geval gekend zou worden. Daar het onmogelijk bleek te zijn de ontvreemde beelden naar hunne oorspronkelijke standplaatsen terug te voeren, werd bepaald, dat zij voorloopig op hunne tegenwoordige plaats zullen blijven, terwijl het den eigenaar verboden werd de stukken bij te pleisteren, te cementeeren of op andere wijze te beschadigen.

§ 5. Inventarisatie.

Deze had in het afgelopen kwartaal niet plaats. In verband met de boven vermelde ontvreemding van beelden in het Salatigasche is een nieuwe inventarisatie der oudheden in die afdeeling noodzakelijk geworden en zal deze geleidelijk van uit Gedong Sanga plaats hebben.

§ 6. Nieuwe opnamen, opgravingen, enz.

Het rapport van den heer Callenfels betreffende de ontgraving van de tempelgroep Gedong Sanga is opgenomen als bijlage A.

Aan het verslag van den heer Perquin ontleenen wij het volgende:

Toen aan het einde van het vorig kwartaal de ontgraving van het tempelterrein gevorderd was tot de Westzijde van het monumentje, waarvan alleen het basement nog aanwezig is, werd verondersteld, dat na drie maanden de geheele ontgraving gereed zou kunnen zijn. Deze onderstelling was hoofdzakelijk gebaseerd op een inhoudsberekening. Het ligt voor de hand, dat zoo'n berekening in normale gevallen, waar 't alleen gaat om grondverzet, dus zonder de moeilijkheden verbonden aan het blootleggen van muren en het noodzakelijk daaraan verbonden onderzoek,

in den regel wel uitkomt, maar waar we hier te doen hebben met een ongewoon geval, blijft zoo'n berekening zeer twijfelachtig, te meer nog als men tot de ontdekking komt, dat één der factoren waarop deze gegrond was, in casu de diepte, afwijkt van die welke na eene gedeeltelijke ontgraving was aangenomen. Toen nml. de ontgraving, begonnen in het Oosten en gevorderd tot aan de Westzijde van het monumentje ten N.W. van den hoofdtempel in Westelijke richting werd voortgezet, kwam een tweede muur van Noord naar Zuid voor den dag, waarbij bleek, dat het tempelterrein ten Westen van deze muur ongeveer 50 cM. lager lag, een niveau, dat ongeveer overeen komt met den onderkant van het pendopo-terras met jaartal.

Ofschoon ten N.W. van het terrein nog een groot gedeelte ontgraven moet worden, kan in algemene trekken de situatie van het tempelterrein als volgt worden vastgesteld:

Aan de Westzijde was de hoofdingang, oorspronkelijk bestaande uit een rensachtige open poort met een doorloop van ca. 4 Meter, aan de Westzijde geflankeerd door twee rakshasa's, elk met het jaartal 1242.

Het geheele terrein van West naar Oost bestaat uit drie afdeelingen:

- A. De eerste en grootste afdeeling bevattende
  - a. Aan de Noord-West hoek een terras zonder reliefversiering.
  - b. Ongeveer in het midden het pendopo-terras met jaartal 1297.
  - c. Ongeveer in het midden op een afstand van ca. 20 cM. uit den eersten dwarsmuur het tempeltje met jaartal 1291.
  - d. Ten Noorden hiervan een ringmuur van baksteen, waarbinnen een zestal teerlingen zijn opgebouwd.
  - e. Twee toegangen in den eersten dwarsmuur, die leiden naar de tweede afdeeling.
- B. Deze afdeeling in de richting West-Oost ongeveer

30 Meter metend, is door een muur van West naar Oost in tweeën gedeeld.

1. Het Zuidelijk deel, waarin zich bevinden:
  - a. De baksteen fundamenten van een gebouw of terras van 10 bij 20 Meter.
  - b. De fundamenten van een vierkant baksteengebouwtje.
  - c. Een toegang in den tweeden dwarsmuur leiden naar de derde afdeeling.
2. Het Noordelijke gedeelte, waarin zich bevinden:
  - a. Het basement van een tempeltje in natuursteen.
  - b. Het basement van een baksteen tempeltje.
  - c. Het basement van een tempeltje in natuursteen.
  - d. De fundamenten van een klein vierkant gebouwtje in baksteen.
  - e. De fundamenten van een langwerpige baksteenbouw afgedekt met een rand van natuursteen.
  - f. De fundamenten van een vierkant gebouwtje in baksteen, waarbinnen drie teerlingen zijn opgebouwd.
- C. De derde of laatste afdeeling, waarbinnen zich bevinden:
  - a. De hoofdtempel.
  - b. Ten Noorden hiervan een tempelvoet in natuursteen.
  - c. Ten Westen: de fundamenten van een langwerpig gebouwtje in baksteen.
  - d. Ten Noord-Westen: een tempelbasement in baksteen.
  - e. Ten Zuiden: een tempelbasement van natuursteen, waaraan is verbonden een tweede basement van natuursteen, een tempelbasementje van baksteen en een tempelvoet van natuursteen.

Wanneer te zijner tijd de situatie-tekening met de detailtekening van bovengenoemde monumenten enz. gereed zullen zijn, zal de beschrijving gedetailleerd gegeven kunnen worden, terwijl pro memorie de volgende bijzonderheden kunnen worden vastgelegd:

1. De bovendorpel met jaartal 1240 werd gevonden liggend bij den poortingang van den tweeden dwarsmuur.

2. Een bovendorpel met jaartal 1245 werd gevonden bij het tempeltje met jaartal met nog andere steenen, die behooren bij tempeltje vermeld onder B2a.

3. Een bovendorpel zonder jaartal werd aangetroffen bij den ingang van den tweeden dwarsmuur, waar ook twee rakshasa's staan zonder jaartal.

4. Wat de acht vrijstaande rakshasa's betreft:

- a. De twee groote elk met jaartal 1242, behooren, ofschoon zij niet op de juiste plaatsen staan, bij de hoofdpoort.
- b. Twee andere zonder jaartal stonden, ofschoon zooveel hooger, bij de resp. fundamenten bij den toegang in den eersten dwarsmuur.
- c. Een rakshasa met het jaartal 1241 stond op een later gemaakt basement voor den hoofdtempel en een gedeelte van een voetstuk met jaartal 1241 werd aangetroffen bij de toegangspoort in den tweeden dwarsmuur, zeer waarschijnlijk behooren deze hun plaats te hebben bij dezen toegang.
- d. De twee, waarvan de eene staat voor den hoofdtempel op een later gemaakt basement en waarvan de andere werd aangetroffen ten Zuiden van het tempelbasement genoemd onder B2a behooren dus ongetwijfeld bij het pendopo-terras in den Z-W hoek, welk terras één trap heeft aan de Zuidzijde.

5. Uit de gevonden fragmenten werden twee volledige en zeven onvolledige beelden samengesteld, die behooren bij het monumentje onder B2a. Deze beelden dragen een naga op de handen.

De ontgravingswerkzaamheden aan tjandi Tikoes moesten wegens de ongunstige weersgesteldheid in Februari worden gestaakt.

Op het Diëng-plateau werden de fundamenten, gelegen op de heuvel Kali Pana ten N. van G. Pangunan, opgemeten en gedeeltelijk in tekening gebracht. In het afgeloopen kwartaal zijn de tachometrische opnamen van

het plateau en de situatiekaart (schaal 1 op 2500) gereed gekomen.

Voor de oudheidkundige onderzoeken in Atjeh raadplege men bijlage D.

Ten slotte moet hier nog melding gemaakt worden van de ontdekking van fundamenten van bouwwerken in de desa Dinaja (distr. Batoe, afd. Malang), die reeds eenige jaren geleden, tijdens de goudexploitatie in het Batoesche, voor den dag kwamen, maar waarvan de Oudheidkundige Dierst eerst heden in kennis gesteld werd. Een nader onderzoek, dat ingesteld zal worden zoodra het droge jaarg.tijde is ingetreden, zal moeten uitwijzen welke waarde aan deze vondst gehecht zal dienen te worden in verband vooral met de vermelding van de stichting van verschillende bouwwerken op den beschreven steen van 682 Çaka, die in 1904 in dezelfde desa gevonden werd.

§ 7. Vondsten.

Door den heer Callenfels werd op het erf van den heer J. Dinger bij de suikerfabriek Modjopanggoeng in het Toeloengagoengsche een beeldenverzameling aangetroffen, die bij de nieuwe inventarisatie van Kediri zal beschreven worden. Een viertal beelden van deze collectie werd door den heer Dinger aan het Bataviasche Museum aangeboden evenals een beschreven steen afkomstig van Sapoe Angin, onderdistr. Sendang op den Wilis (zie volgende §).

Het volgende is ontleend aan het rapport van den heer Callenfels: In de desa Kandjeboer, onderdistrict Toentang, afd. Salatiga werd het overschot van een tempel aangetroffen, bestaande uit een banaspati enkele tempelsteen en een paar voetstukken; bas-reliefs van hier afkomstig bevonden zich indertijd op het erf van den Assistent-Resident van Salatiga (reeds sedert jaren verdwenen). Enkele jaren geleden werden door den boven genoemden Chinees (zie Inventarisatie) nog een paar beelden weggehaald.

In de pdoekoehan Daroem dier zelfde afdeeling, gelegen dicht bij de tempelgroep Gedong-Sanga, werd een merkwaardige Kala-kop gevonden, die waarschijnlijk niet van de tempels afkomstig is.

Een beeldje, wellicht Nandīvara voorstellend, werd opgegraven in de pdoekoehan Gembjang, desa Baran derzelfde afdeeling. De voeten zijn en profiel, het lichaam en trois quarts en het gezicht en face gebeiteld, blijkbaar dus een Nandīvara in voortschrijdende houding.

Een negatieve vondst moet vermeld worden voor ijandi Doekoe in het district Ambarawa, waar toch bleek, dat het voorterras van dien tempel (zie Oud. Rapp. 194) geheel en de tempel zelf grootendeels latere aanstelling is.

Over vondsten bij de tempels van Gedong Sanga zal later gerapporteerd worden, wanneer het werk aan dien groep geheel is afgeloopen. Alleen verdient vermelding dat bij de ontgraving van tempel no. 2 onder de nis, waarin het Guru-beeld gestaan moet hebben, een fraaie onbeschadigde Guru-kop te voorschijn kwam, die, wat uitvoering betreft, sterk doet denken aan de Guru-kop, die indertijd bij den torentempel van Singosari gevonden werd. Onder de nis bestemd voor Nandīvara werd met het hoofd voorover een buitengewoon fraai Nandīvarabeeld aangetroffen. Het beeld is goed bewaard, zelfs de neus is nog onbeschadigd. De voeten, die door den val zijn afgebroken, werden eveneens gevonden. Verder verdient voorloopig nog aantekening, dat op Kedoe-gebied door de bevolking verschillende koekjes van gips van verschillende grootten werden aangetroffen. Was het doel van deze voorwerpen eerst raadselachtig, door de vondst terzelfder plaatse van een toetssteen werd duidelijk, dat zij als gewichten voor het wegen van edele metalen beschouwd moeten worden. Met het oog op het Hindu-Javaansche stelsel van maten en gewichten een interessante vondst.

§ 8. Epigraphie en Iconographie.

Bij een bezoek aan de Prambanan-tempels werd door den heer Callenfels geconstateerd, dat verschillende basreliefs aan den Viṣṇu-tempel episodes uit de jeugd van Kṛṣṇa voorstellen. O. a. konden worden aangewezen de scène, waar Kṛṣṇa aan het rijstblok wordt vastgebonden, de dood van Ariṣṭa, de Dhenuka-episode en nog enkele andere. De aandacht viel daarbij op de mogelijkheid, dat basreliefs ook van deze serie indertijd naar Djokja werden versleept voor het zoog. Museum en zich dus nu te Magelang moeten bevinden. Een ingesteld onderzoek bracht dan ook aan het licht, dat o. a. het relief met de Putana-geschiedenis daar ter plaatse aanwezig is. In verband hiermede werd een voorstel ingediend een viertal basreliefs van Magelang naar Prambanan terug te brengen. Met het publiceeren der resultaten van de pogingen tot verklaring der relief-serie zal gewacht worden tot deze stukken te Prambanan zijn gearriveerd.

Van den merkwaardigen beschreven steen uit de collectie Dinger, waarvan in de vorige paragraaf melding gemaakt werd, zal in het volgende kwartaal-verslag een reproductie gegeven worden.

De verloren steen van Tjeker kon terecht gebracht worden. Het stuk bevindt zich thans op het erf van den patih te Kediri.

Bij de bezichtiging van de verzameling van den heer Burgemeestre te Djokja door den heer Callenfels werd een steenen beeldje aangetroffen, blijkbaar van zeer recenten datum, waarop zich aan den achterkant eene inscriptie in nāgarī bevindt, die door het midden van de letters is afgebroken. Door ruiling in het bezit van het object gekomen bood de heer Callenfels het aan het Museum te Batavia aan, waar werd geconstateerd, dat het een fragment is van de inscriptie D 50, afkomstig van den zoog. Kraton van Ratoe Boko. (Zie ook vorig verslag § 8). De vervalscher had van het voorkomen van een inscriptie op den eenen kant van den

steen op handige wijze gebruikt gemaakt om het door hem gefabriceerde beeldje voor niet deskundige verzamelaars als echt te doen voorkomen.

§ 9. Fotografieën.

Voor de opgave van de in het afgelopen kwartaal vervaardigde foto's raadplege men bijlage B.

§ 10. Teekeningen.

Bijlage G. geeft een overzicht van het door den heer de Vink uitgevoerde teekenwerk.

§ 11. Musea en verzamelingen.

De gevel van het Museum te Modjokerto werd verfraaid en in het binnengewerk eenige noodig gebleken veranderingen aangebracht. Daar de ruimte te klein wordt om de vele aanwinsten onder te brengen worden plannen overwogen door eene verbouwing aan de buitenzijde en eene andere opstelling der stukken plaats te winnen. Voor het overbrengen van beelden van het Regentserf te Magelang naar het Prambanan-terrein zie hiervoor § 8.

§ 12. Lijst van monumenten.

Door de werkzaamheden aan tjandi Panataran had de beschrijving der Oost-Javaansche monumenten in het afgelopen kwartaal geen voortgang.

§ 13. Publicaties.

Het Oudheidkundig Verslag over het laatste kwartaal van 1915 verscheen in druk.

§ 14. Geschenken.

Van de Directie van het Bataviaasch Genootschap werd ontvangen de 4de aflevering van het Tijdschrift. Verder werden ons toegezonden: The Chronology of the Pandya Monarchy, Rob. Sewell; the new Asokan Edict of Maski, Hyderabad Archeol. Ser.; Progress Report of the Arch. Surv. of Ind. W. circle 1915 en Ann. Progress Report of

the Superintendent, Muhammadan and British Monuments,
N. circle 1915.

§ 15. Programma voor het volgend kwartaal.

De ontgravingen te Gedong Sanga zullen door den heer Callenfels worden voortgezet. Tusschentijds zullen reizen naar Salatiga en Rembang ondernomen worden in het belang der inventarisatie. In Oost-Java zal de heer van Coolwijk de werken te Panataran beëindigen en een begin maken met de ontgraving van tjandi Gambar (district Ngoenoet) of van tjandi Kotes (district Gandoesari). De heer Melville zal o. a. een onderzoek instellen naar de onder § 6 vermelde fundamenten in het Batoesche. Bij den aanvang van de droge moeson zullen de werkzaamheden aan tjandi Sewu onder leiding van den heer Rothe hervat worden. Voor zoover geen dienstreizen noodzakelijk zullen blijken zal ondergetekende zich te Batavia met iconographische en epigraphische werkzaamheden bezig houden.

De Wde Chef van den Oudheidkundigen Dienst,
DR. F. D. K. BOSCH.

Batavia, April 1916.

VERSLAG
betreffende de werkzaamheden aan de
tempelgroep Gedong Sanga,

UITGEBRACHT DOOR

P. V. VAN STEIN CALLENFELS.

Een aanvang werd gemaakt met de ontgraving en de schoonmaak der tempelgroep Gedong Sanga. Tempel no. 1 (de Zuidelijkste op Semaranggebied) staat op invallen. Daar de toestand van dien aard is, dat gevreesd moet worden voor instorting zelfs bij de allereerste poging bv. tot schoonmaak van het dak, liet men dezen tempel voorlopig liggen. Wanneer met de alleruiterste zorg gewerkt wordt, kan waarschijnlijk de voet, die naar schatting 75 cM. in den grond zit, ontgraven worden. Aangezien aan dezen tempel aardige versieringsmotieven voorkomen, zal zoo spoedig mogelijk eene fotografische opname moeten plaats hebben.

Tempel no. 2 (de middelste op Semaranggebied) leek bij den aanvang van de ontgraving meer op een oerbosch dan op een gebouw. De tempel zat tot ca. 15 cM. onder de nissen in den grond en was verder van boven en van onderen met dicht geboomte bewassen. Allereerst werd het tempelplein geheel ontgraven, waarbij bleek, dat evenals bv. de Bhima-tempel op den Diëng het gebouw op een klein plateau van gehouwen steen staat. Bij de ontgraving kwamen de resten van 2 andere bouwwerken voor den dag nl. van een klein, langwerpig gebouwtje juist tegenover den tempelingang en van een groter, vierkant, ten Zuid-Westen. Uit enkele nog aanwezige steenen van het dak kon geconstateerd worden, dat het langwerpige

gebouwtje er juist zoo een geweest is als bij tempel no. 3 (zie hieronder) op dezelfde plaats tegenover den hoofdtempel staat, met een dak als dat van Wringin Brandjang in het Wlingische.

Verder werden bij de ontgraving aangetroffen een menigte steenen van alle 5 de tempels, waarvan verscheidene, behoorende aan den hoofdtempel zonder moeite weder op hunne oorspronkelijke plaatsen zouden kunnen worden teruggebracht. Voor gevonden beelden zie onder § 7.

Daarna werd overgegaan tot den schoonmaak van het tempellichaam en het dak, waarbij het laatste bevrijd moest worden van een ruim 1 M. dikke aardlaag, waarmede het geheel bedekt was en die op zijn plaats werd gehouden door een vegetatie van eeuwen-oude paridjataboomen etc. Wellicht ten gevolge van deze beschermende aardlaag bleek het dak zelf buiten verwachting betrekkelijk weinig beschadigd.

Over het algemeen heeft de tempel verscheidene punten van overeenkomst met de Diëngtempels. De onderbouw vertoont in hoofdzaak dezelfde profieltypen, terwijl ook de zeer gedrukte teerling van dien onderbouw en de 2 maal terugspringende paneelen aan dien teerling aan den Diëng doen denken.

De tempelteerling zelf is alleen versierd door de nissen aan Noord-Oost- en Zuidzijde, uit welke nissen de beelden verdwenen zijn. Deze nissen zijn omlijst met het kalamakara-ornament, waarbij de banden, die kala en makara's verbinden bijzondere opmerkzaamheid verdienen. De kala-koppen zelf vertoonen de variatie op het snorrebaardtype van bijv. Tjandi Pawon, waarbij de „snorrebaard" niet aan de muil van den kala is aangebracht, doch als afdekking boven den kop loopt. Geconstateerd kon worden, dat de grote kalakop boven den ingang, welke geheel is afgestort, doeh die uit gevonden fragmenten grootendeels kon worden opgebouwd, hetzelfde type vertoont.

Het dak is er een in verdiepingen en wel oorspronkelijk waarschijnlijk 3, waarvan er 2 nu nog, zij het ook eenigs-

zins beschadigd, werden aangetroffen. Op de hoeken komen de bekende hoektorentjes voor. Uit de gevonden debris was het mogelijk zoowel een torentje van den kroonlijst van de tempelteerling zelf als van die van de eerste verdieping in elkaar te zetten, terwijl er voldoende stukken aanwezig zijn om dat ook te doen met die van den kroonlijst van de tweede verdieping. Aan elke zijde kwam in het midden van de kroonlijst van het tempellichaam een nis-antefix voor, waarin een zittend vrouwenbeeld was gebeiteld, op de overeenkomstige plaatsen aan de kroonlijst van de eerste daketage vervangen door een nis-antefix, waarin een mannenhoofd en aan die van de tweede daketage door een eenvoudige nis-antefix, te klein om ornament te bevatten.

De teerlingen der nog bestaande daketages waren geheel bebeiteld met zg. behangselornament.

Voor zoover tot heden kon worden geconstateerd is deze tempel nog de best-bewaarde van het geheele Gedong Sanga-complex.

Van de beide nieuw-gevonden tempelrestes staan van de Zuid-Westelijke nog slechts eenige steenlagen overeind, terwijl van het kleine langwerpige gebouwtje een deel van de teerling van den onderbouw nog over is, waardoor de overeenkomst met het dito-gebouwtje bij tempel no. 3 kon worden vastgesteld.

Het complex van tempel no. 3 (den Noordelijksten op Semaranggebied den zg. hoofdtempel) zat veel minder diep in den grond. Hier behoefde men maar ongeveer 30 cM. te graven om op het plaveisel te stuiten. Deze groep bestaat uit den hoofdtempel, ten N. waarvan zich een bijtempel bevindt en tegenover den tempelingang een langwerpig gebouwtje; alle drie staan geheel of ten deele nog overeind. Verder werden ten Zuid-Oosten van den hoofdtempel de restes (tot en met het beneden-ojief aan de basis van het voetstuk) van een andere tempel ontgraven, terwijl een steenhoop wellicht de plaats van een 5de tempel aanwijst, wat

nog niet kon worden vastgesteld, daar de werkzaamheden nog niet zoover gevorderd zijn.

In opzet komt de hoofdtempel in hoofdzaken overeen met tempel no. 2; het dak, voor zoover daarover reeds geoordeeld kan worden, zelfs geheel. Ook hier werd op de kroonlijst van het tempellichaam een nis-antefix met zittende vrouwenfiguur aangetroffen, evenals de resten van hoektorentjes. Bekend is, dat in de buitennissen van den tempel alle beelden nog aanwezig zijn ook Nandīvara en Mahākāla aan de voorzijde, waarbij opgemerkt moet worden, dat de nissen van deze beelden zich aan het tempellichaam zelf bevinden, in tegenstelling met tempel no. 2, waar die nissen zich bevinden aan de poort-uitbouwing.

Het langwerpig gebouwtje tegenover den hoofdtempel heeft een onderbouw, waaraan wederom de inspringende paneelen voorkomen en is dus niet zoo eenvoudig als tjandi Wringin Brandjang. Het dak, waarvan oorspronkelijk niets te zien was door de enorme paridjata-vegetatie, bleek bij schoonmaak hetzelfde type als Wringin Brandjang te ver- toonen en zwaar beschadigd te zijn.

Van het bijtempeltje ten Noorden van den hoofdtempel is het dak ingestort. Echter kon worden geconstateerd, dat ook hier een dak in verdiepingen aanwezig was geweest in den geest van dat van tempel no. 2. Een nis-antefix met vrouwenbeeld werd nog op zijn oorspronkelijke plaats aangetroffen. Zooals bekend komen aan den onderbouw van deze tempel nissen voor, juist onder de grootere nissen aan het tempellichaam. Bij de ontgraving van het terrein nu werd een olifantsbeeldje (geen Ganēśa) aangetroffen, dat juist in een dier nissen paste, zoodat het niet te gewaagd is te veronderstellen, dat het er oorspronkelijk in heeft gestaan.

Overigens is het onderzoek aan deze tempelgroep nog niet afgelopen, zoodat met het geven van eene volledige beschrijving daarop gewacht zal moeten worden.

Wat de quaestie van den toegang naar deze groep betreft, hier worden ons een paar raadsels ter oplossing gegeven.

Het plateau toch, waar de tempels op staan, wordt aan de Zuidzijde gesteund door een muur waarin een trap, waarmede men afdaalt naar een lager gelegen plateau. Op dit plateau, waarvan de ontgraving nog niet geheel is afgeloopen, worden massa's tempelsteen en aangetroffen, zoowel geornamenteerde als geprofileerde en geheel gladde. Fundamenten werden tot nu toe nog niet gevonden. Van dit plateau liep een smalle trap wederom naar een nog lager gelegen terras. Voor zoover er op het oogenblik over geoordeeld kan worden is deze laaste trap van modernen datum daar er in de treden geornamenteerde stukken (o. a. van daklijsten) voorkomen, terwijl ook de terrasmuur aan het bovenste plateau om dezelfde reden zal moeten beschouwd worden als jongere steenstapeling. De trap, die van het middelste naar het bovenste plateau voert schijnt voorloopig echt te zijn. Waarschijnlijk heeft daar een poortgebouw gestaan, terwijl de ingang zelf afgedekt kan zijn geweest met een groote kala-kop, waarvan de resten op het middelste plateau zijn gevonden.

De tempels aan de Kedoezijde werden voorloopig alleen nog maar bezichtigt. Zoodra de ontgraving aan tempelcomplex no. 3 is afgeloopen zal het werk op Kedoegebied worden voortgezet.

**Lijst der fotografische opnamen
over het 1ste kwartaal 1916.**

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
2475	24 × 30	Tjandi Tegawangi, distr. Papar afd. Kediri. id.	aanzicht, Zuid-West-hoek.
2476	"	Tjandi Soerawana, distr. Papar afd. Kediri.	Noord-hoek.
2477	"	Tjandi Gambar distr. Ngoenoet, afd. Toe- loengagoeng.	aanzicht, Zuid-Oost-hoek.
2478	"	id.	" , Zuid-West-hoek.
2479	"	Tjandi Domasan, distr. Ngoenoet.	aanzicht, Westzijde.
2480	"	Tjandi Toeban — desa Domasan, distr. Ngoenoet.	" , Zuidzijde.
2481	"	Panataran, distr. Blitar	aanzicht, Westzijde.
2482	12 × 18		beschreven poort, ten Zuiden v/d grooten tempel (Noord- zijde).
2483	"		drie steenen beelden.
2484	"	Blitar, op het erf van	steenelen beeld.
2485	"	den Heer de Rooy.	beeld met knots.
2486	"	Panataran, distr. Blitar	N. W. op het 2de terras.
2487	"	id.	N. W. op het 1ste terras.
2488	"	id.	Westzijde na de ontgraving.
2489	"	id.	N. O. hoek, v/h. tempeltje met jaartal na de ontgraving.
2490	"	id.	vrouwenbeeld, achterzijde.
2491	"	id.	" , vóórzijde.
2492	18 × 24	Tumapel, distr. Dja- boeng, thans Mus. Modjok. No. 636.	steenplaat met jaartal 1327 çaka.
2493	"	Doekoehan doekoeh, desa Kembangsore distr. Djaboeng thans Mus. Modjok. 639 en 663.	steenzen zuil (grenspaal) met jaartal 1107 çaka en stee- nen kegel met jaartal 1322 çaka.

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
2494	18 × 24	Desa Pandean, district Djaboeng, thans Mus. Modjok. 651 en 652.	twee steenen met jaartallen resp. 1179 en 1222 caka.
2495	,	Bosch Sikoening, desa Tjilakat, distr. Djaboeng, thans Mus. Modjokerto No 643.	steen van een vrouw met kind in de slendang, en één tweede kind a/d rechterhand.
2496	,	id.	zelfde beeld, van ter zijde,
2497	,	id.	" " "
2498	,	id.	steenen beeld; twee naast elkaar staande goden.
2499	,	Belahan, desa Wanasonja distr. Gempol, afd. Bangil, thans Mus. Modjokerto No. 405.	Wiñu op garuda en achterwand van het Museum.
2500	,	Kota Modjokerto.	Museum-gebouw (voorzijde).

Lijst der abklatschen

vervaardigd in het 4de kwartaal 1915 en 1^e kwartaal 1916.

Invent. No.	Plaats.	Korte omschrijving.
2069		
2070	doekoe Meleri, desa Bagelenan, distr. Srengat,	Beschreven steen voorzijde
2071	afd. Blitar.	achterzijde
2072		rechter zijkant
2073	Kroesenpark te Simpang, Kota Soerabaja.	linker zijkant inscriptie op het kussen van het Akshobhya-beeld.
2074		voorzijde
2075	desa Goerit, distr. Wlingi,	Beschreven zegel v/d steen
2076	afd. Blitar.	achterzijde
2077		rechter zijkant
2078		linker zijkant
2079	desa Plasa; distr. Wlingi, afd. Blitar.	steentje met vijf letters in sengkala.
2080		steen met
2081	desa Soember-djati, distr.	ornament.
2082	Lodaja, afd. Blitar.	jaartal op een antefix.
2083		
2084	Koffie-Ondern. Kawisari, distr. Gandoesari, afd. Blitar.	beschreven steentje (vergl. Rapp. 1902 p. 376; 1908 p. 160).
2085	desa Seloemboeng, distr. Gandoesari, afd. Blitar.	steenpijlertje met jaartal 1246.
2086		steenblokje met jaartal 1276 çaka.
2087	desa Kotes, distr. Gandoesari.	jaartal 1223 çaka, op kroonlijst.
2088	id.	jaartal 1222 çaka op trapvleugel.
2089		
2090	desa Djepoen, distr. Wlingi;	voorzijde
2091	afdeeling Blitar; thans Kawedanan te Wlingi.	beschreven achterzijde
2092		rechter zijkant
2093		linker zijkant
		zegel v/d steen.

Invent. No.	Plaats.	Korte omschrijving.
2094		
2095	desa Pandjer,-redjā; distr.	beschreven voorzijde
2096	Ngoenoet; afd. Toeloeng-	achterzijde
2097	agoeng.	rechter zijkant
2098		linker zijkant
2099	desa Soemberingin-kidoel,	zegel v/d steen:
2100	distr. Ngoenoet afd.	vóór-en rechts,
2101	Toeloeng-agoeng.	achter-en links,
2102	Diëng-plateau, afd. Wonosobo res. Kedoe.	zegel v/d steen.
		beschreven steen, thans staande bij de pasanggrahan (Not. 1914 p. 21).

Uittreksel

UIT HET

Verslag over de oudheidkundige werkzaamheden in Atjeh in het eerste kwartaal 1916,

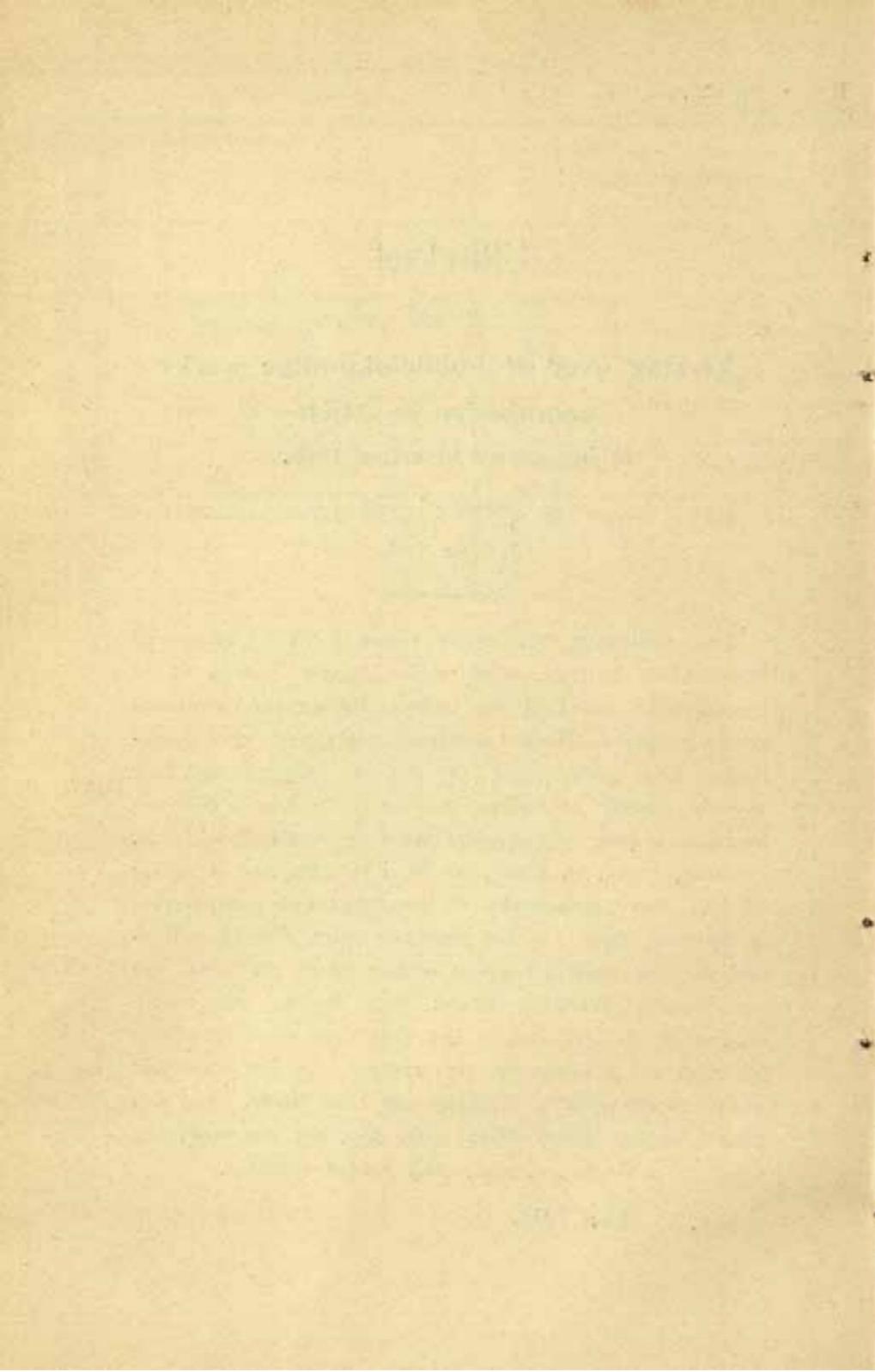
UITGEBRACHT DOOR

J. J. de Vink.

Naar aanleiding van mijne vondsten in de gampongs Klibeuët en Langgö, werd in de maand Januari in de onmiddellijke nabijheid der twee soeltansgraven-complexen verder gegraven. Hoewel een honderdtal graven werd aange troffen, bleek geen enkele inscriptie van belang te zijn, daar op alle slechts de kalima voorkomt. In het afgeloopen kwartaal werden de gampongs Daloeëng, Goendoeët, Klibeuët, Teubeng, Bambi en Lhang bij Sigli en gampong Kandang bij Lam Meulö onderzocht. In laatstgenoemde gampong las ik op een steen van het graven-complex Teungkoe Meureuhom drie maal het woord soeltan en op een steen van het complex Teungkoe Djarat Raja éénmaal dit woord, waarna ik de grafstenen liet ontgraven en fotografische opnamen en abklatschen vervaardigen. Op het oogenblik wordt doorgewerkt in de buurt van Lam Meulö. Van den 25sten tot den 28sten Maart werd door mij een onderzoek ingesteld in de Tangsivallei, doch zonder resultaat.

Sigli, 15 Maart 1916.

Tiende lijst van foto's

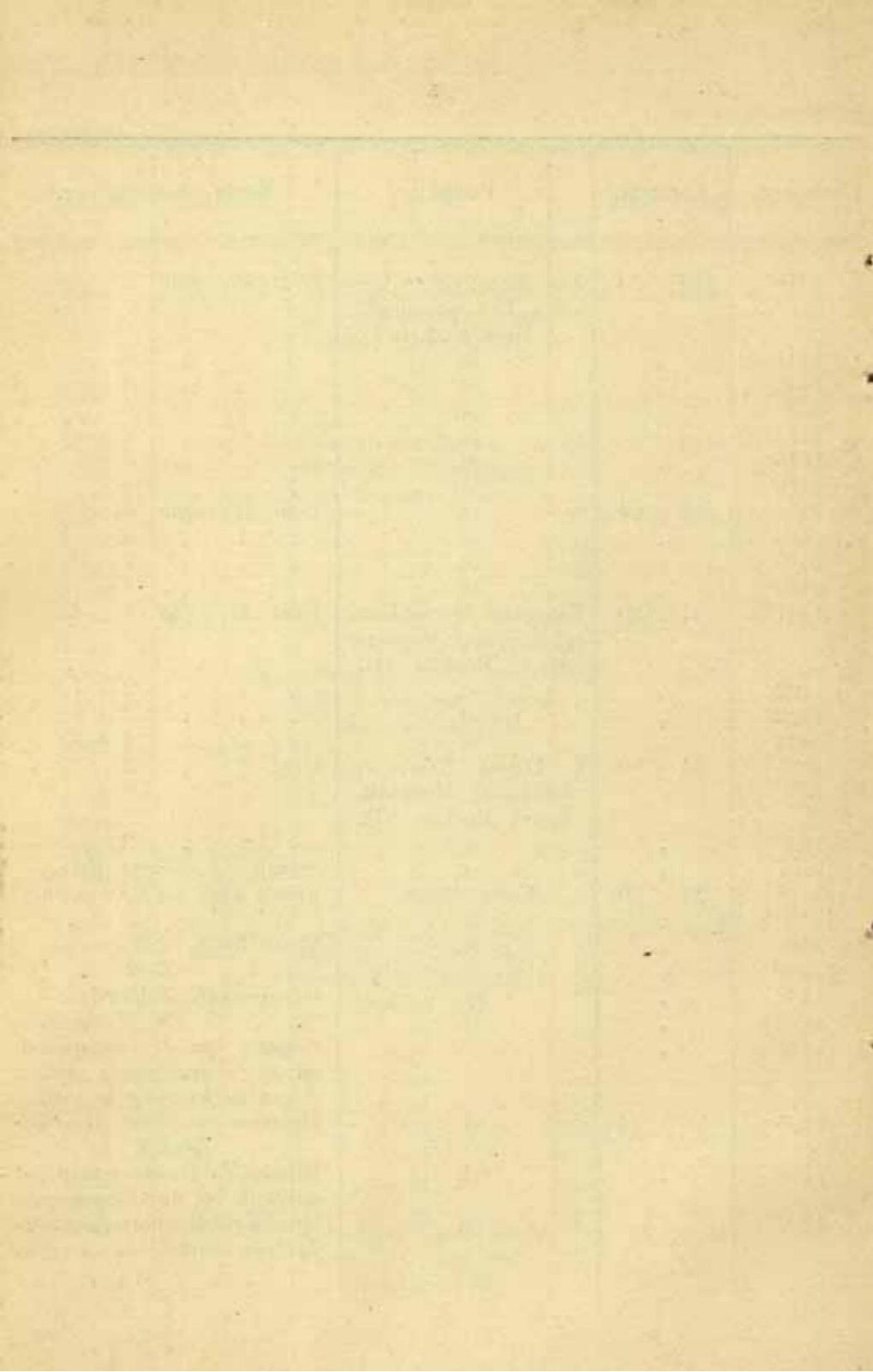
UIT

A t j è h.

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
1357	18 × 24	Teungkoe di Kandang; kg. Klibeuet; Meunassa Tanoh; Moekim XII.	Graf II, zijde 1.
1358	.	id.	,
1359	.	id.	,
1360	.	id.	,
1361	.	id.	,
1362	.	id.	,
1363	.	id.	,
1364	.	id.	,
1365	.	id.	,
1366	.	id.	,
1367	18 × 24	Teungkoe Sjeh Air- cham; kg. Langgo; Meunassa Keuteumoe; Moekim XII.	Situatie gravencomplex.
1368	.	id.	Graf 1, zijde 1 + 4a.
1369	.	id.	,
1370	.	id.	,
1371	.	id.	,
1372	.	id.	,
1373	.	id.	,
1374	.	id.	,
1375	.	id.	,
1376	18 × 24	Teungkoe Joeb Seumira; kg. en Meunassa Goen- doeëk; Moekim XII.	Graf I, zijde 1.
1377	.	id.	,
1378	.	id.	,
1379	.	id.	,

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
1380	18 × 24	Teungkoe Joeb Seumira; kg. en Meunassa Goen- doëk; Moekim XII.	Graf I, zijde 5.
1381	,	id.	,
1382	,	id.	,
1383	,	id.	,
1384	24 × 30	Poetröh Baleë; kg. en	Graf IV, zijde 1.
1385	,	Meunassa Keutapang;	,
		Moekim XII.	3.
1386	,	id.	Graf VI, zijde 5.
1387	,	id.	,
1388	,	id.	Graf IX, zijde 5.
1389	,	id.	,
1390	,	id.	,
1391	,	id.	,
1392	18 × 24	Teungkoe, di Koetang; kg. en Meunassa Goen- doëk; Moekim XII.	Graf II, zijde 1.
1393	,	id.	,
1394	,	id.	,
1395	,	id.	,
1396	,	id.	,
1397	,	id.	,
1398	,	id.	,
1399	,	id.	,
1400	18 × 24	Teungkoe Djoeroeng Abang; kg. en Meu- nassa Tjot Goendoeëk; Moekim XII.	Graf III, zijde 1.
1401	,	id.	,
1402	,	id.	,
1403	,	id.	,
1404	,	id.	,
1405	,	id.	,
1406	,	id.	,
1407	,	id.	,
1408	,	id.	,
1409	18 × 24	Joeb Agoë; kg. en Meu- nassa Tjot Goendoeëk; Moekim XII.	Graf IV, top hoofdeinde. zijde 1.

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
1410	18 × 24	Joeb Agoe; kg. en Meunassa Tjot Goendoeëk; Moekim XII.	Graf IV, zijde 2.
1411	.	id.	.
1412	.	id.	.
1413	.	id.	.
1414	.	id.	.
1415	.	id.	.
1416	.	id.	.
1417	18 × 24	id.	Graf IV, zijde 5.
1418	.	id.	.
1419	.	id.	.
1420	.	id.	.
1421	24 × 30	Tenungkoe Meureuköm; kg. Kandang; Meunassa Agoe; Moekim XII.	Graf X, zijde 1 + 6.
1422	.	id.	.
1423	.	id.	.
1424	.	id.	.
1425	24 × 30	T. Djarat Raja; kg. Kandang; Meunassa Agoe; Moekim XII.	Graf I, . 2.
1426	.	id.	.
1427	.	id.	.
1428	24 × 30	Koeta Radja.	Situatie T. Djarat Raja. grote klok uit de kraton.
1429	.	id.	Pintō Khob, Z.W. hoek.
1430	.	id.	Z. O.
1431	.	id.	Goenoengan, Zuider-face.
1432	.	id.	N. W. hoek.
1433	.	id.	Situatie van de Goenoengan en de begraafplaats gezien van de kroeëng Daroej.
1434	.	id.	Binnenmuur der begraafplaats.
1435	18 × 24	id.	Binnen-Zuidmuur en trap met doorkijk op de Goenoengan.
1436	.	id.	Groote ronde geornamenteerde steen naast de Goenoengan.
1437	.	id.	

Tiende lijst van abklatschen

UIT

Atjèh.

Nummer.	Plaats.	Korte omschrijving.			
2103	Compl. Teungkoe di Kandang; kg. Klibeüet; Meunassa Ta- noh; Moekim XII.	Graf	II,	zijde	1.
2104	id.		"	"	2.
2105	id.		"	"	3.
2106	id.		"	"	4.
2107	id.		"	topstuk.	
2108	id.		"	zijde	5.
2109	id.		"	"	6.
2110	id.		"	"	7.
2111	id.		"	"	8.
2112	id.		"	topstuk.	
2113	id.	Graf	III,	zijde	1.
2114	id.		"	"	2.
2115	id.		"	"	3.
2116	id.		"	"	4.
2117	id.		"	"	5.
2118	id.		"	"	6.
2119	id.		"	"	7.
2120	id.		"	"	8.
2121+a	Compl. Teungkoe Sjeh Air- cham; kg. Langgo; Meunassa Keuteumoe; Moekim XII.	Graf	I,	zijde	1+a
2122+a	id.		"	"	2+2a
2123+a	id.		"	"	3+3a
2124+a	id.		"	"	4+4a
2125+a	id.		"	"	5+5a
2126+a	id.		"	"	6+6a
2127+a	id.		"	"	7+7a
2128+a	id.		"	"	8+8a

Nummer.	Plaats.	Korte omschrijving.			
2129	Compl. Teungkoe Joeb Seumira; kg. en Meunassa Goendoeëk; Moekim XII.	Graf I,	zijde	1.	
2130	id.	.	.	.	2.
2131	id.	.	.	.	3.
2132	id.	.	.	.	4.
2133	id.	.	.	.	5.
2134	id.	.	.	.	6.
2135	id.	.	.	.	7.
2136	id.	.	.	.	8.
2137	Compl. Teungkoe Joeb Keupoe-la; kg. en Meunassa Goendoeëk; Moekim XII.	Graf VII,	zijde	1.	
2138	id.	.	.	.	2.
2139	id.	.	.	.	3.
2140	id.	.	.	.	4.
2141	id.	.	.	.	5.
2142	id.	.	.	.	6.
2143	id.	.	.	.	7.
2144	id.	.	.	.	8.
2145	Compl. Poetroh Baleë; kg. en Meunassa Keutapang; Moe-kim XII.	Graf IV,	zijde	1.	
2146	id.	.	.	.	3.
2147	id.	Graf VI,	zijde	5.	
2148	id.	.	.	.	7.
2149	id.	Graf IX,	zijde	1.	
2150	id.	.	.	.	2.
2151	id.	.	.	.	3.
2152	id.	.	.	.	4.
2153	id.	.	.	.	5.
2154	id.	.	.	.	6.
2155	id.	.	.	.	7.
2156	id.	.	.	.	8.
2158	id.	Graf IX,	zijde	1.	(voetstuk).
2159	id.	.	.	.	2.
2160	id.	.	.	.	3.
2161	id.	.	.	.	4.
2162	id.	.	.	.	5.
2163	id.	.	.	.	6.

Nummer.	Plaats.	Korte omschrijving.
2164	Compl. Poetröh Baleë; kg. en Meunassa Keutapang; Moe-kim XII.	Graf IX, zijde 7.
2165	id.	
2166	Compl. Tjot Manjang; kamp. Langgo; Meunassa Oedjoeng Langgo; Moekim XII.	Graf II, zijde 1.
2167	id.	
2168	id.	
2169	id.	
2170	id.	
2171	id.	
—	id.	
2172	id.	
2173	Compl. Teungkoe Tjot Djoeroeng; kg. Meunatha Toetoeng; Meunassa Dea Toetoeng; Moekim XII.	Graf IV, zijde 5.
2174	id.	
2175	id.	
2176	id.	
2177	id.	
2178	id.	
2179	id.	
2180	id.	
2181	id.	
2182	id.	
2183	id.	
2184	id.	
2185	id.	
2186	id.	
2187	Compl. Teungkoe di Koetang; kg. en Meunassa Goendoeëh; Moekim XII.	Graf X, zijde 7. Graf II, zijde 1.
2188	id.	
2189	id.	
2190	id.	
2191	id.	
2192	id.	
2193	id.	
2194	id.	

Nummer.	Plaats.	Korte omschrijving.		
2195	Compl. Teungkoe Djoeroeng Abang; kg. en Meunassa Tjot Goendoeëk; Moekim XII.	Graf III,	zijde	1.
2196	id.	,	,	2.
2197	id.	,	,	3.
2198	id.	,	,	4.
2199	id.	,	,	topstuk
2200	id.	,	,	5.
2201	id.	,	,	6.
2202	id.	,	,	7.
2203	id.	,	,	8.
2204	id.	,	,	randschrift 1. (voetstuk).
2205	id.	,	,	2.
2206	id.	,	,	3.
2207	id.	,	,	4.
2208	id.	,	,	5.
2209	id.	,	,	6.
2210	id.	,	,	7.
2211	id.	,	,	8.
2212	id.	Graf VI,	zijde	5.
2213	id.	,	,	7.
2214	Compl. Joeb Agoe; kg. en Meunassa Tjot Goendoeëk; Moekim XII.	Graf IV,	zijde	1.
2215	id.	,	,	2.
2216	id.	,	,	3.
2217	id.	,	,	4.
2218	id.	,	,	5.
2219	id.	,	,	6.
2220	id.	,	,	7.
2221	id.	,	,	8.
2222	id.	,	,	randschrift 1. (voetstuk).
2223	id.	,	,	2.
2224	id.	,	,	3.
2225	id.	,	,	4.
2226	id.	,	,	5.
2227	id.	,	,	6.
2228	id.	,	,	7.
2229	id.	,	,	8.
2230	id.	Graf VI,	zijde	5.

Nummer	Plaats.	Korte omschrijving,
2231	Compl. Joeb Agoe; kg. en Meunassa Tjot Goendoeöh; Moekim XII.	Graf VI, zijde 6.
2232	id.	,
2233	id.	,
2234	Compl. Teungkoe di Klajoe; kg. Teubeng; Meunassa Bajoe; Moekim XII.	Graf III, zijde 5.
2235	id.	,
2236	id.	,
2237	id.	,
2238	Compl. Teungkoe Pangoeleë; Keubeuë; kg. Teubeng; Meunassa Bajoe; Moekim XII.	Graf I, zijde 3.
2239	id.	Graf II, topstuk hoofdeinde.
2240	id.	voeteneinde.
2241	id.	Graf III, topstuk hoofdeinde.
2242	id.	voeteneinde.
2243	Compl. Teungkoe Meureukööm; kg. Kandang; Meunassa Agoe; Moekim XII.	Graf I, zijde 1.
2244	id.	,
2245	id.	,
2246	id.	,
2247	id.	,
2248	id.	Graf X, zijde 1.
2249	id.	,
2250	id.	,
2251	id.	,
2252	id.	,
2253	id.	,
2254	id.	,
2255	id.	,
2256	Compl. Teungkoe Djarat Raja; kg. Kandang; Meunassa Agoe; Moekim XII.	Graf I, zijde 1.
2257	id.	,
2258	id.	,
2259	id.	,
2260	id.	,

Nummer.	Plaats.	Korte omschrijving.
2261	Compl. Teungkoe Djarat Raja; kg. Kandang; Meunassa Agoe; Moekim XII.	Graf I, zijde 6.
2262	id.	,
2263	id.	,
2264	Compl. Teungkoe Joeb Me; kg. Panté; Meunassa Tjeloet; Moe- kim Pagar Ajé.	Graf I, zijde 1.
2265	id.	,
2266	id.	,
2267	id.	,
2268	id.	,
2269	id.	,
2270	id.	,
2271	id.	,
2272	Compl. Koeboer Oereuëng Kaja; kg. en Meunassa Santen; Moe- kim Pager Ajé.	Graf I, zijde 1.
2273	id.	,
2274	id.	,
2275	id.	,
2276	id.	,
2277	id.	,
2278	id.	,
2279	id.	,
2280	Koeta Radja (Kraton).	Inscriptie op de groote klok.
2281	Compl. Tjot Glé Bateë Leuë; kg. en Meunassa Pandeë; Moe- kim XII.	Graf II, zijde 1.
2282	id.	,
2283	id.	,
2284	id.	,
2285	id.	,
2286	id.	,
2287	id.	,
2288	id.	,

Lijst der teekeningen uit Atjéh.

---

43. Situatie van de graveneomflexen: Teungkoe di Kandang (Soeltan Sjah); Teungkoe Sjeh Aireham; Teungkoe Joeb Seumira; Teungkoe Joeb Keupoela; Teungkoe Poetröh Baléë; Tjot Manjang; Teungkoe Tjot Djoeroeng; Teungkoe di Koetang; Teungkoe Tjot Glé Batéë Leuë; Teungkoe Djoeroeng Abang; Joeb Agoë; Teungkoe Pangoelee Keubeuë; en Teungkoe di Klajoe, schaal 1 : 50.

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Tweede kwartaal 1916.

---

§ 1. Personeel.

Bij Gouv. Besl. van 30 Juni jl. no. 2a werd 1e aange-
teekend, dat in verband met eene aan Dr. Krom verleende
officiele opdracht in Nederland de betrekking van Chef van
den Oudheidkundigen Dienst hier te lande geacht moet
worden te zijn opengevallen; 2e ondergeteekende tot Chef
van den Oudheidkundigen Dienst benoemd.

Bij dzz. besluit van den 29sten Maart No. 451 werd de
heer P. H. van Coolwijk tijdelijk belast met de waarneming
der betrekking van adjunct-bouwkundige.

§ 2. Bureau.

De lijst der Hindoe-oudheden van de residentie Soerabaja
bleef in bewerking.

§ 3. Reizen.

Den 17den April werd door den Gouverneur-Generaal der
Philippijnsche eilanden een bezoek gebracht aan den Boro-
budur, waarbij ondergeteekende tegenwoordig was. Van deze
gelegenheid werd gebruik gemaakt om een reis naar Gedong
Sanga te ondernemen, waar de tempels bezichtgd werden.
De heer Callenfels maakte dienstreizen naar Djokjakarta,
Magelang en Prambanan in verband met de herplaatsing
van basreliefs aan den Wiṣṇu-tempel op laatstgenoemde plaats.
Verder maakte hij een tocht ter controle van de reeds
geinventariseerde oudheden en ter inventarisatie van nieuw
ontdekte, door de afdeelingen Toeloengagoeng, Kediri en

een deel der afdeeling Blitar. Het overige deel van den tijd vernoefde hij te Gedong Sanga. De heer Melville verwijlde beurtelings te Modjokerto en Diëng.

§ 4. Bescherming van monumenten.

Met welwillende medewerking van den Assistant-Resident van Malang werden door den heer Melville de tempels Singosari, Toempang en Kidal van onkruid gezuiverd en verder schoongemaakt.

§ 5. Inventarisatie.

In het belang der inventarisatie werden door den heer Callenfels de in § 3 vermelde reizen ondernomen. Op de controle-afd. Wlingi der afd. Blitar en de afd. Ngandjoek na kwam de inventarisatie der residentie Kediri gereed.

§ 6. Nieuwe opnamen, opgravingen enz.

Aan de beschrijvingen en studies, die vroegere bezoekers aan de tempels van *Gedong Sanga* wijdden en de verslagen nopens de huidige ontgraving van de hand van den heer Callenfels, die in deze kwartaal-verslagen verschijnen, kan niet zoo heel veel nieuws toegevoegd worden, tenminste zoolang de werkzaamheden nog niet afgeloopen zijn en aan de hand van foto's en tekeningen een gedetailleerde beschrijving van al het voor den dag gekomene gegeven kan worden. Door Dr. Krom werd indertijd de aandacht gevestigd op de vele punten van overeenkomst, die de tempels van den Diëng en van Gedong Sanga vertoonden. In aansluiting met zijne opmerkingen, welker juistheid niemand zal ontkennen, kan het zijn nut hebben hier alvast op enkele essentiële verschillen te wijzen, die de beide complexen van elkaar onderscheiden, vooral waar zoo licht bij personen, die wel den Diëng maar niet Gedong Sanga uit eigen aanschouwing kennen de voorstelling gewekt zou kunnen zijn, dat beide complexen zoo nauw aan elkaar verwant zijn, dat na een bezoek aan het beroemde eerstgenoemde

het de moeite niet loonen zou ook het minder bekende tweede te bezichtigen. En niets is minder waar. Het typische verschil tuschen de beide groepen schuilt wel in hunne ligging. Het Diëng-plateau is hoog en veilig gelegen, ver van de wereld. De tempels liggen er in een kom, door hooge bergruggen omgeven, alle op nagenoeg hetzelfde niveau. Is men eenmaal boven dan zijn de ondheden uiterst gemakkelijk voor den voetganger te bereiken. Het terrein bij Gedong Sanga is een berglandschap. Elke tempelgroep ligt daar apart, de een van de ander door geaccidenteerd terrein gescheiden. Hun plaats is blijkbaar met zorg gekozen: op den rand van een heuvelrug, op een alleenstaand bergje, steeds zoo gesitueerd, dat van daar een verrukkelijk vergezicht over de vlakte van Kedoe te genieten valt. De aard der nog bestaande of nieuw gevonden bouwrestes — niet alleen tempels maar ook fundamenten van groote en kleinere woningen — wijst er op, dat op den Diëng Hindoe-colonisten gewoond hebben. Waren de inscripties er niet om het te bewijzen, dan nog zou men de zekerheid hebben, dat die ondheden niet de sporen zijn van een vluchtig bezoek, maar van het eeuwenlange verblijf eener nederzetting. Hiervan is geen sprake te Gedong Sanga. Nog daargelaten, dat tot heden niets gevonden werd, dat met de kraton-overblijfselen van den Diëng op een lijn gesteld kan worden, spreekt de boven beschreven situatie der tempels al tegen eene veronderstelling als zonde men ook hier met de overblijfselen van een nederzetting te maken hebben. Veeleer heeft men in de tempels van Gedong Sanga een groep, of liever, een rij van bedevaartshuizen te zien, welker eenzame, schoone ligging den van ver gekomen pelgrim tot rusten moet uitgenoodigd en tot contemplatie en devotie moet opgewekt hebben.

De verschillen in bestemming en karakter van de beide genoemde groepen van Hindoe-overblijfselen vinden hun uitdrukking in den bouwstijl der tempels. Die van Gedong Sanga vertoonen meer eenheid dan die van den Diëng; zij ver-

tegenwoordigen één periode uit de geschiedenis der Midden-Javaansche stijlontwikkeling, waarvan de Diëng er meerdere vertoont. Verschillen als die tusschen de Ardjoeno-groep eenerzijds en tjandi Bima of, om een sterker sprekend voorbeeld te noemen, tjandi A, waarvan alleen een deel van den onderbouw is overgebleven anderzijds, zal men te Gedong Sanga vergeefs zoeken. Blijkbaar zijn de tempels daar ter plaatse niet lang na elkaar gebouwd en wel in een tijd, die vlak voor of onmiddellijk na den bouw van de tjandi's van het Ardjoeno-type gesteld moet worden. Moeielijk kan aangenomen worden, dat de tempels van Diëng en Gedong Sanga juist terzelfder tijd ontstaan zouden zijn of, voorzichtiger uitgedrukt, aan dezelfde kunstenaars moeten toegeschreven worden en wel, omdat tegenover de punten in stijl en ornament, die op nauwe verwantschap wijzen, verschillen staan, die niet aan de individuele smaak van den bouwmeester kunnen toegeschreven of uit een streven om hetzelfde gegeven in oneindigheid te varieeren verklaard kunnen worden. Het is hier niet de plaats om hierop veel dieper door te gaan. Alleen zij bij wijze van voorbeeld de aandacht gevestigd op de eigenaardige behandeling van het soubassemant der Gedong Sanga tempels, eene behandeling, die niet alleen verschilt van de bij de Diëng tempels gebruikelijke maar, zoover ons bekend is, in de oud-Javaansche bouwkunst geheel alleen staat: Door pilasters nml. is evenals bij de tempels van den Diëng en elders het lichaam van het soubassemant tusschen voet- en kroonlijst in een oneven aantal paneelen verdeeld. Het merkwaardige nu is, dat het midden van het middelste paneel niet loodrecht onder het midden van de tempelteerling valt maar een stuk ter zijde in de richting van den tempelingang. Dit wordt veroorzaakt doordat het soubassemant aan de voorzijde verder uitspringt dan aan de zij- en achterkant. Het soubassemant is dus niet in verband met de teerling gedacht maar eenigzins als een

zelfstandig bouwdeel behandeld. Aan slordigheid mag niet gedacht worden, daar niet één maar alle tempels dezelfde eigenaardigheid vertoonden.

Zoo zouden meer verschillen te noemen zijn, die niet aan de oppervlakte blijven. Maar, wij willen niet voornit loopen op de resultaten, die een voortgezet onderzoek van de besproken tempels nog zal opleveren. Genoeg zij het er hier op gewezen te hebben, dat de tempels van Gedong Sanga een geheel eigen plaats in de midden-Javaansche bouwkunst innemen en dat zij, zoo ooit eene geschiedenis der Javaansche architectuur geschreven zal worden, eigenaardig en waardevol materiaal ter bestudeering en vergelijking zullen bijbrengen.

Het volgende is ontleend aan het rapport van den heer Callenfels omtrent de door hem geleide ontgraving.

Bij zijn bezoek in April jl. werd met den wnen Chef van den Dienst overeen gekomen, dat voortaan om verwarring te voorkomen de tempelgroepen van Gedong Sanga zullen worden aangeduid met Romeinsche cijfers en de in elke groep gelegen afzonderlijke tempels met letters. De meest Zuidelijke groep op Semarangsch gebied, bestaande uit één tempel, die bijna op instorten staat, ontving no. I; de middelste aan die zijde van het ravijn en de Noordelijkste (de zoog. hoofdtempel) resp. II en III. Aan de overzijde van het grote ravijn, op het gebied onder Kedoe behorend, wordt de Zuidelijkste en van het geheele Gedong Sanga complex hoogst gelegen groep voortaan aangeduid met IV en de ten Noorden daarvan zich bevindende, bij de bevolking als Gedong tjina bekend zijnde, met V.

Ten Noord-Oosten van groep V werden de soubassemementen van enkele nog onbekende tempels gevonden, terwijl ten Noorden en ten Noord-Westen hoopen tjandi-stenen er op wijzen, dat ook daar vroeger gebouwen hebben gestaan. Het gehele tempecomplex heeft dus tenminste uit 9 groepen bestaan, hetgeen, indien er geen nieuwe groepen

meer worden bijgevonden, de tot nog toe raadselachtige naam van Gedong Sanga, die dan al vrij oud moet zijn, zou verklaren. De laatste vier nieuw-ontdekte groepen ontvingen nog geen nummer. Successievelijk zal hun dat bij de ontgraving gegeven worden.

Aan het einde van dit kwartaal was de stand der opgravingen als volgt:

GROEP I. De eenige tempel, waaruit deze groep bestaat, is met het oog op zijn bouwvalligheid, waarop in het vorige kwartaal-verslag gewezen werd, in den zelfden staat gelaten.

GROEP II. Daar deze groep in het eerste kwartaal reeds geheel ontgraven en schoongenmaakt was, is in dit kwartaal alleen zorg gedragen, dat de opschietende planten geregelde verwijderd werden, terwijl in de laatste dagen van Juni begonnen werd de boomwortels tusschen de steenvoegen met beitels weg te kappen.

GROEP III. De ontgraving bracht in dit kwartaal aan het licht, dat de steenhoop ten Zuid-westen van den hoofdtempel geen tempel is geweest doch een steen-stapeling van lateren tijd. Het complex blijkt dus te bestaan uit: den hoofdtempel (IIIa), een bijtempel ten Noorden hiervan (IIIb), een klein langwerpig gebouwtje met Wringin-brandjang-dak ten Westen van den hoofdtempel (IIIc) en de fundamenten tot en met de onderste ojieflijst van het soubassement van een gebouw ten Zuid-Oosten van den hoofdtempel (IVd).

Het voorterras van deze tempelgroep werd bijna geheel ontgraven, waarbij geconstateerd kon worden, dat daar oorspronkelijk geen gebouw gestaan heeft. Wel werd een soort terras van gehouwen steen aangetroffen, doch het gebruik hierin van geprofileerde steenen stempelde het tot stapeling van later tijd. De trap, die van beneden naar dit voorterras voert en die in het vorige verslag reeds als onecht werd gewaarschuwd, bleek dit inderdaad te zijn, eveneens wegens

het voorkomen van geprofileerde steenen als trapsteden. Om dezelfde reden moet de muur, die den voorkant van het hoofdterras, waarop de tempels staan, begrenst, als latere stapeling beschouwd worden. Bij de ontgraving kwamen 1 Meter onder den grond en ongeveer 1 Meter meer vooruit-springend dan de bestaande bemuring de fundamenten voor den dag van wat waarschijnlijk de oorspronkelijke bemuring geweest was. Daar de tegenwoordige trap van het voorterraas, aan welker echtheid al getwijfeld werd, door deze nieuwe vondst geheel in de lucht komt te hangen, moet ook die zeer waarschijnlijk als niet oorspronkelijk worden beschouwd, terwijl tenslotte ook bezwaren rijzen tegen de echtheid van het grootste deel van het plaveisel, waarmede het tempelplein beyloerd is. Dit punt zal nog nader onderzocht moeten worden, maar nu reeds kan er de aandacht op worden gevestigd, dat bij geen der andere tempels een dergelijk plaveisel is aangetroffen.

GROEP IV. In dit kwartaal werd deze groep geheel ontgraven. Zij bleek te bestaan uit twee delen, een van vier tempels en een, enkele voeten lager gelegen, van twee tempels. Alle gebouwen liggen in een rechte lijn Noord-Zuid, doch niet mathematisch zuiver, daar de façaden van enkele tempels met elkaar een stompen hoek maken.

De hoger gelegen groep bestaat uit de hoofdtempel (IVa), ten Noorden daarvan een tempel, waarvan nog een stuk van den Zuidelijken muur tot de kroonlijst overeind staat (IVb) en ten Zuiden van den hoofdtempel achtereenvolgens twee tempels, waarvan alleen de voet van het soubassement nog over is (IVc en d). Ten Zuiden hiervan ligt ongeveer 1 Meter lager het tweede complex, bestaande uit twee tempels, waarvan slechts even weinig over is als van IVc en d. Deze tempels kregen van Noord naar Zuid de nummers IVe en f. De geheele groep heeft dus uit 6 tempels bestaan.

GROEP V. Deze groep, waarvan de ontgraving ter hand werd genomen, doch nog niet geheel werd beëindigd, is,

wat aantal gebouwen betreft de grootste van alle geweest. Tot nog toe kwamen niet minder dan 7 gebouwen te voorschijn, de vroeger reeds bekende tempel inbegrepen. Van deze liggen er drie tegenover den ingang van den hoofdtempel op een rij, terwijl drie andere respectievelijk ten Noorden, Oosten en Zuiden van den hoofdtempel gelegen zijn. Over een en ander zal nader worden gerapporteerd als de ontgraving van deze groep geheel is afgelopen. Reeds nu echter kan een zeer merkwaardig verschil geconstateerd worden in de details van de tempels op Semarangsche gebied (de groepen I, II en III), en de tempels op Kedoegebied (IV en V), zoowel wat het ornament aan de tempels zelve als de aangetroffen beelden betreft. Trok toch bij het eerste complex het aantal zonnewagens met vier paarden bespannen de aandacht en werden er geen nandi's aangetroffen, bij de Kedoe-tempels ontbreken de zonnewagens tot nog toe geheel, doch vond men reeds verschillende nandi's. Zeer merkwaardig is bovendien de vondst bij tempel IVa van de stukken en brokken van een beeld, die bij samenpassing een vrijwel completen Wiṣṇu bleken te leveren, zeer fraai bewerkt, vierarmig en geheel vrijstaand. Tot nog toe is dit het enige beeld, behalve de zonnewagens bij de tempelgroepen II en III (die gezien het getal vier der paarden wellicht geen zonnewagens zijn), dat op een anderen cultus dan die van Ciwa wijst.

Wat het ornament aan de tempels betreft: Reeds in het vorig kwartaal-verslag werd een beschrijving gegeven van de nis-antefixen der Semarangsche tempels en hunne vulling met vrouwensiguurtjes. Deze ornament-stukken zijn bij de tempels in Kedoe vervangen door kleinere antefixen, zoowel op de kroonlijsten van de tempel-teerlingen als op die van de dak-étages. Dat echter bij de tempels, waarvan nu de voetstukken slechts resten, wel degelijk de antefixen gevuld met een menschenhoofd voorkwamen, al zijn zij aan de hoofdtempels niet gebruikt, bewijst het vinden van een dergelijk stuk bij tempel IVd.

Verder springen bij de Kedoe-tempels uit de teerlingen van de dakétages op de plaatsen, die bij de Semarang-tempels gedeckt waren door de groote nis-antefixen, voorsprongen uit, die de vraag wettigen, of de in het vorig verslag vermelde Kalakop uit de padoekoehan Daroem wellicht als afdekking van een dezer voorsprong-n kan gediend hebben. Dit punt zal pas later, wanneer na afloop van de ontgraving de tempels nader in studie genomen worden, kunnen worden opgelost.

Merkwaardig is voorts, dat bij de Kedoe-tempels de singha veelvuldig als sierstuk gebruikt wordt, waar die bij de Semarang-tempels slechts op enkele plaatsen voorkomt. Verschillende zeer fraaie stukken werden bij de ontgraving zowel van groep IV als van groep V reeds te voorschijn gebracht.

Ten slotte komen onder de uitgegraven banaspati's onder Kedoe veel fraaier exemplaren voor dan onder Semarang. Een van de gevonden stukken trekt bijzonder de aandacht doordat de Kalakop rechts en links door twee zwevende gandharwa's begeleid wordt (aangetroffen bij IVb).

Over andere ornamentstukken, als lijsten met dragende gana's bij groep V, zal gerapporteerd worden, wanneer na de ontgraving de tempels nader behandeld worden.

Door den heer Melville werden de werkzaamheden op het *Bieng*-plateau voortgezet. De tjandi's Poentadewa, Sembadra, Sriandi, Gatotkatja, Bima en Dwarawati werden opgemeten en op mM-papier in tekening gebracht.

Verder werden fotografische opnamen gemaakt van de bij de ontgraving voor den dag gekomen voorwerpen (38 stuks) en van de beeldhouwwerken, die zich op het erf van de pasanggrahan bevinden (19 stuks). Met het oog op de uitgave van gronden van Regeeringswege werden om de terreingedeelten, die voor het oudheidkundig onderzoek gereserveerd blijven, onteigeningspalen geplaatst.

Bij tjandi *Tikoes* werden in het afgelopen kwartaal

ca. 2000 M³ harde grond, zaand en rolstenen verzet. De afvoerleiding en de ontgraving van het eigenlijke tjandi-terrein naderen hun voltooiing. Van verschillende zijden mocht de oudheidkundige dienst medewerking en materiële steun ondervinden. Zoo stond de administrateur van de suikerfabriek Brangkal 100 M. decauville-rails en zandwagens in bruikleen af om de massa's aarde van het tjandi-terrein af te voeren. De administrateur der suikerfabriek Soemengko deed tijdelijk afstand van een met riet beplante grondstrook ter breedte van 270 bij 2 M. voor den aanleg van bovenbedoelde railbaan.

Een door den heer Melville ingesteld onderzoek naar de fundamenten bij de desa *Dinaja* in het Malangsche, waarvan in het vorige verslag sprake was, bracht niet veel belangrijks aan het licht. Ca. twee M. onder het sawah-terrein werden twee elkaar kruisende muren van rooden baksteen aangetroffen, daarbij een onderaardsche afvoergoot. Als de padi-oogst is binnengehaald zal het verloop der fundamenten nog nader onderzocht worden.

Door den heer van Coolwijk werd te *Panataran* het terrein ten Westen van het versierde pendopo-terras ontgraven. Met den verzetten grond werden de dijken aan de Noord- en Zuidzijde van het tempelterrein opgehoogd en verlengd. Rondom het tweetal versierde voetstukken, die zich op ca. 15 M. naar het Westen in de as van genoemd terras bevinden, bleek een baksteenfundeering aanwezig te zijn, in te vervallen staat echter om de oorspronkelijke richting te doen vermoeden. Bij een nader onderzoek van het terrein bij het terras in den Noord-Westhoek bleek, dat zich aan de Oost-zijde van dat terras ook een trap bevindt, evenals aan de reeds ontgraven Zuidzijde. Hierdoor werd het noodzakelijk de waterafvoer, die langs de Oostzijde van het terras van Noord naar Zuid liep, ongeveer drie M. in Oostelijke richting te verleggen. Nadat eene regeling getroffen

was met de desa-bewoners aangaande hun padi-aanplant op de Noordelijke helft van het terras werd de ontgraving voortgezet. Na blootlegging van de eerste trap werd ca. 16 M. verder een tweede trap aangetroffen, ongeveer 9 M. ten Zuiden van den Noordelijken hoek van het terras. Ook aan de Noordzijde werd tenslotte een trap blootgelegd, zoodat het terras vier trappen telt: een aan de Zuidzijde, een aan de Noordzijde en twee aan de Oostzijde. Aan laatstgenoemde zijde werden links en rechts van de trappen rāksasa's ontgraven, alle min of meer beschadigd.

De Noordzijde van den toegang tot het tempelterrein (aan de Westzijde gelegen) werd nog 5 M. in Noordelijke richting ontgraven. Hierbij kwam, aan den kant van de trap, een gedeelte van een baksteenmuur ter zwaarte van 1 M. voor den dag. De groote rāksasa's met jaartal 1242 werden aan weerszijden van den ingang geplaatst, de beide kleinere met jaartal 1241, waarvan een voor den hoofdtempel en de andere bij den Oostelijken afscheidingsmuur stond, voor den ingang van de bovenvermelden muur opgesteld. Verder droeg de heer van Coolwijk zorg, dat de groote waringin op den tempelvoet ten Zuiden van den hoofdtempel werd omgehakt en dat het kleine bakstenen beeldje, dat aan de Noordzijde van dezen tempelvoet staat, door een bamboe-paggertje werd omgegeven, dit met het oog op te nieuwsgierige bezoekers. Alle stenen, die bij het terras in den Noord-Westhoek gevonden, werden op het terras neergelegd. Vermelding verdient nog, dat op dit terreingedeelte vele neuten werden aangetroffen.

Bij den aanvang van de droge moeson werd de ontgraving en egaliseering van het *tjandi-Sewunterrein* onder leiding van den heer Rothe voortgezet. Sinds dien werden aan de Oostzijde 9 tempeltjes der eerste en tweede rij en aan de Noordzijde 8 bijtempels der zelfde rijen blootgelegd.

Het verslag van den heer de Vink omtrent de werkzaamheden in Atjeh vindt men hierachter als Bijlage J opgenomen.

§ 7. Vondsten.

Voor epigraphische en iconographische vondsten van den heer Callenfels raadplege men de volgende §. Door den heer Melville werden in de desa *Merdjosari* onderdistr. Daoe, distr. Penanggoengan eenige beeldhouwwerken (w. o. een voetstuk met drie gaten voor thans ontbrekende lingga's) en in de desa *Ketawang gede* de baksteenfundeering van een tempel of gebouw aangetroffen.

§ 8. Epigraphie en Iconographie.

Bij de controle-reizen, die de heer van Stein Callenfels door de afdeelingen Kediri, Toeloengagoeng en Blitar ondernam werden verscheidene tot nog toe onbekende oudheden, voornamelijk beelden en enkele inscripties ontdekt. Onder de beelden moet speciaal vermeld worden een fraaië Cri met doorboorde borsten, die de oorspronkelijke spuier bleek te zijn van de bekende badplaats *Soerowono* in de desa *Tjantjoe* bij Paree. Verder in de desa *Manggis* in de zelfde controle-afd. een geheel onbeschadigde fraaie Arddhanari en in de desa *Pantjeran* onder Blitar een stel zeer lelijke beeldjes die meer aan oud-Amerikaansche dan aan Hindoe-Javaansche kunst deden denken. Ten slotte in de desa *Wates* (Kediri) een zittend beeld met koeiekop, dus Nandi als godheid. Ook op epigraphisch gebied leverde bovengenoemde reis wel eenige resultaten op. Behalve eenige losse jaartallen (bij de sf. *Kentjong*, afkomstig van Soerowono 1086; in desa *Tetengroto* onder Kediri bij de petapah Dewi Sekar tadji, waarbij ook een in 1908 niet beschreven badplaats bleek te behooren, 105.; in desa *Tenggoer* onder Toeloengagoeng een steen met inscriptie in haut relief, waarvan alleen het jaartal 1060 te lezen was; te *Ploembangan* onder Wlingi op een reusachtige bovendorpel 1312 en op de teruggevonden bovendorpel van de reeds bekende poort 1296) werd de steen van Wates door Verbeek vermeld, maar niet in het Oudheidkundig Rapport 1908 voorkomend, in de desa *Wates koelon* (afd. Toeloengagoeng)

teruggevonden. Zeer merkwaardig is van dezen steen het voorkomen van den koningsnaam Çṛngga in het zegel, hetgeen bij andere inscripties van dezen vorst niet voorkomt, maar zijn wedergade heeft in den naam Kṛtajaya in het zegel van den Dingersteen. Verder werden verschillende andere beschreven steenen in de afd. Kediri, door den heer Knebel indertijd als verloren vermeld, teruggevonden in de collectie van den gewezen Regent van Kediri, welke zich nu op het erf van den patih daar ter plaatse bevindt.

Bij dien gewezen Regent zelf werd nog aangetroffen een tot heden onbekende inscriptie, waarboven in plaats van een zegel een geopend zonnescherm gebeeldhouwd is, handelend over een dam. Over deze in verschillende opzichten merkwaardige oorkonde zal nader gerapporteerd worden.

Op het voetstuk van een Akṣobhya-beeld in de desa *Goudunglor* (afd. Toeloengagoeng) werd een tweeregelige Sanskritinscriptie in Oud-Javaansche karakters ontdekt. Een naar Batavia gezonden abklatsch dezer inscriptie kon wegens onduidelijkheid en beschadiging van vele karakters nog niet geheel worden gelezen. Misschien zal bij een persoonlijk bezoek, dat ondergetekende zich voorstelt aan het bedoelde beeld te brengen, de tekst in zijn geheel kunnen vastgesteld worden.

In de desa *Sambirohjong* dierzelfde afd. vond de heer Callenfels nog een steen, waarvan de inscriptie geheel onleesbaar is op de zesde regel na, die geheel wordt ingenomen door het jaartal 1230 tusschen twee swastika's.

Bij *Ploembangan* werd door rapporteur een lange steen gevonden met één regel groot Kedirisch kwadraat-schrift, dat nog niet gelezen kon worden, daar de steen half in den grond begraven is en de uitgraving in verband met het bijgeloof der inlanders slechts met de grootste voorzichtigheid en na een slamtan, waartoe de heer Callenfels geen tijd had, kan plaats hebben.

Ten slotte werd door hem in de padoekoehan der desa *Kerep* (onder Kediri) het onderste stukje van een beschreven steen aangetroffen. Inlichtingen bij bejaarde personen ingewonnen gaven de zekerheid, dat de steen vroeger gaaf was geweest, maar bij het omvallen van een boom was gebroken en de stukken waren weggevoerd. Dank zij de verleende hulp van den Assistent van Kediri en het uitloven van een premie is het volgens ingekomen bericht van genoemden ambtenaar gelukt op de weggeraakte stukken de hand te leggen.

§ 9. Fotografieën.

Voor de opgave van de in het afgelopen kwartaal vervaardigde foto's raadplege men bijlage I.

§ 10. Teekeningen.

Bijlage K geeft een overzicht van het door de heer de Vink uitgevoerde teekenwerk.

§ 11. Musea en verzamelingen.

Er bestaan plannen om tot de oprichting van plaatselijke musea te Kediri en Toeloengagoeng te geraken, waar de belangrijkste oudheden, die thans op de verst uiteengelegen plaatsen der afdeelingen verspreid liggen, onder dak gebracht zouden worden. Zoodra deze plannen meer vasten vorm aangenomen hebben zal nader rapport worden uitgebracht.

§ 12. Lijst van monumenten.

Met het bijwerken van deze lijst zal gewacht worden tot de heer Perquin te Blitar is weergekeerd. Intusschen werd door den heer van Coolwijk een situatiekaart van de oudheden te Panataran vervaardigd.

§ 13. Publicaties.

Het Oudheidkundig Verslag over het eerste kwartaal van 1915 verscheen in druk.

§ 14. Geschenken.

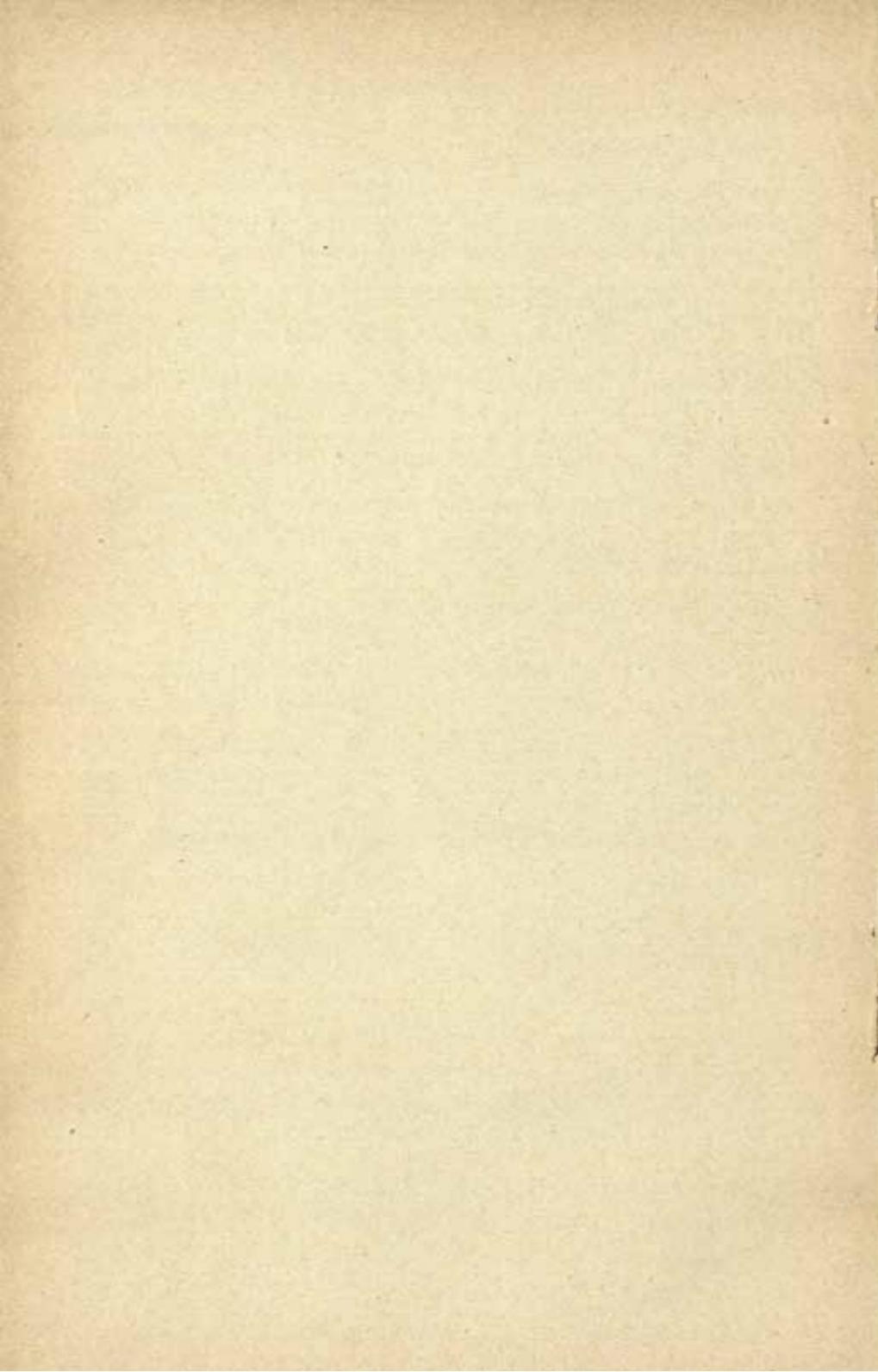
Aan boekwerken werden ten geschenke ontvangen: het vijfde jaarverslag van het Koloniale Instituut en List of Ancient Monuments in Burma, Rangoon 1916.

§ 15. Programma voor het volgend kwartaal.

Door den Chef zal een bezoek gebracht worden aan den Diëng en zullen de werkzaamheden aan tjandi Tikoes geïnspecteerd worden. Zoo mogelijk zullen enkele bij Modjokerto gelegen oudheden, die een vorige maal niet bezocht werden, worden bezichtigt. Voor het eind van het kwartaal staat een reis naar Bali op het programma, in verband met de a. s. verbrandingsplechtigheid van Goesti Djlantik te Karang Asem. De heer Callenfels zal de ontgravingswerkzaamheden te Gedong Sanga voortzetten en de inventarisatie van de Residentie Kediri beëindigen. De heer Melville zal het toezicht blijven houden op de enkele werkzaamheden, die op den Diëng nog moeten geschieden en verder de ontgraving van tjandi Tikoes leiden. Als het terrein van Pana-taran geheel blootgelegd is, zal de heer van Coolwijk met de voorziening van tjandi Gambar beginnen. De heeren de Vink en Rothe zullen hun gewone werkzaamheden voortzetten.

Juli 1916.

De Chef van den Oudheidkundigen Dienst,
Dr. F. D. K. Bosch.

Het heiligdom te Simping,
DOOR
Dr. F. D. K. BOSCH.

Het heiligdom te Simping wordt in den Nāgarakrtāgama vier malen genoemd: In zang XLVII als graftempel van koning Kṛtarājasa, in de zgg. LXI-LXII en LXX, waar het door Hayam Wuruk bezocht wordt en in zg. LXXIV in de lijst van koninklijke graftempels. Alleen zg. LXI en het begin van zg. LXII bevatten aanwijzingen in welke buurt het heiligdom te zoeken is. In den eerstgenoemden zg. lezen wij str. 2—4:

Ndan ring Çāka tri tanu rawi ring Weçāka
Cri-nātha mūja mara ri Palah sabhṛtya
jambat sing rāmya pinaran irān lālitya
ring Lwang-wēntar mmangu ri Balitar mwang Jimbe.

Jañjan sangke Balitar angidul tüt mārgga
sēngkān poryyang gatarasa tahēnyādoh wwe
ndahr prāpteng Lođaya sira pirang rātry angher
sakte rūm ning jaladhi jinajah tüt pinggir.

Sah sakeng Lođaya sira manganti ri Simping
swechhānanibyāmahajönga ri sang hyang dharmma
sāk ning prāsāda tuwi hana dohnyāngulwan
nā hetunyān bangunēn angawetan mātra.

Door prof. Kern als volgt vertaald ¹⁾:

„En in Çāka 1283, in (de maand) Waiçākha, ging
Z. Maj. de Heerscher met zijn dienaren naar Palah om

1) Bijdr. Kon. Inst. dl. 68 p. 396 sq.

devotie te verrichten. Alle schoone plekken bezocht hij zich vermeide; te Lwang-wëntar gaf hij zich over aan dichterlijk gemijmer, te Balitar en Jimbe.

Opgebroken zijnde uit Balitar ging hij Zuidwaarts langs moeilijk toegankelijke plaatsen, waar de boomten saploos waren door den verren afstand van water. Te Lojaya aangekomen vertoefde hij daar eenige etmalen. Daar hij zeer veel hield van de bekoring der zee, doorkruiste hij de streek langs het strand.

Hij vertrok uit Lojaya en verbleef te Simping, begeerig van de gelegenheid gebruik te maken om 't heiligdom te herstellen. De toren was ingestort en bevond zich op eenigen afstand westelijk. Dat was de reden waarom die iets naar het oosten opgericht moest worden".

Het begin van den LXIIsten zg. luidt;
Mwang tekang parimāṇa tapwa pinatüt wyaktinya läwan
pracasti
hetunyān tinēpan samāpta ḍinēpan pūrwwādi sāmpun tinug-
wan
ndan sang hyang kuṭi ring Gurung-gurung inambil bhūm-
ya sang hyang sudharmma
gontong Wiṣṇu rineka bajradharanekā pangheli Črinarendra.
Ryy antuk Čri-narapaty amärgga ri Jukung Joyänabajrān
pamūrwwa
praptäräyyan i Bajra-bakṣmi n-amēgil ring Cūrabhāne
sudharmma.

Volgens de vertaling van prof. Kern:

En de afmetingen werden in overeenstemming gebracht met de opgaven in de stichtingsoorkonde. Daarom werd volgens de maat van 't model alles bij vademen afgemeten en werden in het Oosten enz. bakens geplaatst. Daarop werd het heilige klooster te Gurung-gurung genomen als grond voor den heiligen graftempel. Een — (?) van Wisnu afgebeeld als Donderbeiteldrager gaf Z. Maj. de Vorst daarvoor in ruil.

Bij den terugkeer van Z. Maj. den Vorst nam hij den weg over Jukung en Joyāna-bajra in oostelijke richting. Hij verpoosde in Bajra-lakṣmi, terwijl hij te Çūrabhāṇa in den graftempel overnachtte.

Door Dr. Krom werd indertijd overtuigend aangetoond¹⁾ dat het heiligdom te Palah de tegenwoordige tjandi Pana-taran moet zijn. Verder wees hij er op, dat de andere in str. 2 genoemde plaatsen in de buurt van Blitar gezocht moeten worden, zoo bijv. Loḍaya, dat nog de naam is van het Zuidelijk van Blitar gelegen district. Trekt nu de koning van Loḍaya Noordwaarts in de richting van Çūrabhāṇa (Soerawana), zooals in de vierde strofie te lezen staat, dan ligt het op zijn weg langs Plasa te gaan, in welks onmiddellijke nabijheid, zooals men weet, tjandi Soember-djati gelegen is. Een gelijkstelling van het heiligdom te Simping met genoemde tjandi ligt dus voor de hand, zou echter weinig overtuigend zijn, ware het niet, dat een ander gegeven de waarschijnlijkheid dezer identificatie komt vergrooten. Onder de geornamenteerde steenen nml., die bij de door den heer Perquin geleide ontgraving in 1915 voor den dag kwamen²⁾ bevindt zich een groot vierkant blok, thans in het Museum te Batavia, waarop in ondiep relief een bladvormige versiering is aangebracht. Op de randen van dien steen bleken bij aandachtige beschouwing vier jaartallen gebeiteld te zijn, waarvan drie denzelfden datum nml. 1283 te lezen gaven³⁾. De vierde inscriptie was niet meer te ontcijferen, maar zal zeker eveneens 1283 geweest zijn. Waar nu 1283 juist het jaar is, waarin koning Hayam Wuruk zijn uitstapje in de buurt van Blitar maakte en die gelegenheid te baat nam om den graftempel van koning

1) Epigraphische Aanteekeningen IV. Tijdschr. Bat. Gen. LVI p. 233 sq.

2) Oudhk. Versl. 2de quart. p. 66.

3) Ook op het verhoogde vierkante middenstuk is een jaartal aangebracht, waaruit met zeer veel goeden wil 1283 te lezen is.

Kṛtarājasa te restaureren, wordt de waarschijnlijkheid wel zeer groot, dat het heiligdom te Simping en tjandi Soember-djati een en hetzelfde gebouw zijn.

De vrij onduidelijke beschrijving in den LXIsten zang van den toren, die ingestort was en „zich op eenigen afstand westelijk bevond” enz., geeft verder weinig houvast voor een vergelijking van den toenmaligen tempel en de tjandi in haar tegenwoordigen staat van verval. Evenmin de vermelding van een „hoofdpoort met gordel (mekala)” in zg. LXX.

Wel geeft onze hypothese ons aanleiding eene gevolgtrekking te maken, die niet van alle belang ontbloot is. In zg. XLVII str. 3 leest men:

Ring Cāka matry-arupa līna nirang narendra
drāk pinratiṣṭa Jinawimba sireng puri jroh
Antahpura ywa panēlah nikang sudharma
Caiwapratiṣṭa sira teki muwah ri Simping.

Volgens prof. Kern:¹⁾

In 't Çakajaar 1216 overleed de Vorst (nml. Kṛtarājasa). Weldra werd een beeld als Jina van hem opgericht in het binnenste van den koningsburg; Antahpura is de naam van dien grafkapel. Voorts werd een Ciwaietisch beeld van hem opgericht te Simping.

Die vorm „Caiwapratiṣṭa” verdient de aandacht. Prof. Kern vertaalde „een Ciwaietisch beeld”, waarbij hij aanteekende: „Met Ciwaietisch zal een of andere vorm van Ciwa bedoeld zijn ”. Nu is door den heer van Stein Callenfels

1) Bijdr. Kon. Inst. dl. LXIII p. 24.

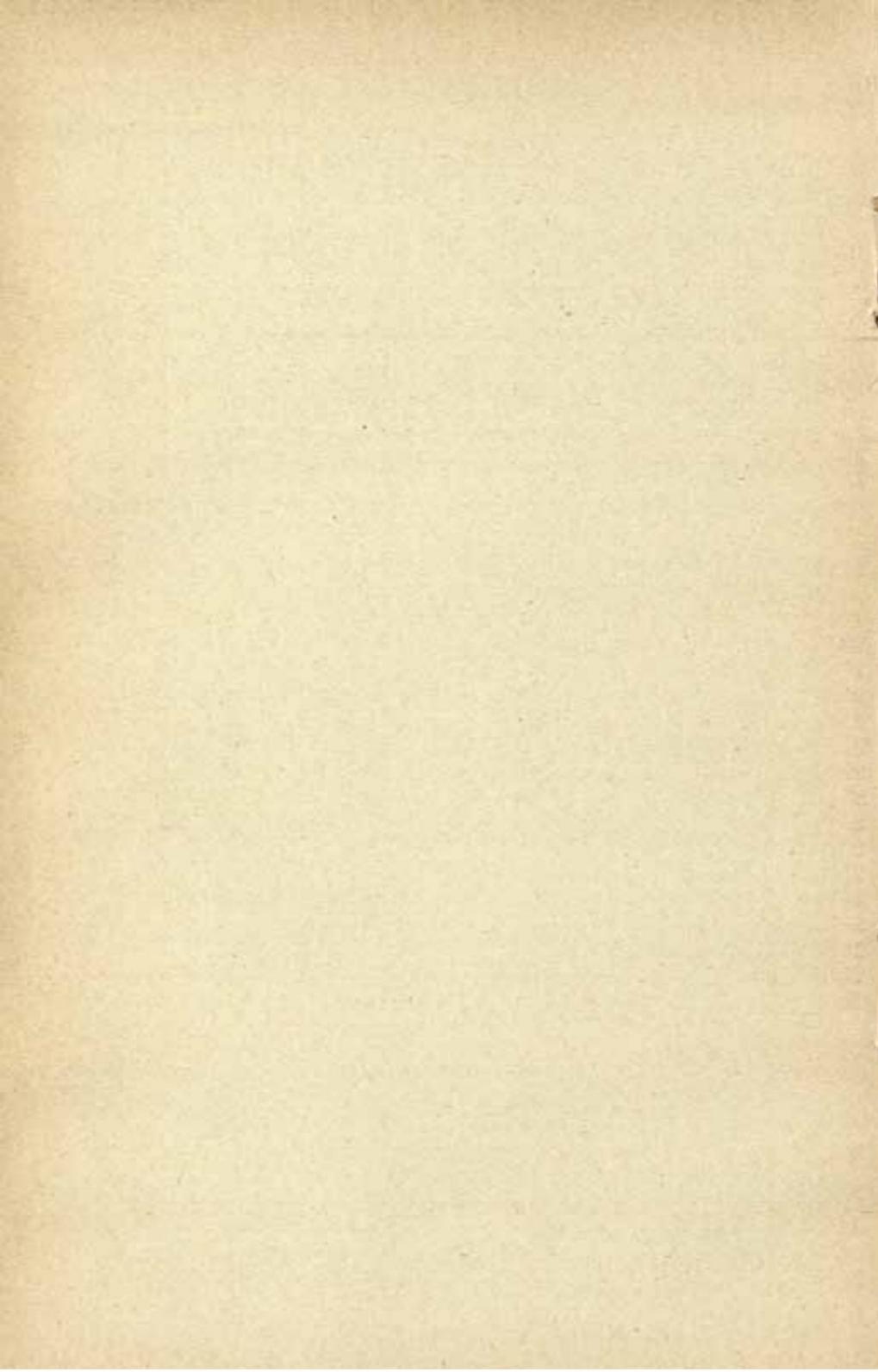
2) Cursiveering van ons. Cp. Zg. XLVI 2, waar sprake is van een Bodhipratiṣṭa = „een Buddhistisch beeld”, „een beeld uit het Buddhistisch pantheon” (prof. K.). Naast deze enkele gevallen, waarin de godennaam met wrddhi voorkomt, staat die in samenstellingen steeds in den onversterkten vorm bijv. XLI 1 Ciwabimba; 4 Sugatābimba; XLIII 5 Ciwabuddhareca, 6 Jinabimba; XLVIII 3 Wiṣṇu-wimba enz., waarmee natuurlijk wordt aangeduid, dat de god in zijn gewonen, niet een bijzonderen, vorm is afgebeeld.

in de laatste aflevering van het Tijdschrift waarschijnlijk gemaakt, dat het fraaie mannenbeeld, dat tot heden als het pendant van de uit tjandi Ngrimbi afkomstige *Umā-Pārwati* gold, niets met dit laatstgenoemde beeld heeft uit te staan en niet van tjandi Ngrimbi maar van tjandi Soember-djati afkomstig is, waar het door Hoepermans beschreven werd. Dit mannenbeeld nu, dat zoals men weet sinds jaren een sieraad van het Museum te Batavia uitmaakt,¹⁾, werd door Dr. Krom gedetermineerd als een „*Ciwa* als Harihara”²⁾, als een „*Caiwapratiṣṭha*” dus, een „*Ciwaietisch beeld*”, of, precies wat prof. Kern aantekende „een of andere vorm van *Ciwa*”. Prapañca, Kern en Krom hadden het werkelijk niet treffender met elkaar eens kunnen zijn!

De conclusie van het voorgaande ligt voor de hand: Heeft de heer Callenfels gelijk met zijn bewering, dat het Batavia'sche mannenbeeld van Soember-djati afkomstig is en is mijn hypothese juist, dat het heiligdom te Simping met tjandi Soember-djati geïdentificeerd moet worden, dan is het zeer waarschijnlijk dat het Batavia'sche beeld hetzelfde is als het in den XLIIsten zg. van den *Nāgarakṛtīgama* bedoelde, m.a.w. dat wij in dat beeld een portret bezitten van niemand anders dan van Koning *Kṛtarājasa Jayawardhana*, alias Raden Wijaya, den stichter van het rijk Majapahit.

1) Cat. Groenev. no. 256.

2) De Beelden van Tjandi Rimbi T. B. G. LIV (1912) p. 479.
met plaat van het bedoelde beeld.

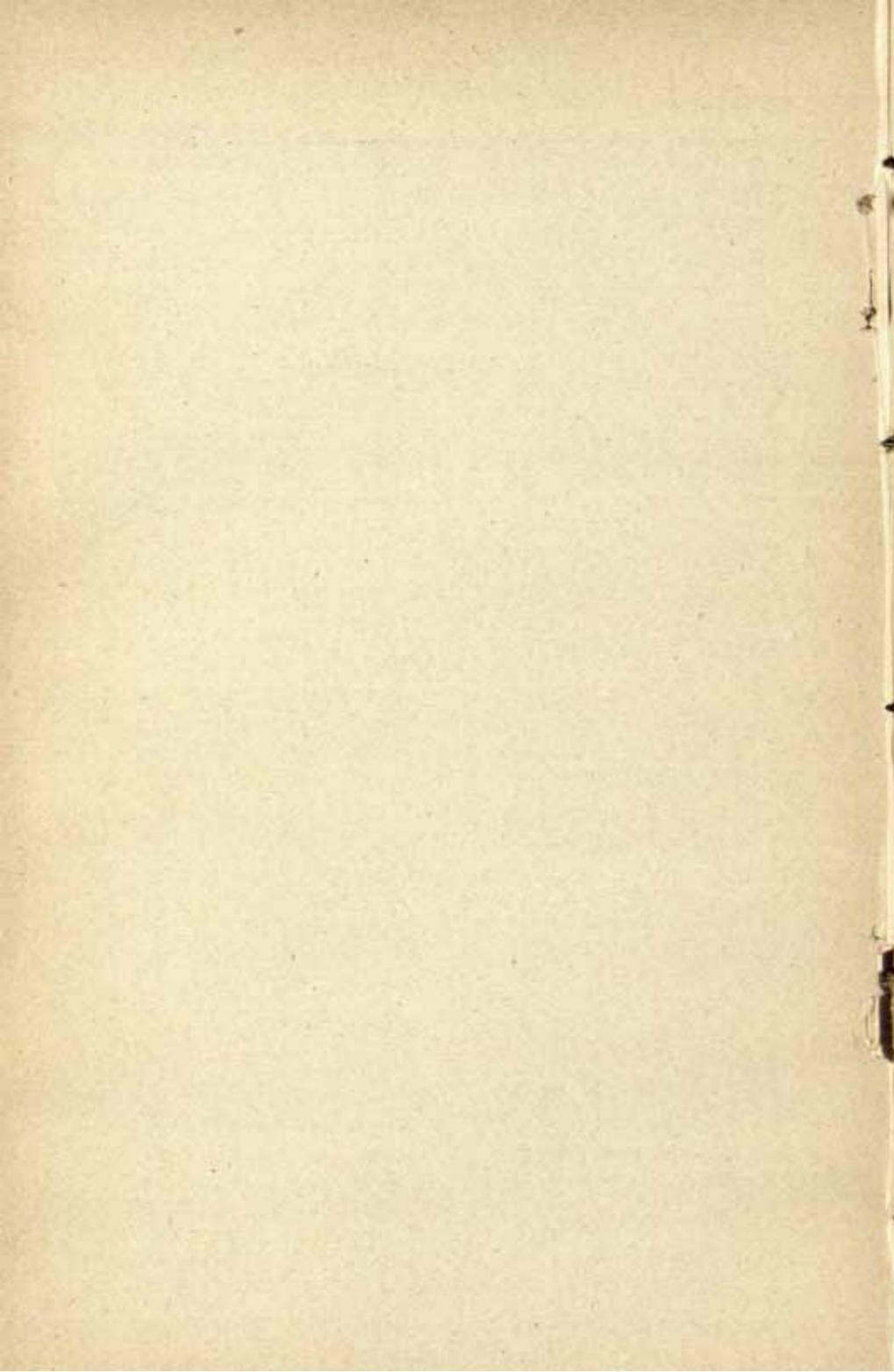

**Lijst der fotografische opnamen
over het 2de kwartaal 1916.**

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
2501	18 × 24	Diëng; gevonden bij tjandi A; thans opgesteld bij den sanggrahan als No. 1.	steenbeeld van Çiwa-Guru, (voorzijde).
2502	.	id. . 1.	zelfde beeld van ter zijde.
2503	.	id. . 1.	
2504	.	id. . 2.	steenbeeld van Çiwa-Kala.
2505	.	id. . 3.	„ „ „ Çiwa-Mahayogi.
2506	.	id. . 4.	„ „ „ Durgä.
2507	.	id. . 4.	zelfde, van anderen kant.
2508	.	id. . 4.	
2509	.	id. . 5 en 6.	makara en kala-kop.
2510	.	id. . 7.	kala-kop boven nis.
2511	.	id. . 8.	kala-kop, zonder onderkaak.
2512	.	id. . 8.	„ „ „ id.
2513	.	id. . 9.	palmet.
2514	.	id. . 10.	Gandharwa's.
2515	.	id. . 11.	bas-reliëf, (leeuwen).
2516	.	id. . 12.	„ „ „ (herten).
2517	.	id. . 13.	„ „ „ (apen?).
2518	.	id. . 14.	„ „ „ (apen?).
2519	.	id. gevonden bij tjandi C. thans bij den sanggrahan als No. 15.	makara, met vogel in den muil, de opgeheven slurf in een naga-kop eindigend.
2520	.	id. gevonden bij tjandi I/L; thans bij den sanggrahan als No. 16.	steenbeelden van Ganeça's.
2521	.	id. gevonden bij tjandi I; thans bij den sanggrahan als No. 17.	bovengedeelte van een beeld (Çiwa?).
2522	.	id. . 18.	voetmakara van een poort-omlijsting.
2523	.	id. . 18.	zelfde van ter zijde.

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
2524	18 × 24	id. gevonden bij tjandi I; thans bij den sanggrahan als No. 19.	kala-kop, zonder onderkaak.
2525	,	id. gevonden bij de Hindoe-woning L; thans No. 20.	steen kop.
2526	,	id. " 21.	
2527	,	id. " 21.	
2528	,	id. " 21.	
2529	,	id. " 21.	
2530	,	id. gevonden bij de Hindoe-woning Q; thans No. 22.	beschreven steen, aan den éénen kant 26, aan den anderen kant 15 regels fragmenten van trapleuningen, met leeuwenkoppen.
2531	,	id. gevonden bij tjandi U, thans No. 23.	Ciwa-guru en groepbeeld.
2532	12 × 18	id. gevonden bij Hindoe-woning No. 14; thans No. 24.	zonnewagen met vijf paarden.
2533	18 × 24	id. gevonden bij tjandi No. 40; thans No. 25.	onbekend beeld onder een baldakijn.
2534	,	id. gevonden bij den aanleg afvoerleiding; thans No. 26.	steen beeld van Ganeça.
2535	,	id. gevonden in het weiland van Diëng-koelon; thans No. 27.	zittend leeuwtje.
2536	12 × 18	nader vindplaats niet bekend; thans No. 28.	makara-spuier.
2537	,	id. " 29.	
2538	24 × 18	id. " 28en29.	
2539	,	id. " 30.	Ganeça.
2540	,	id. " 31.	Ciwa op drager.
2541	,	id. " 33.	Ciwa als Guru.
2542	,	id. " 34.	ongedetermineerd beeld.
2543	,	id. " 35.	twee Ciwa Guru's.
2544	,	id. " 36.	Wiṣṇu en onbek. beeld.
2545	,	id. " 37.	Ciwa-Guru en onbek. beeld.
2546	,	id. " 38.	twee Ciwa-beelden.
2547	,	id. " 39.	Godinne-beeld.
2548	,	id. " 40.	Goden-kop.
2549	,	id. " 41.	Ciwa en Pärwati.

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
2550	18 × 24	nader vindplaats niet bekend; thans No. 42.	fragm. van een trapleuning (leeuw) en beeldje in nis.
2551	.	id. , 43.	Wiṣṇu-beeld.
2552	.	id. , 44.	ongedetermin. beeld.
2553	.	id. , 45.	nāga's.
2554	.	id. , 46.	steenblok met reliëf.
2555	.	id. , 47.	nandi.
2556	.	id. , 48.	groep bijeengebrachte beelden.
2557	.	id. , 48.	-
2558	.	id. , 49.	groep van beelden en fragmenten

Uittreksel

UIT HET

Verslag over de oudheidkundige werkzaamheden in Atjèh in het tweede kwartaal 1910,

UITGEBRACHT DOOR

J. J. de Vink.

Door bijzondere omstandigheden was rapporteur genoodzaakt zijn onderzoek in de Pedië-streek voor eenigen tijd te onderbreken en naar Kota Radja te gaan, waar enige onde Atjeh'sche monumenten o. a. de Goenoengan, de Taman sarih en de Pintō khob werden opgemeten, in tekening gebracht en gefotografeerd. Ook werden van de groote klok (Tjakra doenia genaamd), die vroeger in den kraton hing abklatschen en foto's gemaakt. Na zijn terugkeer te Sigli ging rapp. na het personeel van de noodige instructies voorzien te hebben den 8sten April alleen onder militaire dekking van Pawod uit naar Laweuëng, Tjoerè, Kalé, Bihenè, Leungah, Lam Paaih, Lam Teuba, Seulimeum, Lam Tamot en Sarih. Den 18den was hij weer te Sigli terug. Op deze tocht werden hier en daar gravencomplexen aangetroffen, doch geen enkel van belang. Zijn gids zette de onderzoeken in de Pedië-streek voort en vond op Panté Radja nog een graf, waarop een paar namen van soeltans voorkwamen. Van den 19den tot den 21sten werd eveneens onder militaire dekking door rapporteur een tocht langs de Kroëng Tirò tot aan de Glé Goegèë Gleuëng ondernomen, waar volgens ingewonnen berichten het graf van een Hindoe-

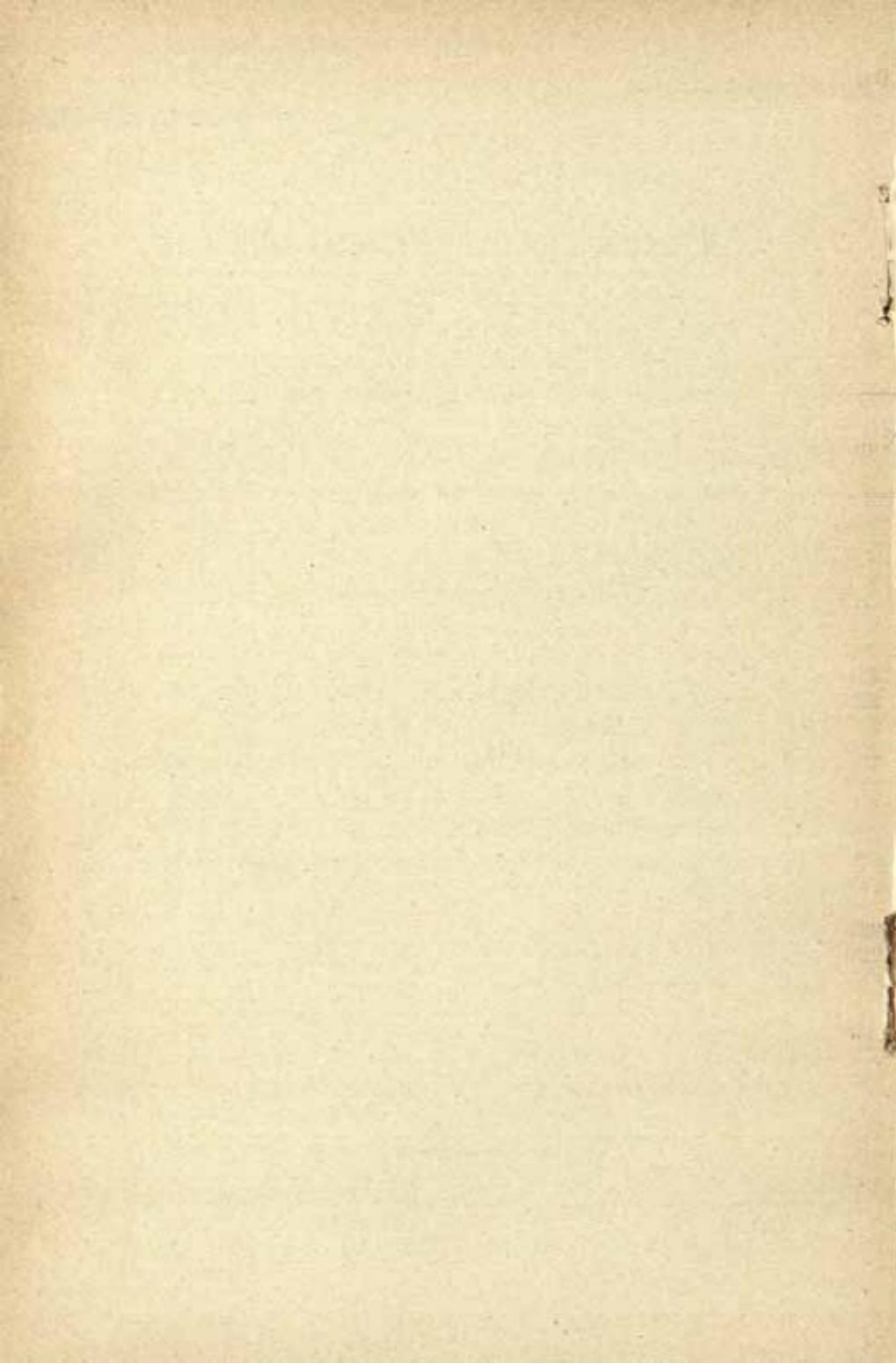
vorst, genaamd Radjah Pla² Pliëng moest zijn. Wel werden ter plaatse graven aangetroffen van gewone ronde kali-steenens, zooals heden ten dage op de begraafplaatsen worden geplaatst, maar geen enkele met inscriptie. In het afgelopen kwartaal werd nog de Atjehsche versterking Koeta Asan opgemeten en in teekening gebracht.

Lijst der teekeningen uit Atjéh.

---

44. Stamboom van de Atjehsche Sultansfamilie.
  45. Geslachtsboom van T. Radjah Pakeh [1897].
  46. Goenoengan, te Koeta Radja; doorsnede en boven-aanzicht schaal 1:50.
  47. Ommuurde begraafplaats bij den Goenoengan, vóór-, zij-, bovenaanzicht en doorsnede; schaal 1:10.
  48. Piutō Khōb te Koeta Radja; vóór-, zij-, en boven-aanzicht; schaal 1:20.
  49. Leusōng tōb dröë; groote geornamenteerde steen, schaal 1:10.
  50. Situatie van de Atjehsche versterking Koeta Asan te Peukan Pedië bij Sigli; schaal 1:1000, met vóór-, zij-, achter- en bovenaanzicht; schaal 1:50.
  51. Situatie van het gravencomplex: Teungkoe Sida; het complex: Lam Seupeuëng; en het complex: Teungkoe Meumanda; schaal 1:50.
  52. Platte grond van den Kraton (geealqueerd) schaal 1:4000.
-

Elfde lijst van abklatschen

UIT

Atjèh.

Nummer.	Plaats.	Korte omschrijving.			
—	Compl. Teungkoe Meugendong; kg. Seron; Meunassa Baij; Moekim Keureukau.	Graf I,	zijde	1.	
—	id.	,	,	,	2.
—	id.	,	,	,	3.
—	id.	,	,	,	4.
2289	id.	,	,	,	5.
2290	id.	,	,	,	6.
2291	id.	,	,	,	7.
2292	id.	,	,	,	8.
—	id.	Graf II,	zijde	1.	
—	id.	,	,	,	2.
—	id.	,	,	,	3.
—	id.	,	,	,	4.
—	id.	,	,	,	6.
—	id.	,	,	,	8.
2293	id.	,	,	,	5.
2294	id.	,	,	,	7.
—	id.	Graf III,	zijde	1.	
—	id.	,	,	,	2.
—	id.	,	,	,	3.
—	id.	,	,	,	4.
—	id.	,	,	,	6.
—	id.	,	,	,	7.
2295	id.	,	,	,	5.
2296	id.	,	,	,	8.
—	id.	Graf IV,	zijde	1.	
—	id.	,	,	,	2.
—	id.	,	,	,	3.
—	id.	,	,	,	4.

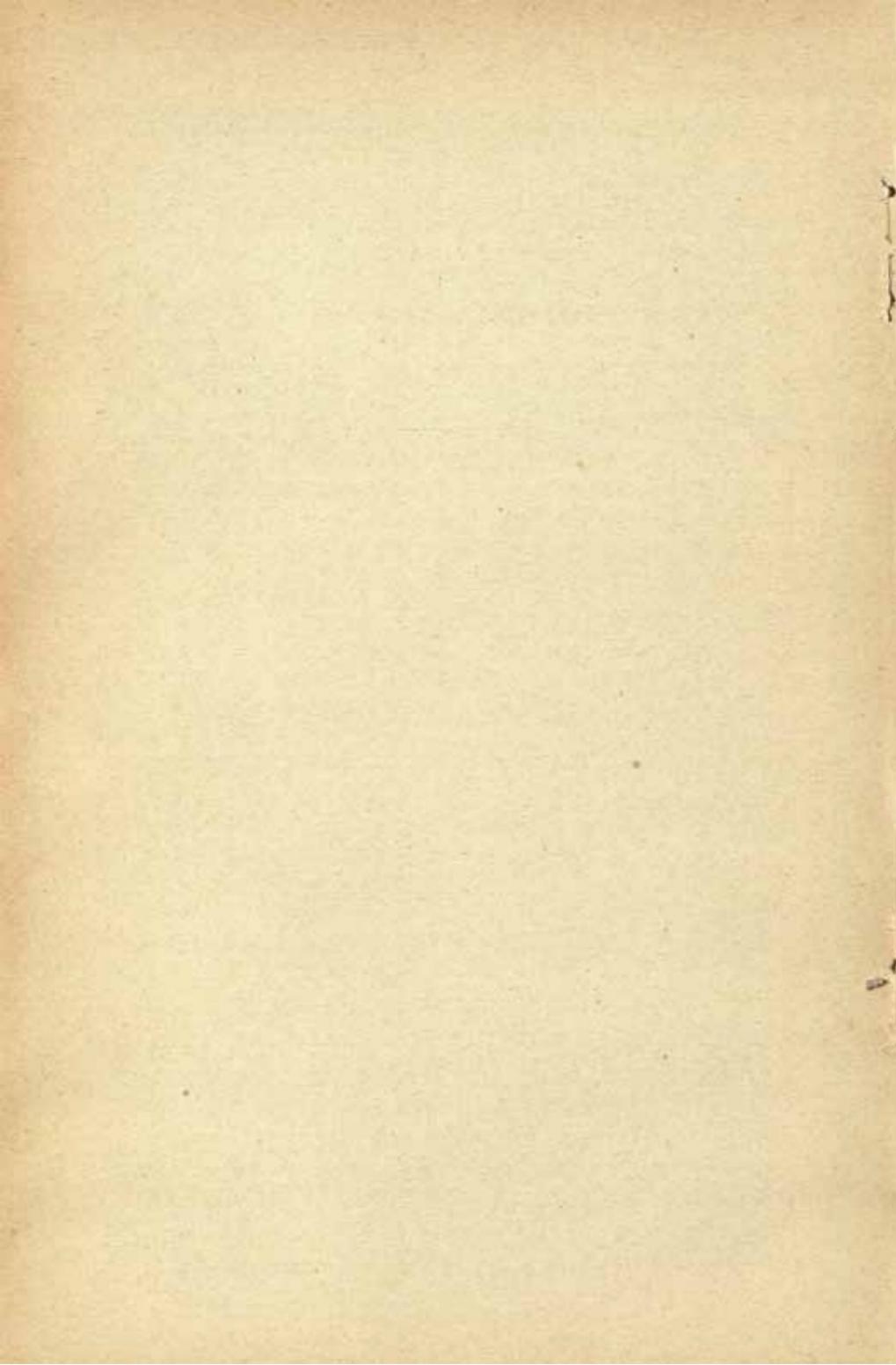
Nummer	Plaats.	Korte omschrijving,
2297	Compl. Teungkoe Meugendong; kg. Seron; Mennassa Baij; Moekim Keureukam.	Graf IV, zijde 5.
2298	id.	" " " 6.
2299	id.	" " " 7.
2300	id.	" " " 8.
—	id.	Graf V, zijde 6.]
—	id.	" " " 8.] verdwenen.
2301	id.	" " " 1.
2302	id.	" " " 2.
2303	id.	" " " 3.
2304	id.	" " " 4.
2305	id.	" " " 5.
2306	id.	" " " 7.
2307	Compl. Teungkoe Sida; kg. Babah Djoeroeng; Meunassa Babah Djoeroeng; Moekim Atenē.	Graf III, zijde 5.
2308	id.	" " " 6.
2309	id.	" " " 7.
2310	id.	" " " 8.
2311	id.	Graf V, zijde 5.
2312	id.	" " " 6.
2313	id.	" " " 7.
2314	id.	" " " 8.
2315	id.	Graf XII, zijde 1.
2316	id.	" " " 2.
2317	id.	" " " 3.
2318	id.	" " " 4.
2319	id.	" " " 5.
2320	id.	" " " 6.
2321	id.	" " " 7.
2322	id.	" " " 8.
2323	Compl. Teungkoe Meumanda; kg. Lampoëh Keudé; Meunassa id.; Moekim Atenē.	Graf II, zijde 1.
2324	id.	" " " 2.
2325	id.	" " " 3.
2326	id.	" " " 4.
—	id.	" " " 5. verdwenen.

Nummer.	Plaats.	Korte omschrijving.			
2327	Compl. Teungkoe Meunanda; kg. Lampoëh Keude; Meunassa id.; Moekim Atenë.	Graf II, zijde 6.			
2328	id.	*	*	"	7.
2329	id.	*	*	"	8.
2330	kg. Lam Seupeuëng; Meunassa Soekoen; Moekim Loeëng Bata.	Graf III, zijde 1.			
2331	id.	*	*	*	2.
2332	id.	*	*	*	3.
2333	id.	*	*	*	4.
2334	id.	*	*	*	5.
2335	id.	*	*	*	6.
2336	id.	*	*	*	7.
2337	id.	*	*	*	8.
2338	id.	Graf IV, zijde 1.			
2339	id.	*	*	*	2.
2340	id.	*	*	*	3.
2341	id.	*	*	*	4.
2342	id.	*	*	*	5.
2343	id.	*	*	*	6.
2344	id.	*	*	*	7.
2345	id.	*	*	*	8.
2346	id.	Graf V, zijde 1.			
2347	id.	*	*	*	2.
2348	id.	*	*	*	3.
2349	id.	*	*	*	4.
2350	id.	*	*	*	5.
2351	id.	*	*	*	6.
2352	id.	*	*	*	7.
2353	id.	*	*	*	8.
2354	id.	Graf VI, zijde 1.			
2355	id.	*	*	*	2.
2356	id.	*	*	*	3.
2357	id.	*	*	*	4.
2358	id.	*	*	*	5.
2359	id.	*	*	*	6.
2360	id.	*	*	*	7.
2361	id.	*	*	*	8.

Nummer.	Plaats.	Korte omschrijving.			
2362	Compl. Teungkoe di Riebeeë; kg. Beureunon; Meunassa Keutapang; Moekim Keumangan.		Enkel graf?	zijde 1.	
2363	id.				3.
2364	id.				5.
2365	id.				7.
2366	Compl. Teungkoe Meureukom; kg. Tjot Oeleë Glé; Meunassa Agoe; Moekim Pante Radja.	Graf	I,	zijde 1.	
2367	id.				3.
2368	id.				5.
2369	id.				7.
2370	id.	Graf	III,	zijde 5.	
2371	id.				7.
2372	Compl. Teungkoe Radja Bangoen; kg. Ramboeng; Meunassa Oë Gading; Moekim Keumangan.		Enkel graf?	zijde 1.	
2373	id.				2.
2374	id.				3.
2375	id.				4.
—	id.				5.
—	id.				6.
—	id.				7.
—	id.				8.
2376	Compl. Djerat Gajo; kg. Tjot; Meunassa Aloëér; Moekim Oesé.	Graf	I,	zijde 1.	
2377	id.				2.
2378	id.				3.
2379	id.				4.
2380	id.				5.
2381	id.				6.
2382	id.				7.
2383	id.				8.
2384	Compl. Teungkoe di Langsa; kg. Tjot Koetang; Meunassa Teupeuk; Moekim Keumangan.		Enkel graf?	zijde 1.	
2385	id.				2.
2386	id.				3.
2387	id.				4.
2388	id.				5.

verdwenen.

Nummer.	Plaats.	Korte omschrijving.			
2389	Compl. Teungkoe di Langsa; kg. Tjot Koetang; Meunassa Teupeuk; Moekim Keumangan.	Enkel graf?	zijde	6.	
2390	id.	-	-	-	7.
2391	id.	-	-	-	8.
2392	Compl. Teungkoe Joeb Ahoe; kg. Dea Baroe; Meunassa Baroe; Moekim Bintang Ho:	Enkel graf?	zijde	1.	
2393	id.	-	-	-	2.
2394	id.	-	-	-	3.
2395	id.	-	-	-	4.
2396	id.	-	-	-	5.
2397	id.	-	-	-	6.
2398	id.	-	-	-	7.
2399	id.	-	-	-	8.

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Derde kwartaal 1916.

---

§ 1. Personeel.

Bij Gouv. Besl. van 30 September jl. no. 38 werd de heer P. V. van Stein Callenfels tijdelijk toegevoegd aan den Chef van den Oudheidkundigen Dienst om met werkzaamheden in het belang van dien dienst te worden belast zijnde hij tot dien datum tijdelijk ter beschikking van dien dienstchef gesteld buiten bezwaar van den Lande.

§ 2. Bureau.

De lijst der Hindoe-oudheden van de Residentie Soerabaja kwam bijna gereed.

§ 3. Reizen.

Door ondergetekende werd in gezelschap van den heer Callenfels een dienstreis ondernomen naar den Boroboe-
doer, tjandi Pringapoes, de Diëng-tempels, Modjokerto,
tjandi Tikoes en de badplaatsen Djalatoenda en Belahan. In gezelschap van de heeren H. J. E. F. Schwartz,
gepens. Assistent-resident van Bali, en Leydie Melville maakte
de dienstchef van begin September tot begin October
een reis, welke tot doel had de bijwoning van de plechtigheden
te Karang Asem bij gelegenheid van de verbranding van Goesti Gedé Djalantik. De heer Callenfels
maakte nog controle- en inventarisatie-reizen naar den
Boroboeder, Mendoet, Pawon, Selagrija, Ngawen, de
Prambanan-tempels en verschillende reeds bekende en
pas-ontdekte oudheden in de afdeelingen Berbek, Toeloeng-

agoeng, Kediri, Blitar, Malang en Lamongan. In gezelschap van den heer van Coolwijk ondernam hij nog een tocht door de afdeeling Malang ter vaststelling van de eventuele schade door de groote aardbeving in September jl. aan de oudheden, in het bijzonder de tjandi's Singosari, Kidal en Toempang, toegebracht. Het overige gedeelte van dit kwartaal vertoefde de heer Callenfels te Gedong Sanga. De heeren Melville en van Coolwijk maakten geen andere reizen dan de boven vermelde en die, welke in verband met de hen opgedragen werkzaamheden noodig waren.

§ 3. Bescherming van monumenten.

Evenals alle oudheden, die aan de inwerking van het klimaat zijn blootgesteld, heeft de *Boroboedoer* te lijden van allerlei soorten van woekerplanten en parasieten, waarvan één bepaalde mossoort wel als de gevaarlijkste moet beschouwd worden. Deze mossoort vreet zich vast in den poreuzen steen, verspreidt zich vooral in den West-moeson zeer snel en bedekt grote steenvlakken, ja geheele gaanderijen met een egaal grijsgroen. Deze kleur moge, vooral onder een bepaalde belichting, het schoon van het monument verhoogen, zeker is het, dat de schijnbaar zoo onschuldige vegetatie een ernstige bedreiging voor den tempel vormt. Juist omdat de Boroboedoer tot de goed en geregd onderhouden oudheden behoort. Immers, de grijs-groene substantie kan niet anders van, of liever, uit den steen verwijderd worden dan door middel van vrij harde borstels, die het gebeeldhouwde oppervlak beschadigen en op den langen duur de fijne contours der reliefs en der ornamenten doen verloren gaan. Reeds vroeger moest geconstateerd worden, dat de reliefs heden ten dage onduidelijker zijn dan in den tijd toen Van Kinsbergen zijn bekende foto's maakte; een feit, dat ook wij bij ons laatste bezoek konden opmerken en dat o. i. minder aan de inwerking van den regen dan aan het voortdurend schoonmaken moet toegeschreven worden.

Ten einde nu te voorkomen, dat de steenen steeds opnieuw door mossen bedekt en beschadigd worden, nam de heer Melville proeven met waterglas — voorloopig op bescheiden schaal — waarmede hij de poreusheid van den steen hoopt tegen te gaan. Een nader onderzoek zal dienen uit te maken of de resultaten tegen de kosten zullen opwegen en of de kleur van het gesteente door de toepassing van het middel op den duur geen verandering zal ondergaan.

In gevolge speciale opdracht bezocht de heer van Coolwijk in het laatst van September tjandi *Singosari* om zich te vergewissen welke schade door de hevige aardbeving aan den tempel was toegebracht. Het bleek hem, dat aan de Zuidzijde de kāla-kop en de afdekking van de nis naar beneden gestort waren. Aan de West- en Zuidzijde bevinden zich in den boven-bouw groote scheuren, die weliswaar van ouden datum zijn, maar toch alle reden geven om te vreezen, dat bij een volgende aardbeving het geheele gebouw zal instorten. Er zullen maatregelen genomen worden om zonder schade voor het uiterlijk schoon de levensduur van het zeer bouvvallige monument te verlengen. Een door den heer Callenfels aan tjandi *Toempang* gebracht bezoek wees uit, dat hieraan — ten minste oogenschijnlijk — niets beschadigd was. De massieve bouw en het breede grondvlak verzekeren aan dezen tempel een langer bestaan dan aan de zooveel rijzigere tjandi's *Singosari* en *Kidal*. Gelukkig heeft deze laatste van de aardbeving betrekkelijk weinig te lijden gehad, waar volgens rapport van den heer Callenfels alleen enkele hoek-antefixen van het dak naar beneden gekomen zijn.

Door laatstgenoemden heer werd nog een bezoek gebracht aan tjandi *Ngawen*. De indertijd door maj. van Erp uitgegraven gedeelten zijn weer vol water gelopen, zoodat niet veel meer te zien is dan een moeras, waaruit hier en daar enkele tjandi-stenen opsteken. Het grote Buddha-beeld en de Buddha-kop bleken nog ter plaatse te zijn.

Tjandi *Selagrija* verkeert nog in denzelfden toestand van

voorheen. Momenteel gevaar voor instorten bestaat er volgens rapporteur niet. Alleen dreigt er gevaar van de Zuidzijde, waar een aardstorting heeft plaats gehad, zoodat het tempeltje thans aan den rand van een afgrond staat. Zoo spoedig personeel beschikbaar is zullen ook maatregelen voor het behoud van dezen tjandi genomen moeten worden.

Bij mijn bezoek aan tjandi *Pringapoes* kon geconstateerd worden, dat de toestand van dezen tempel nog dezelfde is als bij de vorige controle (Oudheidk. Versl. 1913 p. 92). De laatste steenen van tjandi *Perot* zijn thans verdwenen. Bij navraag bleken zij voor den bouw van een onlangs gestichte school benut te zijn.

§ 5. Inventarisatie.

De nieuwe inventarisatie van de residentie Kediri kwam in het afgelopen kwartaal zoo goed als geheel gereed.

§ 6. Nieuwe opnamen, opgravingen enz.

In het vorige verslag werden enkele vergelijkingen gemaakt tusschen de tempels van Gedong Sanga en die van het *Diëng*-plateau, die door ons in het begin van dit kwartaal bezocht werden, waarbij wij als ons oordeel uitspraken, dat de eerste oudheden meer eenheid van stijl vertoonden dan de laatst genoemde. Wij hadden bij deze bewering speciaal het oog op het overblijfsel van een tempeltje, dat door den heer Melville in 1913 (Oudheidk. Versl. p. 32) op een kwart Kilometer afstand ten Westen van tjandi Ardjoena even ten Zuiden van de plaats, waar de oude onderaardsche tunnel een kniebocht maakt, ontgraven werd en sindsdien aangeduid wordt als tjandi A. De onderbouw van dit tempeltje — meer is er niet van gespaard gebleven — bestaat uit drie inspringende rechthoekige lijsten, waarvan één wellicht bestemd was tot een ojief verhakt te worden, waarboven zich een halfronde bevindt. De voet van de teerling wordt gevormd door een paar lijsten gelijkvormig aan die van het soubassemant en, verder naar boven

gaande, een ojief en een halfrond. Zooals men weet komt deze zoog. Perzische voet niet voor bij tempels van het Ardjoena-type, maar uitsluitend bij tjandi's, die uit een jongere periode dagtekenen. Niet alleen wat betreft den onderbouw, ook in andere opzichten moet tjandi A van de tempels van het Ardjoena-type verschilt hebben. De fragmenten van bouwdeelen, die door den heer Melville in de nabijheid van deze tjandi gevonden en opgesteld zijn, geven grond voor het vermoeden, dat de teerling van het gebouwtje plaats geboden heeft aan een aantal bas-reliefs, waarvan elk relief afzonderlijk een goed uitgevoerde voorstelling van een godheid van het Ciwaitische pantheon weergeeft, en die, aan weerszijden aan elkander sluitend, een brede gebeeldhouwde band van ca 1.20 M. breedte om het tempellichaam gevormd moeten hebben. Uit de aanwezige fragmenten mocht het mijn reisgenoot, den heer Callenfels, en mij gelukken één dezer reliefs, een fraaie Kārtikeya, op zijn rijdier de pauw gezeten, te reconstrueren en nog andere goden-figuren gedeeltelijk samen te voegen. De resultaten van ons voorloopig onderzoek waren van dien aard, dat den heer Melville werd opgedragen het terrein om deze tjandi, waarin nog vele overblijfselen begraven bleken te zijn, te onderzoeken. Worden de verwachtingen niet teleurgesteld, dan zal na dit onderzoek aan eene reconstructie — zij 't slechts op papier — van deze merkwaardige tjandi A gedacht kunnen worden.

Met de bedoelde werkzaamheden aan tjandi A zal het oudheidkundig onderzoek op het Diēng-plateau als beëindigd beschouwd kunnen worden. Met het oog op mogelijke latere onderzoeken leek het raadzaam de grenspalen, die de voor het oudheidkundig onderzoek gereserveerde terreingedeelten aangeven en die door den heer Melville om de tjandi's geplaatst waren, te verwijderen en een ruimer veld te doen afbakenen.

Tjandi Tikoes was bij ons bezoek in Juli geheel ontgraven, zoodat ook het middenbouwwerk met zijne

elegante miniatuur-tjandi's, dat het vorig jaar onder een dikke aardlaag bedekt was, en de niet lang geleden ontgraven zijwanden van het basin, waaruit een aantal keurig gebeitelde makara-spuiers naar buiten steken, konden bewonderd worden. Waar zonder de hulp van tekeningen en foto's toch geen duidelijke beschrijving dezer interessante Hindoe-badplaats gegeven kan worden, zij elke poging daartoe tot later uitgesteld. Alleen kan er hier op gewezen worden, dat tjandi Tikoes ons voor enkele problemen stelt, waarvan het interessantste ditmaal eens niet van bouwkundigen doch van hydrostatische aard is. Het is duidelijk en natuurlijk, dat het water, dat het basin gevuld heeft, aangevoerd is geworden door de talrijke spuiers, die zich in de wanden van het basin, het midden-bouwwerk, en een tweetal kleine kamertjes (waarin de vorst zich met eene favorite kon afzonderen?) bevinden. Deze spuiers worden gevoed door ingebouwde goten, die, voor het oog onzichtbaar, evenwijdig aan den rand om het basin loopen op ca. 1 Meter afstand daarvan en op hunne beurt water ontvangen uit een leiding, welke zich bevindt onder de vloer van de verbindingsdam tusschen het middenbouwwerk en de Zuider-buitewand van het basin. Waar nu vaststaat, dat al het water uit het midden-bouwwerk is aangevoerd, rijst de vraag, vanwaar dat middenbouwwerk zijn water ontving. Twee oplossingen zijn hierbij mogelijk: Of een bron is ter plaatse ontsprongen of het water moet door een onderaardsche geleiding zijn aangevoerd. In het laatste geval zouden de Hindoe-Javaansche bouwmeesters de wet van de communicerende vaten gekend moeten hebben.

De heer Melville, die de ontgraving leidt, kreeg in opdracht om te trachten deze zaak door een onderzoek naar het fundament van het middenbouwwerk tot klarheid te brengen.

Juist voor onze komst was aan de buitenzijde van den Noordelijken ringmuur ter hoogte van den bodem van

het basin — dus 6 Meter onder het maaiveld — een leiding van baksteen voor den dag gekomen, die zonder twijfel gediend heeft om het water uit het basin af te voeren. De tegenwoordige afvoerleiding die juist aan de tegenoverliggende zijde van het basin begint, is thans geheel getraceerd en zal in den a. s. West-moeson goede diensten kunnen bewijzen.

In overleg met den heer Melville en den gepensioneerden Regent van Modjokerto werd een program opgemaakt, volgens hetwelk de werkzaamheden, die nog te verrichten vallen, zullen uitgevoerd worden.

Aan het verslag van den heer Van Stein Callenfels over de opgravingen te *Gedong Sanga* ontleenen wij het volgende.

Met de ontgraving van de tempelgroepen V en VI werd geregeld voortgegaan. Hoe langer hoe meer blijkt, dat, al moge de mooiste tempel (IIa) tot de Semarangsche groepen behooren, de Kedoe-tempels verreweg interessanter zijn uit een architectonisch en iconografisch oogpunt. In verschillende details blijkt het streven van de bouwmeesters naar originaliteit en meestendeels zijn hunne nieuwe opvattingen lang niet verwerpelijk.

Werd reeds in het vorig kwartaalverslag gewezen op het veelvuldig gebruiken van den singha als ornament bij de Kedoe-tempels, voortdurend komen nieuwe stukken voor den dag, waarbij dit ornament met tal van variaties op zeer gelukkige wijze gebruikt is. Om te beginnen moet gewezen worden op een stuk, gevonden bij de ontgraving van groep V, dat, ware het een 15 tal jaren eerder ontdekt geworden, de onverkwikkelijke Küla-makara of Garudā-nīga-strijd onmogelijk had gemaakt. Het stuk is een kālakop, doch gehouwen, niet op de bekende wijze van den monsterkop met of zonder onderkaak en met rechts en links van den kop opgestoken klauwen, maar geheel als een tot springen gereed liggende leeuw. De ronde kattekop met sterk uitstekende jukbeenderen, het geprononceerd

roofdier-gebit, de tusschen de schouders teruggetrokken kop, liggende tusschen de voorpooten, alles is zoo natuurlijk en realistisch, dat er geen twijfel mogelijk is of, wát dan ook buiten Java de oorsprong van het ornament is geweest, de külakop op Java wijs en degelijk een leeuw voorgesteld heeft.

Een ander typisch gebruik van den singha kan aan groep IV geconstateerd worden, waar zoowel de uiteinden der trapboomen als de onderzijden der deurposten zuivere singhavoorstellingen geven, zonder iets, wat aan de bekende makara doet denken, een en ander op eene zeer artistieke wijze opgevat en uitgevoerd. Ongetwijfeld zal eene nadere bestudeering van het Gedong-Sanga-complex na afloop der ontgraving belangrijke resultaten opleveren, waar zich, ondanks vele overeenkomsten met de Ardjoena-groep op het Diëngplateau, belangrijke verschillen tusschen deze en gene vertoonden, waarop in het vorige kwartaalverslag door den Chef van den dienst reeds de aandacht werd gevestigd.

Alvorens over te gaan tot eene bespreking van de resultaten van de ontgravingen in dit kwartaal van de verschillende groepen afzonderlijk, moet nog vermeld worden, dat bij het volgen van het tracee van den ouden geplaveiden Hindoeweg, die vroeger naar de tempels voerde aan den voet van het gebergte, waar Gedong Sanga gelegen is in de desa Tjandi de restanten van een tjandi werden ontdekt, die bij de bevolking bekend staat als tjandi Asoe en die, voor zoover kon worden vastgesteld, in bouworde overeenkomst met het groote complex en t. z. t. zal worden ontgraven.

De stand der ontgravingen was aan het eind van het derde kwartaal als volgt:

GROEP I werd in denzelfden toestand gelaten, daar besloten werd, dat deze het laatst van alle onder handen genomen zal worden.

GROEP II. Zorg werd gedragen, dat de nieuw-opschietende planten verwijderd werden en met het uitbikken der boomwortels uit de voegen der steenen werd voortgegaan.

GROEP III. Het dak van het gebouwtje IIIc bleek na volledige schoonmaak meer te gelijken op dat van tjandi Semar op het Diëng-plateau dan op dat van tjandi Wringinbrandjang, daar het meer versierd is geweest dan het dak van laatstgenoemd tempeltje. De aanduiding Wringinbrandjang-dak moet dan ook als onjuist vervallen.

Op het voorterras van dezen tempel werd de loop van de oorspronkelijke bekleedingsmuur gevuld om vast te stellen tot hoever die zich heeft uitgestrekt.

GROEP IV werd schoongehouden van opschietend onkruid.

GROEP V. De ontgraving van deze groep leverde tal van verrassingen. Door het graven van proefsleuven kon aan het einde van het vorig kwartaal gerapportéerd worden, dat de groep uit 7 tempels bestaan heeft nml. den hoofdtempel met ten W. recht er tegen over een rij van 3 tempels en verder nog rechts, links en achter (dus ten Z. N. en O.) een tempel. Bij de ontgraving bleken de heuveltjes aan de Z. en N. kant (dus aan beide zijden) zich elk op te lossen in twee kleine tempels, zoodat de geheele groep blijkt bestaan te hebben uit:

Den hoofdtempel V (Va).

Drie tempels, tegenover de W.-zijde van den hoofdtempel, van N. naar Z. genummerd Vb, Vc, Vd. Van deze hebben Vb en Vd de trap op het O., terwijl Vc *geen trap heeft gehad*.

Twee tempels ten N. van Va met den ingang op het W., van N. naar Z. genummerd Ve en Vf.

Twee tempels ten Z. van Va, genummerd Vg en Vh.

Een tempel ten O. van V a met den ingang op het O., aangeduid als Vi.

Toen al deze tempels geheel ontgraven waren, meende men met groep V gereed te zijn en werd overgegaan tot de ontgraving van de nieuw-ontdekte groep VI. Doch enkele dagen geleden bleek bij het toevallig doorkruisen van het met alang-alang, glagah en struikgewas bedekte terrein

rond groep V, dat zich op enkele meters ten N. van het reeds ontgraven gedeelte en een $1\frac{1}{2}$ meter hooger gelegen de restanten van nog minstens twee tempels bevinden, die door hunne ligging tot groep V gerekend moeten worden. De ontgraving dezer tempels is ter hand genomen maar nog niet beeindigd, zoodat groep V eerst in het volgend kwartaal gereed zal komen en dan uit minstens 11 tempels zal blijken te bestaan.

De ontgraving van de geheele groep ging uiterst langzaam en bezwaarlijk door het grote aantal steenen in den bodem, waardoor met de grootste omzichtigheid gepatjold moest worden, vooral toen bleek, dat onder het puin verschillende onbeschadigde beelden en zeer interessante stukken ornament voorkwamen. De moeite werd echter ruimschoots beloond door de merkwaardige uitkomsten. Vooreerst bleek tempel V c, zoals reeds vermeld werd, geen trap te hebben bezeten, ofschoon uit opgaande stukken muurwerk geconcludeerd mocht worden, dat het soubassement oorspronkelijk wel degelijk een gebouwtje heeft gedragen. Verder deed zich de eigenaardigheid voor, dat in de rij van 3 tempels V b, V c, en V d, de laatste een heel eind buiten de rooilijn van de beide anderen naar voren springt. Onder de versieringsstukken bij deze tempels gevonden moet in de eerste plaats vermeld worden de als een tot springen gereed zijnde leeuw behandelde kālakop, boven reeds besproken. Verder werden aangetroffen verschillende stukken van horizontale banden met als ornament dragende en gehurkt zittende gaṇa's en stukken van opgaande banden, geornamenteerd met rechtopstaande, op elkaar staande singha's.

Iconografisch is dit complex ook van bijzonder belang, want behalve verschillende fraai bewaarde Guru's, een Mahākūla, een Gaṇeṣa etc., werd aangetroffen een zoo goed als onbeschadigde, fraai bewerkte en, wat opvatting betreft, absoluut unieke Durgā, achtarmig, niet op den stier staande, doch er in een bevallige, aan de houding

der Bodhisattwa's herinnerende, pose op zittende en met de linkerhand niet het haar van den Asura grijpend, doch hem stevig in den nek vasthoudend.

Ten slotte trof men nog een zeer merkwaardig beeld aan, helaas in drie stukken gebroken, welke echter nog goed aan elkander pasten en een zoo goed als onbeschadigd beeld opleverden van een rechtopstaande man en vrouw, op Europeesche wijze gearmd, zeer fraai bewerkt, vrijstaand gebeiteld, met voor elk beeld een afzonderlijke glorie, die aan de bovenkant samensmelten. Tusschen de beelden is op deze vereenigde glorie een drietand gehouwen. De beelden zijn tweearmig geweest en missen helaas de buitenste armen, dus van den man de rechteren van de vrouw de linker-benedenarm met de hand.

GROEP VI. Deze groep bestaat uit twee dicht bij elkaar gelegen soubassementen en was, blijkens de gevonden beelden van Guru, Durgä en Gaṇeṣa Çiwaïtisch. De ontgraving van de beide tempels kwam in het afgelopen kwartaal gereed, doch door de plotselinge vondst van de beide afgezonderd staande soubassementen bij groep V is men eenigsins huiverig geworden de ontgraving van een bepaalde groep als afgelopen te rapporteren wanneer het omliggende terrein niet in alle richtingen is doorzocht. Daar na de ontgraving van de beide soubassementen van groep VI weder teruggekerd werd naar de kortelings gevonden tempels van groep V, heeft dit onderzoek nog niet plaats gehad.

In het begin van het kwartaal maakte de heer van Coolwijk een aanvang met de ontgraving van tjandi *Gambi* (distr. Ngoenoet). Het ompaggerde terrein metende 15 bij 20 Meter moest ca. 30 c. M. ontgraven worden. Een zware djati-boom aan de Oost-zijde van het bouwwerk, waarvan de wortels zich een weg tot onder den tempel gebaand hadden, werd omgehakt. Bij de verwijdering van het wortelstel kwam een platte steen

van ca. 1.50 bij 1 Meter voor den dag, aan welks eene zijde zich het jaartal 132(?)¹ bleek te bevinden. Het basement aan de Zuidzijde van den tempel, dat naar voren overhangt, werd versterkt door de aanbrenging van gemetselde beren, waarbij zorg gedragen werd, dat de pilasters van het basement niet beschadigd werden. Voor de waterafvoer werd aan den buitenkant van het ontgraven gedeelte een slokan gegraven, die in verbinding gebracht kon worden met een reeds bestaanden afvoer buiten het tempelterrein. Een paar honderd Meter ten Westen van den tempel werd nog een platte steen met jaartal (1310) gevonden. De ontgraving van het tjandi-terrein zelf bracht nog een menigte van geornamenteerde steenen aan het licht, die ter plaatse opgestapeld werden.

Tjandi Kotes (of *Papoh* distr. Gandoesari) werd begin Augustus ter hand genomen. De beide soubasementen, waaruit deze tempelgroep bestaat, verkeeren nog in vrij goede staat. Het ompaggerde terrein, 15 bij 15 Meter groot, moest eveneens ca 30 cM. ontgraven worden. Daar het lager ligt dan de omliggende suikerriettuinen kon geen voldoende waterafvoer verkregen worden. Om toch zooveel mogelijk te voorkomen, dat het water in den regenmoezon bij de tempels blijft staan werd het omliggende terrein een weinig hellend afgegraven. Gevonden werden een onderstel van een beeld, even boven de enkels afgebroken, en ten Zuiden van de tempels in een rietaanplant een *Gaṇeṣa* met nog een paar beschadigde stukken van een model-tempeltje. Een en ander werd op het terrein opgesteld.

§ 7. Vondsten.

In de vorige paragraaf werd reeds melding gemaakt van enkele epigrafische en iconografische vondsten, gedaan bij de ontgravingen van Gedong Sanga, tjandi Gambar en Kotes. In de volgende paragraaf zullen de resultaten van de inventarisatie-reizen van den heer Callenfels gerapporteerd worden.

Vermeld dient te worden, dat op de Poenden Gilang te *Bajalangoe* in de afd. Toeloengagoeng het soubassemant van een tempel onder den grond bleek te zitten, hetgeen belangrijk is in verband met een hypothese van den heer Callenfels (die elders ontwikkeld zal worden), dat hier de graftempel van Bhayalangö moet gezocht worden.

Verder werd bij den aanleg van den neuen weg van Wlingi naar Malang bij de Kali Lahoer in de padoekoehan Broemboeng der desa *Selaredja* van de afd. Blitar de restes van de fundamenten van een tempel aangetroffen. Volgens inlichtingen bij de bevolking ingewonnen, stond vroeger het soubassemant met een deel van het opgaand muurwerk nog overeind en was het tempelerf oorspronkelijk door een ringmuur van baksteen omgeven geweest. Bij den aanleg van den spoorlijn Wlingi-Malang was alles geraseerd en tot zelfs de fundamenten grootendeels uitgebroken. De tempelstenen waren gebruikt voor den bouw van bruggen en duikers in die spoorlijn, terwijl van de bakstenen van den ringmuur rode cement was geklopt. Ook nu weer wilde men de laatste steenen gebruiken voor den aanleg van den neuen weg, doch door tijdig ingrijpen van den Directeur van Gewestelijke Werken in Kediri en door de technische Commissie van den Gewestelijken Raad van die Residentie was dit alsnog voorkomen.

§ 8. Epigraphie en Iconographie.

De volgende losse aanteekeningen door ondergetekende en den heer Callenfels, bij hun laatste bezoek aan Midden-Java en den Oosthoek gemaakt, mogen hier een plaats vinden:

Op het *Diëng*-plateau werd het Wenggi-opschrift in roode letters op het rotsblok tusschen de meren Werna en Pengilon nog eens aandachtig bekeken. Het meest waarschijnlijk is — zoo kwam het ons voor — dat de onregelmatige halen, krullen en vlekken nooit karakters hebben voorgesteld, maar eenvoudig kleuren van het gesteente zijn. Onder

voorbehoud maken wij deze onderstelling, daar het niet erg aannemelijk is, dat een geoloog als Dr. Verbeek, die het opschrift in quaestie ongetwijfeld gezien heeft, de roode kleuring van den steen niet als zoodanig zou herkend hebben.

Door den heer Rouffaer werd indertijd (Not. Bat. Gen. 1909 p. 185) op grond van fotografische afbeeldingen van de badplaats *Djalatoenda* op den Penanggoengan de opmerking gemaakt, „(dat) de twee 9's van het jaartal 899 dat daar tegen den wand gebeiteld staat, óók duidelijk als kleine gekroonde *naga*'s voorgesteld (zijn), die zich heen bewegen naar den driehoek (een zuiveren triangel) die het cijfer 8 geeft te lezen". Het is misschien niet overbodig op te merken, dat de cijfers *in natura* niet meer dan cijfers te zien geven en o. i. niet meer „gewilde symboliek" vertoonen dan andere cijfers op inscripties van Java.

In verband hiermede zou er meteen op gewezen kunnen worden, dat de bewering als zou *Djalatoenda* een *nāga*-tempel en de daar bijgezette vorst (*Udayana*) een *nāga*-vereerde d. w. z. een *Çiwaiet* (R.) geweest zijn o. i. niet geheel juist is. De aanduiding „*nāga*-tempel" werd, meenen wij, het eerst door Groeneveldt (Cat. Mus. Bat. No. 397) gebezigt, zeker in navolging van Fergusson, die in alle Hindoe-bouwwerken bewijzen voor een antieke boom- en slangenvereering meende te moeten zien. Nu fungeert bij de besproken badplaats als Noordelijkste van de drie pantjoerans een *Garuḍa*-figuur, welke de beteekenis, die aan de Zuidelijkste der spuiers, een *nāga*, gehecht zou kunnen worden vrijwel neutraliseert. Maar al zou *Djalatoenda* een *nāga*-tempel geweest zijn, wat op grond van de reusachtige *nāga*-koppen boven op het opgaand muurwerk van het middelste basin nog vol te houden zou zijn dan nog zou deze omstandigheid zeker niet wijzen op *Çiwaïsme* van den bijgezeten vorst. Volgelingen van Fergusson zouden aan Buddhisme denken, terwijl de *Garuḍa-nāga*-combinatie o. i. reden geeft te onderstellen, dat *Udayana*, evenals zijn zoon Erlangga tot de secte der *Wisṇuiten* behoord heeft.

Ofschoon van niet zoo erg groot belang zij hier ook nog gewezen op het feit, dat de oude naam van de bergtop, waarop Djalatoenda ligt, nml. *Poetjangan*, welke volgens Dr. Krom (Oudheidk. Versl. 1914 p. 203) eene andere benaming zou zijn van den Gg. Djambé, bij de bevolking ten eenenmale onbekend is, doch alleen voortleeft in den mond van de zeer weinige inlanders, die weten, welke historische herinneringen door het eerste woord worden wakker geroepen.

Onze tocht naar *Bélahan* voerde langs *Bétra* ca $2\frac{1}{2}$ paal ten Oosten van den top van den Penanggoengan en 2 paal ten Zuiden van *Bélahan* gelegen. Ongetwijfeld moet deze desa geïdentificeerd worden met het Pawitra uit de oorkonde van 831 en den 58sten zang van den *Nágarakrtígama*¹⁾, waar het heet, dat Hayam Wuruk den dicht bijgelegen dharmācrama bezocht en van af de helling van den berg neerzag in de dalen. Van een dharmmācrama is niets meer te bespeuren, maar het uitzicht over de laagvlakte is thans nog even wijd en schoon als in Hayam Wuruks dagen. Ons bezoek aan de badplaats zelve gebracht opende geene nieuwe gezichtspunten. Alleen werden de maten van het bekende *Wiṣṇu*-beeld uit de Modjokerto'sche collectie met die van het voetstuk en de nis van het verdwenen piëce de milieu van de badplaats vergeleken en in overeenstemming daarmede bevonden, zoodat, mocht men nog aan Wardenaars getuigenis getwijfeld hebben, nu wel vast staat, dat „de *Wiṣṇu* van *Bélahan*“ werkelijk van *Bélahan* afkomstig is.

In het Museum te *Modjokerto* werden de volgende epigraphische aanwinsten aangetroffen:

no. 625 (Catalogus mus. Modjokerto). Een beschreven steen te Doekoehan Doekoeh, desa Kembang-sore, distr. Djaboeng, met jaartal 1408 (nog in loco).

1) Dr. Krom. De *Wiṣṇu* van Belahan, T. B. G. LVI p. 442 sq.

636. Een langwerpige steen van Toemapel, distr. Djaboeng, met jaartal 1327.
639. Een langwerpige steen van Doekoehan Doekoeoh met jaartal 1107. Vindplaats $\frac{1}{4}$ paal ten N. van no. 625.
651. Een beschreven steen van Pandan, distr. Djaboeng, met jaartal 1278.
652. Een beschreven steen van dezelfde plaats met jaartal 1222.
663. Een steenen gewicht van Patjet, gevonden onder de fundering van het bijgebouw van de pasanggrahan, met jaartal 1322.
665. Een langwerpig vierkante steen van Modjodjedjer distr. Modjosari, met jaartal 1277.
668. Een vierkante steen van Mendek, distr. Modjosari, met jaartal 1354.
669. Een vierkante steen met jaartal 1326. Vindplaats enkele Meters bewesten de bekende yoni op den heuvel in desa Pangih.
692. Steen van Poegeran distr. Djaboeng met jaartal 1371.

Enkele resultaten van de reis van ondergeteekende naar Bali zullen in het volgende kwartaalverslag medegedeeld worden.

Het volgende is ontleend aan het rapport van den heer van Stein Callenfels:

Op mijne controle-reizen werd herhaaldelijk van de gelegenheid gebruik gemaakt om een bezoek te brengen aan de tjandi's Tegawangi, Soerawana, Toempang en Prambanan voor de bestudeering der basreliefs. De resultaten zullen binnen kort in een paar artikelen neergelegd worden aangeboden. Op iconographisch gebied hadden geen merkwaardige vondsten plaats, behalve die bij groep V van het Gedong Sanga complex reeds vermeld onder § 6. Op epigraphisch gebied werd in de padoekoehan Kemoe-ning der desa Kranggan, dist. Kepandjen, afd. Malang, een

steen gevonden met eene inscriptie, die bijna geheel onleesbaar was, daar het slordige, ondiepe schrift vrijwel is afgesleten. Het jaartal bleek te zijn 1178. Wat er van den koningsnaam kon gelezen worden komt overeen met de honorifieke titels die Krtanagara gewoon is zich zelven te geven. Bij den bedoelden steen stond een lingga in een yoni. Bij onderzoek bleek het vierkante onderste deel van den lingga, dat in de yoni paste, eveneens voorzien te zijn met eene inscriptie van hetzelfde type als op den steen, doch nog erger afgesleten. Het leek uit enkele leesbare woorden een tempelinventaris of iets van dien aard.

De beschreven steen van *Selabradja* in het Ngantangsche staande in het bosch Sendenan, werd bezocht.

Bij een vluchtwig bezoek bleek de steen te Soekaboemi (distr. Paree, Kediri) van het jaar 706 te zijn, voor Oost-Java dus bijzonder oud, en te handelen over bevloeiing, terwijl de steen van Tjadak, desa *Kerip*, afd. Kediri, niet geheel compleet bleek te zijn. Het jaartal was weggeslagen doch op de stukken kwam de naam Çrñgga voor. De steen van de padoekoehan Djepoen, desa *Tegalredja*, nu staande op het erf van den kawedanan te Wlingi, is van Cri Warmmeçwara, dus een der Kedirische vorsten. Ten slotte werd de door Hoepermans en Verbeek vermelde, doch door Knebel in zijn inventaris niet beschreven steen, staande bij de zoutbronnen Sendang klotok bij de padoekoehan Bangle der desa *Ketandan*, distr. Lengkong, afd. Ngandjoek, res. Kediri in loco aangetroffen. Het schrift is oud-Javaansch en wel in karakters van ouden vorm, zoodat de steen wel van Sindok of een zijner opvolgers zal zijn. Zooals hij daar staat is de inscriptie onleesbaar, doch na schoonmaak zal dit wel verbeteren.

§ 9. Fotografieën.

Voor de opgave van de in het afgeloopen kwartaal vervaardigde foto's raadplege men bijlage M.

§ 10. Teekeningen.

In bijlage O wordt de stand van het teekenwerk van de Diëng-tempels aangegeven.

§ 11. Musea en verzamelingen.

De lijdensgeschiedenis van de beelden-collectie te *Mage-lang* — de restes, zooals men weet van de inventaris van het voormalige „museum” te Djokja — is nog steeds niet ten einde. Bij mijn laatste bezoek werd mij duidelijk, dat onder de tegenwoordige tijdsomstandigheden niet aan den bouw van een Gemeentemuseum, waar de beelden ondergebracht zouden worden, wordt gedacht en de Gemeenteraad zelfs na den oorlog zeer ongaarne de bestaande plannen ten uitvoer zou brengen. Ondertusschen blijven de meermalen door Dr. Krom geuite klachten aan-gaande fantastische rangschikking der beelden, blootstelling-aan-weer-en-wind enz. enz. onverminderd van kracht, zoodat, gezien vooral de omstandigheid, dat geen ster-veling te Magelang van de stukken notitie neemt, in overleg met den voorzitter van den Raad de moge-lijkheid werd overwogen om de Gemeente van de zorg der beelden te ontheffen en de stukken over te brengen naar de plaatsen, waar ze thuis behooren of waar men hun bezit weet te waardeeren. Zoo spoedig deze plannen vasteren vorm aangenomen hebben, zal nader rapport worden uitgebracht.

Een verrassende tegenstelling met de Magelangsche wanordelijke en verwaarloosde beeldenvverzameling vormt de collectie te *Modjokerto*. Het Museum daar ter plaatse verheft zich dank zij de onvermoeide zorgen van den — thans gepensionneerde — Regent meer en meer tot een waar model van wat een archeologisch museum kan en moet zijn. Zooals de verzameling thans opgesteld is, gaat er een groote instructieve kracht van haar uit. Aan de wanden van het gebouwtje zijn door den Eereconservator tabellen en

kaarten opgehangen, ten doel hebbend de belangstelende, vooral inlandsche bezoekers een overzicht te geven van de oud-Javaansche geschiedenis, mythologie en epigraphie. Tijdens ons bezoek aan het Museum konden wij ons overtuigen hoe dienstig deze methode is om het tentoongestelde onder het geestelijk bereik van het publiek te brengen en met welk een interesse door het ontwikkelde deel van de bevolking van een en ander wordt kennis genomen. In § 8 vermeldden wij reeds de epigraphische aanwisten van de collectie. Ook het aantal beelden, ornamentstukken enz. neemt steeds toe, zoodat de bergruimte in het gebouwtje te klein is geworden en de beide zijklepels in gebruik genomen zijn.

§ 12. Lijst van monumenten.

In afwachting op de terugkomst van den heer Perquin werd de bewerking van deze lijst voorlopig gestaakt.

§ 13. Publicaties.

Het oudheidkundig verslag over het derde kwartaal 1916 verscheen in druk.

§ 14. Geschenken.

Aan boekwerken werden ten geschenke ontvangen: Annual Report of the Archeological Survey 1912/3 en id. 1913/4 part I, Annual Progress Report of the Superintend. Hindu and Buddhist Monuments N. circle 1915 Annual Report of the Archeol. Surv. Frontier Circle 1915/6, Jasper, De Batikkunst en de twee laatste afleveringen van de Notulen van het Bat. Gen.

§ 15. Programma voor het volgend kwartaal.

Door den heer Van Stein Callenfels zal de ontgraving van het Gedong-Sanga complex beeindigd worden en

zullen verder dienstreizen gemaakt worden in het belang van de inventarisatie. De heer van Coolwijk zal een nader onderzoek instellen naar de overblijfselen van den tempel, die op de Poenden Gilang in de afd. Toeloengagoeng (zie § 7) gevonden werd. De heeren Melville en de Vink zullen hunne respect. werkzaamheden aan de tjandi's Tikoes, op het Diëngplateau en te Atjeh voortzetten.

October 1916.

De Chef van den Oudheidkundigen Dienst,
Dr. F. D. K. BOSCH.

Lijst der fotografische opnamen
over het 3de kwartaal 1916.

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
2559	18 × 24	Trawoelan, distr. Modjokerto; thans Mus. Modjok, No. 604.	Bas-reliëf.
2560	"	id. thans Mus. Modjok. 605.	"
2561	"	id. " " " 606.	"
2562	"	id. " " " 607.	"
2563	"	id. " " " 628.	"
2564	"	Djatisari, distr. Modjosari; thans Mus. Modjok. No. 602.	Stenen urn met deksel.
2565	30 × 40	Tjandi Bima, Diëng.	Aanzicht, Noord.
2566	"	id.	" Oost, ten N. O.
2567	"	id.	" Noord, ten N. W.
2568	"	id.	" West, ten Z. W.
2569	"	id.	" Oost, ten N. O.
2570	"	id.	Van den heuvel gezien.
2571	"	id.	"
2572	"	Tjandi Gototkatja; Diëng.	Aanzicht Zuid, ten Z. O.
2573	"	id.	" Noord, ten N. W.
2574	"	Tjandi Ardjoena Groep; Diëng.	" Noord, ten N. W. van (Ardjoena, Srikandi, Poentadewa, Sembadra on Semar).
2575	"	id.	id. id. (zelfde).
2576	"	id.	Aanzicht West, ten Z. W.
2577	"	id.	"
2578	"	id.	Zuid, ten Z. O.
2579	"	id.	Oost, ten N. O.
2580	"	id.	Noord ten N. O.
2581	"	id.	Zuid ten Z. O.
2582	"	id.	Oost, ten N. O.
2583	"	id.	Oost, ten N. O. (Tjandi Srikandi).

Nummer.	Formaat.	Plaats.	Korte omschrijving.
2584	30 × 40	Tj. Ardjoena-Groep : Diëng.	Aanzicht Oost, ten N. O. Tjandi Poentadewa);
2585	"	id.	Aanzicht Oost, ten N. O. (Srikandi, Poentadewa, Sem- badra).
2586	18 × 24	id.	Tj. Semar, Noord ten N. W.
2587	"	id.	" West ten Z. W.
2588	"	id.	Steenen urn (?).
2589	30 × 40	id.	Panorama, gezien van Oost naar West.
2590	"	Tjandi Dorowati ; Diëng.	Aanzicht Zuid ten Z. O.
2591		id.	" N. O. ten Noorden.
2592	18 × 24	Tjandi A; Diëng.	Aanzicht Oost.
2593	"	id.	" Zuid ten Z. O.
2594	"	id.	" Noord ten N. O.
2595	"	id.	Fragmenten.
2596	"	id.	Bandlijsten.
2597	"	id.	" (geornam :).
2598	"	id.	Palmetten.
2599	"	id.	Bas-reliëf (Skanda op pauw).
2600	"	id.	" "
2601	"	id.	" (mannenbeeld).
2602	"	Gebouw B; Diëng.	Aanzicht Zuid, ten Z. O.
2603	"	L; "	Stenen mannenbeeld.
2604	"	Tjandi U; "	Aanzicht Noord, ten N. W.
2605	"	" No. 40; "	" Zuid, ten Z. W.
2606	"	" U; "	Tempel-topversiering.
2607	24 × 30	Karangploso, distr. Krapiak, regtsch. Kal- lasan; thans Museum Bat.	Stenen beeld van Ciwa. (Zie Not. 1916 p. 50 en 89).
2608	"	Sapoe Angin; distr. Kalangbrat afd. Toe- loeng-Agoeng; later coll. Dinger, te Mo- djopangoen thans Mus. Bat. D. 139.	Beschreven steen van 1112 (Candra sengkala). (Zie Not. 1916 p. 4).

Lijst der abklatschen
vervaardigd in het 1ste en 2de kwartaal 1916.

Invent. No.	Plaats.	Korte omschrijving.
2400	Sambirobjong; distr. Ngoenoet; afd. Poeloeng-agoeng.	Beschreven steen, voorzijde alleen het jaartal 1230 leesbaar. (Oudh. Versl. 1916 p. 47).
2401	id.	achterzijde.
2402	Gambar; distr. Ngoenoet; afd. Toeloeng-agoeng.	Steen met jaartal 1310 çaka.
2403	Sambidoplang; distr. Ngoenoet; afd. Toeloeng-agoeng.	Steen-blok met jaartal 1214.
2404	Djaka; distr. Ngoenoet; afd. Poeloeng-agoeng.	Jaartal 1331 op voorzijde voetstuk Pürwati (?) (vergl. Rapp. 1908 p. 225).
2405	Doekoeh; Ngampel; desa Djaka; distr. Ngoenoet.	Zonneschijf met jaartal 1329 op achterstuk Çri (vergl. Rapp. 1908 p. 216).
2406	id.	Inscriptie op achterstuk van een Pürwati (?) (vergl. Rapp. 1908 p. 216).
2407	Semanding; distr. Papar; afd. er res. Kediri.	Inscriptie, op den rand van een tempajan (daringan).
2408	Doekoeh Tangkilan; desa	Beschreven steen voorzijde
2409	Padangan; distr. Papar; afd.	(zegel doodskop rechter zijkant met slagtanden). linker "
2410	Kediri.	achterzijde. (Vergl. Rapp. 1908 p. 282).
2411	Ploembangan; distr. Wlingi; afd. Blitar.	Steen met jaartal 1274.
2412	id.	Steen met één regel kwadraatschrift (Oudh. Versl. 1916 p. 47).
2413	Gambar; distr. Ngoenoet; afd. Poeloeng-agoeng.	Steentje met jaartal van 13 (?) 1.
2414	Kepandjen kidoe; resort, onder Kota-Blitar; distr. Blitar.	Steen met jaartal 1063.

Invent. No.	Plaats.	Korte omschrijving.
2416	Panataran; distr. en afd. Blitar.	Inscriptie boven bas-reliëf, pen- dopo-terras (Oostzijde).
2417	Kandangan; distr. Paree; afd. Kediri; thans regents-erf te Kediri.	Beschreven steen van 1272, (boven de inscriptie, een gebeeld- houwd zonnescherm. Vergl. Oudh. versl. 1916 p. 47.

Bijlage O.

Stand van het Teekenwerk
1ste, 2de en 3de kwartaal 1916.

Diëng-plateau.

A. Kali Bana (ten Noorden van Goenoeng Pangoenan)
fundamenten van Hindoe-gebouwen.

1. Werktekening plattegrond op millimeterpapier
schaal 1: 100.
2. "   doorsnede   "   "   "   1: 20.

B. Tjandi Ardjoena-groep.

- 1—6. Werktekening plattegrond, voor-, achter-, zijaanzicht, dwars- en lengte doorsnede op millimeterpapier
schaal 1: 10.

C. Tjandi Bima.

- 1—5. Werktekening plattegrond, vóór-, achter-, zijaanzicht, dwars- en lengtedoorsnede op millimeterpapier schaal 1: 10.

D. Tjandi Dorowati.

- 1—5. Werktekening plattegrond, vóór-, achter-, zijaanzicht, dwars- en lengtedoorsnede op millimeterpapier
schaal 1: 10.

E. Tjandi Gototkatja.

- 1—5. Werktekening plattegrond, vóór-, achter-, zijaanzicht, dwars- en lengtedoorsnede op millimeterpapier
schaal 1: 10.

F. Tjandi Ardjoena-groep.

1. Netteekeningen, plattegronden schaal 1: 100 (van de tjandi's: Ardjoena, Semar, Srikandi, Poentadewa en Sembodro).

G. Tjandi Semar.

1. Nettekening, plattegrond schaal 1:20.
2. " , voóraanzicht " "
3. " , achteraanzicht " "
4. " , zijaanzicht " "
5. " , lengtedoorsnede " "
6. " , dwarsdoorsnede " "

H. Tjandi Sembodro.

1. Nettekening, plattegrond schaal 1:20.
  2. " , vooraanzicht " "
  3. " , achteraanzicht " "
  4. " , zijaanzicht " "
  5. " , lengtedoorsnede " "
  6. " , dwarsdoorsnede " "
-

UITTREKSEL

UIT HET

Verslag over de oudheidkundige werkzaamheden in Atjeh

IN HET DERDE KWARTAAL 1916,

UITGEBRACHT DOOR

J. J. DE VINK.

Van den 4den Juli tot 4den Augustus werd door rapporteur een dienstreis gemaakt naar Batavia, waar in het belang van het oudheidkundig onderzoek besprekingen werden gehouden met de heeren J. P. Moquette en Dr. H. Djajadiningrat. Ook werden op verzoek van den chef van den dienst enige fotografische opnamen vervaardigd van beelden in het Museum. Op den 6den Aug. zette rapporteur zijn onderzoek in de Pedië-streek voort en beëindigde dat den 6den September, waarop de onderafdeeling Meureudoe in behandeling werd genomen. Het onderzoek, dat tot den 30sten Sept. duurde, bracht niets van belang aan het licht; slechts enkele graven met de kalima of met bloemornamenten werden aangetroffen. Abklatschen noch fotografieën werden in het afgelopen kwartaal vervaardigd, alleen werd een kaart van de Pedië-streek tot aan de grens van Meureudoe en Samalanga geteekend, waarop de belangrijkste gravенcomplexen werden aangegeven.

In de afdeeling Meureudoe werd achter de meuseudjit in kampong Meuseudjit raja een grote geornamenteerde steen aangetroffen, een gedeelte zoals bleek van een zerksteen, die in de meuseudjit zelve ligt. Het ornament

is fraai en goed bewaard gebleven. De steen is lang $2\frac{1}{2}$ M. breed 1 M. en dik 20 cM. Volgens een legende, die rapporteur van een ouden man vernam, zou Soeltan Meureuhom Makoeta Alam Iskandar Moeda, toen hij op zijn zwerftochten door Atjeh te Meureudoe verblijf hield, op dien steen gezeten hebben. Toen hij de terugtocht naar Koeta Radja wilde aanvaarden en men hem zijn olifant bracht, zou hij tot het dier gezegd hebben: „Mara doe”, hetgeen betekent: „Mara kniel voor mij”. Van dat oogenblik af werd deze landstreek Maradoe of Meureudoe geheeten (meureudoe betekent ook „liefelijk”). Bij den steen, die buiten de meuseudjat ligt en die „Bateë Pantjing” genaamd is, wordt door zieken geofferd.

In de nabijheid van de meuseudjat op een afstand van een driehonderd Meter werd nog een gemetselde muur van kalisteenen aangetroffen, waarbinnen aan den kant van de kali zich eene kleine versterking bevindt.

Oudheidkundig Verslag

OVER HET

Vierde kwartaal 1916.

---

§ 1. Personeel.

Bij Gouv. Besl. van den 25sten November 1916 no. 6 werd de heer P. J. Perquin benoemd tot Bouwkundige bij den Oudheidkundigen Dienst.

§ 2. Bureau.

De lijst van Hindoe-oudheden van de residentie Soerabaja kwam in het afgeloopen kwartaal gereed.

§ 3. Reizen.

Door den heer Perquin, die den 15den November van verlof terugkeerde, werden reizen ondernomen naar de tempels *Boroboedoer*, *Prambanan*, *Sewoe* en *Kalasan* en in gezelschap van den heer van Coolwijk naar *Singosari*, *Panataran*, *Tikoes*, *Bajalangoe*, *Kotes*, *Sanggrahan* en *Djadi*. De heer van Coolwijk bleef eenigen tijd te Singosari voor werkzaamheden aan den tempel, verder bezocht hij nog de tjandi's *Kotes* en *Wringin Brandjang*. De heer van Stein Callenfels ondernam dienstreizen door de afdeelingen Blitar, Toeloengagoeng, Kediri en Ngandjoek der residentie Kediri, door de afdeelingen Lamongan en Bangil der res. Soerabaja, door de afdeelingen Pasoeroean en Malang der res. Pasoeroean, naar de suikerfabriek Pagotan, res. Madioen en naar enkele tempels in Midden-Java. Het overige deel van dit kwartaal bracht hij op Gedong Sanga door; in de laatste helft van December maakte hij nog een dienstreis naar Weltevreden tot het

houden van besprekingen met den Chef. De heer Melville maakte eenige reizen naar den Diëng en vervoerde overigens te Soerabaja en Modjokerto; ondergetekende verbleef na zijn terugkeer van Bali te Weltevreden.

§ 4. Bescherming van monumenten.

Betreffende den toestand van de door den heer Perquin bezochte oudheden en de maatregelen voor hun behoud te nemen werd door genoemden heer een uitvoerig rapport ingediend, hetwelk hierachter als bijlage S is te vinden.

Op een zijner inventarisatie reizen door het Kedirische bleek het den heer Callenfels, dat het breekgat in tjandi *Tegowangi*, indertijd door de goede zorgen van den heer Perquin gedicht, door de bevolking wederom was opengebroken. Een nader door hem ingesteld onderzoek bracht aan het licht, dat de djoeroekoentji van den tempel, gepiqueerd dat er indertijd bij de ontgraving naar zijn zin te weinig notitie van hem genomen was, de bevolking had opgestookt en op hare neiging tot bijgeloof had gewerkt door het dichten van het gat in verband te brengen met het heerschen van de pest. Door de welwillende hulp van den Regent van Kediri en den Controleur van Paree werd dit der bevolking, die zich verzette tegen het opnieuw dichten van het gat, uit het hoofd gepraat, zoodat nu einde November zonder enige moeite of tegenstand het gat door den heer van Coolwijk opnieuw kon worden gestopt.

Een geval als het bovenstaande toont aan hoe noodzakelijk het is, dat de oudheden geregd gecontroleerd worden. Een tweede geval, van eenigszins anderen aard, kwam bij een bezoek aan tjandi *Soerawana* ter kennis van den heer Callenfels. Op de reliefs, die de verleidingscene van Ardjoena in beeld brengen, en vooral op de kleine paneeltjes onder aan het voetstuk komen uiterst obscoene voorstellingen voor. Nu bleken de schaamdeelen der mannen en vrouwen met

roode cement en witte kalk extra aangedikt te zijn, zoodat die bijzonder in het oog vielen. De hulp van den Resident van Kediri werd ingeroepen om een en ander te doen verwijderen en den djoeroekoentji en het desabestuur er op te wijzen, dat zulke dingen in den vervolge niet meer zouden mogen voorkomen. De hulp werd welwillend verleend, zoodat bij een door den heer Callenfels gebracht bezoek in het begin van December kon geconstateerd worden, dat die steenen des aanstoots aan het gezicht onttrokken waren.

§ 5. Inventarisatie.

Door den heer Perquin werd een lijst opgemaakt van de op het tjandi *Kotes*-terrein aanwezige oudheden (zie bijlage T.) De door den heer Callenfels ondernomen her-inventarisatie van de residentie Kediri kwam in het afgelopen kwartaal geheel gereed.

§ 6. Nieuwe opnamen, opgravingen, enz.

Na zijn terugkeer uit Nederland bezocht de heer Perquin de monumenten, welke door den heer van Coolwijk tijdens zijn afwezigheid onder handen waren genomen. Een verslag over zijn bevindingen aangaande de tjandi's *Panataran*, *Kotes*, *Gambar*, *Toeban*, alsmede *Wringin Brandjang*, waar reeds vroeger voorzieningen waren getroffen, is als Bijlage T opgenomen.

Aan het rapport van den heer Callenfels nopens de opgravingen te *Gedong Sanga* ontleen wij het volgende: De groepen V, VII en VIII werden ontgraven, terwijl een begin gemaakt werd met groep I. Iconografisch waren de resultaten niet zoo belangrijk als in het vorig kwartaal. Alleen moet melding gemaakt worden van de vondst van een Nandi als godheid in de gewone gedaante van een zittend godenbeeld met stierenkop. Het stuk werd aangevonden bij tempel Vm. Bij dienzelfden tempel werd verder in een geornamenteerde en van boven uitgehouden steen, waarschijnlijk een deel van een topstuk, een kleine gouden

lingga gevonden, die naar Weltevreden werd opgezonden. Ten slotte verdient vermelding, dat eindelijk de oorspronkelijke plaats kon vastgesteld worden van de eigenaardige kalakop van de desa Daroem, waarvan vroeger ondersteld werd, dat die bij groep V zou behoord hebben. Bij de ontgraving van groep I kwam een dergelijke kop te voorschijn, zoodat waarschijnlijk de beide stukken ornamenten zijn geweest op de trapleuningen, waar deze uit het soubassemant hun oorsprong nemen. Nog moet opgemerkt worden, dat bij groep VI aan tempel VIa de Durgā en aan tempel VIb de Guru en Gaṇeṣa op hunne oorspronkelijke plaatsen in de buitennis werden teruggevonden, terwijl de Guru en Gaṇeṣa van VIa werden aangetroffen juist onder de nissen, waar zij thuis behooren. De stand der ontgravingen is thans als volgt:

GROEP I. Er werd een aanvang gemaakt met de ontgraving van den voet van den tempel, die $1 - 1\frac{1}{2}$ M. in den grond bleek te zitten. Bij die ontgraving kwam aan het licht waaraan de vervallen toestand van dezen tempel moet toegeschreven worden. Aan de Zuidzijde toch, juist ook de bouwvalligste, bevindt zich in de onderste steenlagen van het soubassemant en in het fundament een breekgat, waardoor men indertijd getracht zal hebben onderstelde kostbaarheden uit den tempel te stelen. Verder is deze tempel uiterst merkwaardig, daar het een van de weinige, zoo niet de eenige op Java is, die geheel gereed schijnt te zijn gekomen. Zooals men weet bouwden de Hindoe-Javanen eerst hun tempels en brachten daarna het ornament aan, beginnende bij den top. Trok nu in niet-ontgraven toestand tempel I reeds de aandacht door de fraaie ornameerteering van het bovendeel, bij de ontgraving bleek die ornameerteering zich uit te strekken tot zelfs aan den voet van het soubassemant. Eene beschrijving te geven van het rijke en toch niet overdadig aangebrachte ornament is onmogelijk zonder teekeningen en foto's en zij

tot de vervaardiging daarvan uitgesteld. Een eigenaardigheid van deze groep is nog, dat zij, voor zoover geoordeeld kan worden, de enige van Gedong Sanga is, die slechts uit één tempel bestaat. Sporen van andere gebouwen kwamen tot heden niet te voorschijn, waarmede nog niet gezegd is, dat die bij voortgezette ontgraving niet voor den dag zullen komen.

GROEP II, III en IV. Werden geregeld schoongehouden van opschietend onkruid, terwijl met de verwijdering van de tusschen de steenvoegen zich indringende boomwortels werd voortgegaan.

GROEP V. De op het einde van het vorige kwartaal bij deze groep ontdekte fundamenten werden blootgelegd. Zij bleken in een rij van Noord naar Zuid te liggen ten Noorden van de reeds ontgraven tempels dezer groep. Zij ontvingen in de genoemde richting de nummers Vj, Vk, Vl en Vm. Ofschoon zij ongeveer $1\frac{1}{2}$ M. hooger liggen dan de hoofdgroep, behooren zij ongetwijfeld toch tot groep V. Van Vj en Vk resten nog slechts de fundamenten, terwijl van Vl en Vm een deel van het soubassement nog overeind staat. Alle hebben de trap op het Westen. In het soubassement van Vl komt een breekgat voor, waardoor deze met den eenigen tempel van groep I eene uitzondering vormt te Gedong Sanga, waar dergelijk vandalisme overigens niet heeft plaats gehad.

GROEP VI. De uitgraving dezer groep, die bestaat uit de reeds vroeger vermelde tempels VIa en VIb is afgelopen. Van beide rest nog slechts het soubassement met een deel van de teerling tot de achterzijde van de buitennis. In tegenstelling tot de meeste andere tempels ligt de trap hier aan de Oostzijde. Boven werd reeds aangestipt het terugvinden op hunne oorspronkelijke plaatsen van enkele der beelden in de buitennis. Bij tempel VIa werden tevens rechts en links van den ingang restanten

gevonden van den Mahakala en Nandisvara, die er vroeger gestaan moeten hebben.

GROEP VII. Deze nieuw ontdekte groep, liggende ten Noorden van groep V en ten Noord-Westen van groep VI bestaat uit twee tempels VIIa en VIIb, waarvan slechts de fundamenten over zijn.

GROEP VIII. Ook hiervan rest nog slechts het fundament van een tempel, die echter groter moet zijn geweest dan het meerendeel der andere tempels van Gedong Sanga en de afmetingen zal gehad hebben van de hoofdtempels der diverse groepen. Deze groep ligt West-Noord-West van groep V en ten Zuid-Westen van groep VII.

Na tjandi Kotes (zie vorig verslag p. 82) werd de ontgraving van tjandi Djadi en van het soubassement op de plek Poenden Gilang bij Bajalangoe (zie ib. p. 83 en 90) door den heer van Coolwijk ter hand genomen. De resultaten zullen na beëindiging der werkzaamheden in het volgend verslag vermeld worden. De door den heer Perquin geadviseerde schoring van tjandi Singosari (zie Bijlage S) werd eveneens door den heer van Coolwijk uitgevoerd en kwam juist voor het einde van dit kwartaal gereed.

De arbeid aan tjandi Tikoes had ondanks het ongunstige jaargetijde voortgang.

Een uittreksel uit het Atjeh-verslag is als Bijlage W opgenomen.

§ 7. Vondsten.

Belangrijke vondsten werden ons niet gerapporteerd.

§ 8. Epigraphie en Iconographie.

De volgende losse aantekeningen van den heer van Stein Callenfels mogen hier een plaats vinden:

Zoals bekend is moet de graftempel van Kagenengan, die nog steeds niet terecht gebracht is, ergens in de buurt van Malang worden gezocht en wel waarschijnlijk bewesten

tjandi Kidal, daar op zijn bekende reis Hayam Wuruk eerst Kagenengan bezoekt, daarna Kidal en vervolgens het Oostelijk gelegen Djago. Reeds Dr. Brandes vestigde de aandacht op de tegenwoordige desa Genengan, welke desa aan den grooten weg van Malang naar Kepandjen, een paar paal benoorden de onderdistrictshoofdplaats Pakis Adji, ligt, doch een nader onderzoek heeft nooit plaats gehad. Op mijn reizen nu bezocht ik expresselijk enkele malen die desa om een onderzoek in loco in te stellen naar eventueel aanwezige fundamenten of andere tempelresten, doch het bleek mij, dat er in of bij de desa zelve niets van dien aard aanwezig is. De heer Broekveldt, Assistant-Resident van Malang, vestigde er daarom mijne aandacht op, dat volgens verhalen van de bevolking de Goenoeng Katoe, een eind Westelijk van Genengan gelegen, de plaats is, waar in ouden tijd een tempel heeft gestaan. Inderdaad komen op dien Goenoeng Katoe resten van een of meer oudheden voor. Een nader onderzoek zal ter plaatse worden ingesteld, waarbij wellicht de onderlinge ligging der restanten in verband met de beschrijving van Kagenengan en de Zuidelijk er van gelegen Buddhistischen tempel ons duidelijk zal maken of wij hier werkelijk met den graftempel van Ken Angrok te doen hebben.

Een ander punt, dat in het afgelopen kwartaal mijn aandacht had, was de beruchte *grensscheiding* der rijken *Janggala* en *Kediri*, vermeld in het opschrift op den Djaka Dolok en in den *Nāgarakṛtagama*, beide malen, zoals Kern reeds opmerkte, met aanhaling van dezelfde of bijna dezelfde geheimzinnige formule. Het stuk van den *Nāgarakṛtagama* is door Prof. Kern vertaald en besproken in de *Bijdragen van het Kon. Inst.* dl. 68 p. 409/413. De laatste halfstrofe van zang LXVII: 3 luidt:

„Kūlwān pūrwwa dudug ring ḫruṇawa maparwang lor
kidul tan madoh kādyādoh mahēlēt samudra tēwēk ing bhumi Jawarwa pra
bhu.”

Door ZHG. weergegeven met: „In westelijke richting tot aan de zee in tweeën, en in Noord-Zuidelijke richting, niet ver, zoover als het door de zee gescheiden is, ten tijde toen het land Java twee koningen had”. Hierbij trok het mijne aandacht, dat het woord „*arṇṇawa*”, hier weergegeven door „zee” in het tegenwoordige dichterlijke Javaansch de beteekenis heeft van „*bengawan*”, groote rivier, waarvan elke „*Rupa, candra*”, de getuigenis kan afleggen. Kan nu in den *Nāgarakṛtīgama* „*arṇṇawa*” ook met „*bengawan*” vertaald worden, dan is het buiten twijfel, dat de tegenwoordige Brantas bij de grensscheiding een aanzienlijke rol heeft gespeeld. Ook trok het mijn aandacht, dat de uit de Pararaton bekende „*pinggir raksa*” de versterkte grens tus-schen Kediri en Toemapel, teruggevonden in den zoog. Kawi-muur op de grens van Malang en Blitar, eveneens voor een klein deel langs de Brantas moet hebben gelopen in een richting Oost-West. Vanzelf doet zich dan de vraag voor of met de beruchte grens niet slechts een deel van die grens en wel de „*pinggir raksa*” zou bedoeld zijn. Daarbij vestigde Dr. Bosch er mijne aandacht op, dat Palungan, alias Kamal Paṇḍak, alias Prajñāpāramitāpūrī wel eens gezocht zou kunnen worden bij de tegenwoordige onderneming Sirah kentjong in Wlingi, op de Zuid-Westhelling van de Kawi, aangezien Hayam Wuruk bij het çraddha voor zijn stief-grootmoeder, om haar eens zoo te noemen, als wij-geschenk een voorstelling gaf van het karnen van den oceaan, welk geschenk wel in den tempel zal zijn opgesteld, terwijl juist een der zeldzame exemplaren (thans in het Museum te Batavia) van een voorstelling van deze mythe afkomstig is van bovengemelde onderneming. Daarmede komt ook weder goed overeen, dat de Kali leksa, waar de Kawi-muur langs loopt, een eind ten Oosten van de genoemde onderneming ontspringt. Een en ander rechtvaardigde een onderzoek ter plaatse. In dit kwartaal werd dan ook een tocht langs de Zuidhelling van de Kawi ondernomen met

het doel zoo mogelijk plaatselijke gegevens te verzamelen. Helaas leverde die tocht niets naders op, zoodat het vraagstuk niet kon worden opgelost. Het bovenstaande wordt dan ook alleen vermeld, daar het anderen wellicht tot een bevredigende verklaring zal kunnen brengen.

Eenige opmerkingen over den graftempel te Bhayalangö van de hand van den heer Callenfels zijn hierachter als bijlage J opgenomen.

Bali. Zooals in het vorige kwartaalverslag reeds vermeld werd was het hoofddoel van de reis van den heer Schwartz en ondergetekende naar Bali de bijwoning van de verbrandingsplechtigheid van Goesti Djlantik te Karang Asem. Hoewel het grootste deel van den tijd daar ter plaatse in de poeri van den tegenwoordigen stedehouder werd doorgebracht en aan bedoeld onderzoek werd besteed, bestond er zoowel op de heen- als op de terugtocht, die beide om de West over land via Poepoean ondernomen werden, gelegenheid verscheidene poera's en poeri's te bezichtigen evenals in het Karang-Asemsche. Bovendien werd door ondergetekende van uit Karang Asem via Kloenkoeng en Bangli een tocht naar het verrukkelijk gelegen Kintamani gemaakt en een bezoek aan den interessanten poera van Batoer gebracht.

Gaarne doe ik hier uitkomen, dat, zoo mijne indrukken van het eiland iets meer dan vluchtige reisindrukken hebben kunnen zijn, ik dit geheel dank aan mijn reisgenoot, den heer Schwartz, wiens gedegen kennis van de Baliërs en hun taal mij meer en intenser hebben doen profiteeren en opmerken dan onder andere omstandigheden ooit mogelijk had kunnen zijn.

Aan de vermelding van enkele der op mijn reis ontvangen indrukken mogen de volgende opmerkingen van algemeenen aard voorafgaan.

Het oudheidkundig en het Bali-onderzoek hebben steeds in tweeverlei verhouding tot elkaar gestaan: óf het oudheidkundig onderzoek was doel en het Bali-onderzoek middel óf het Bali-onderzoek was hoofdzaak en de archeologie eene hulpwetenschap. Het eerste standpunt was dat van den archeoloog, voor wien Bali eerst daar van belang werd, waar het heden hem helpen kon het verleden te verklaren. Het tweede standpunt was dat van den Bali-specialist, die de resultaten van het oudheidkundig onderzoek eerst dan te hulp riep, als hij meende, dat het heden uit het verleden verklaard kon worden. In beide gevallen was de wetenschap, waar het om ging zóó bevoordecht, dat de andere nauwlijks in aanmerking kwam. Wel was de Bali-specialist, wilde hij iets van de Balische kunst en godsdienst begrijpen, genoodzaakt iets van het Hindoeïsme te weten te komen en weliswaar kon de archeoloog de oogen niet sluiten voor gindsche maatschappij, die zoo treffend veel overeenkomsten met het oude-Java zijner studie vertoont, echter, van een wederzijdsch doordringen der beide wetenschappen, van eene indienst-stelling over en weer, was nooit sprake. Hierin behoort verandering te komen, willen werkelijk de beide studievakken niet alleen voor elkaar maar ook voor zich zelf in de toekomst rijpe vruchten dragen. Immers, de Bali-specialist zal niet alleen na het verzamelen van feitenmateriaal óf de verwerking daarvan aan den archeoloog mogen overlaten óf zelf willen trachten door eene vergelijking met oud-Javaansche gegevens tot verklaringen te komen, hij zal ook voordat hij tot verzamelen overgaat een meer dan oppervlakkige kennis van oud-Java moeten bezitten, want dan alleen zal hij weten, waarop hij bij zijn in te stellen onderzoek zal hebben te letten. Vele schijnbare onbelangrijkheden toch, die zonder die kennis aan zijn aandacht ontsnappen, zullen hem dan blijken verschrompelde resten te zijn van wat eertijds op Java in vollen bloei stond. Bovendien zal die kennis hem een middel aan de hand doen

om bij gecompliceerde toestanden het oude, overgeerfd van autochthonische bijvoegingen te onderscheiden.

Is de archeologie voor den Bali-kenner belangrijk, een grondige kennis van het eiland en zijn bewoners is voor den archeoloog absoluut onmisbaar te achten. Die onmisbaarheid komt nog niet zoo duidelijk aan het licht, waar Bali niet zelden in staat is oplossingen te geven van vraagstukken, die met Javaansche gegevens alleen niet opgelost kunnen worden; in dit geval toch is men zich moeilijkheden bewust en was met het juiste stellen der vraag vaak reeds het halve antwoord gegeven. Maar onmisbaarder nog blijkt Bali, als het de verklaring aan de hand doet van vraagstukken, bij welke men op Java nog niet eens aan het stellen van de vraag toe was, waarbij dan zoo duidelijk uitkomt, hoe weinig nauwkeurig men weet wát men van oud-Java nog niet weet. Bali leert niet alleen moeilijkheden oplossen, het leert die ook zoeken en vinden. Zoo vaak treft men ginds zaken en toestanden aan, die een dusdanigen wasdom bereikt hebben, dat men verwachten zou daarvan evenredige representanten op oud-Java te vinden, terwijl toch de litteratuur noch het geheugen paralellen weten aan te wijzen. Alleen een nauwkeurig ingesteld onderzoek zal dan gewoonlijk toch aan het licht brengen, dat de gezochte verschijnselen wel degelijk ook hier in nuce bestaan hebben, maar alleen tot heden onopgemerkt zijn gebleven. Aan den anderen kant zal veel, wat op Java een voorname plaats innam, op Bali vergeten en verdwenen blijken. Maar ook in de constateering hiervan zal leerling voor den archeoloog vervat zijn, omdat hij er voor zich de richting kan zien afgeteekend in welke de oud-Javaansche maatschappij zich bewogen heeft en er de geestesstromingen, die bij het moderne Bali eindigen in hun oorsprong in hun juiste onderlinge verhouding en op hun juiste grootte leert erkennen.

De eerste na Friederich, de ingezien heeft dat de archeoloog de Javaansche oudheden met Balische blikken en de

Bali-specialist met oudheidkundige blikken Bali behoort te bezien is J. C. van Eerde geweest, die, de daad aan 't inzicht parend, in zijn baanbrekend opstel „Hindu-Javaansche en Balische Eeredienst”¹⁾, den weg aanwees, die ter opening van nieuwe gezichtspunten moet ingeslagen worden. Niet alleen op het terrein, dat hij betrad, liggen voor den archeoloog schatten bedolven, overal waar hij op Bali den voet zet, wordt zijn speuren met goeden uitslag beloond.

Het doel van het ondervolgende is een poging te wagen de nog onontgonnen gebieden te verkennen en aan te wijzen, waar volgens onze meening de archeoloog het vruchtbaarst voor de vermeerdering zijner kennis werkzaam zou kunnen zijn.

Bouwkunst. De stof, die dit hoofdstuk omvat, is zóó onuitputtelijk en tot heden nog zóó weinig wetenschappelijk bewerkt, dat vooralsnog niet met juistheid kan aangegeven worden, waar en hoe zij voor archeologische studie te gebruiken zal zijn. Toch laat zich nu reeds vaststellen, dat het materiaal in tweeën gesplitst kan worden en ieder deel eene afzonderlijke verzameling van gegevens en bestudeering vereischen zal. Als eerste deel noemen wij de stijlgeschiedenis, waaronder begrepen wordt, zoowel de geschiedenis van den eigenlijken bouwstijl als die van het ornament. Bij de behandeling van dit onderdeel zal de archeoloog zich ter dege bewust moeten zijn, dat het voor hem interessant moge zijn om na te gaan hoe een of andere oud-Javaansche stijl- of ornament-bijzonderheid zich verder op Bali ontwikkeld heeft, dat echter gewoonlijk eene der-gelijke ontwikkeling, als zijnde posterieur aan de stijlperiode, die tot zijn terrein van studie behoort, niets tot hare eigenlijke verklaring bijdraagt en voor hem geene strikt wetenschappelijke beteekenis heeft. Zal hij dus genoodzaakt zijn zijne belangstelling in dezen aan banden te leggen

¹⁾ *Bijdr. Kon. Inst. Dl. LXV p. I sqq.*

en zijn onderzoeken een zeker grens niet te laten overschrijden, anderzijds zal hij met de grootste omzichtigheid die grens moeten trekken, daar hij zonder dien gevaar zou loopen zich belangrijke gegevens te zien ontsnappen. Heeft hij bijv. opgemerkt, dat de zoo welbekende ruitvormige antefixen der Hindoe-Javaansche bouwwerken op Bali en zeer speciaal in het Boelelangsche in die mate zijn uitgegroeid, dat zij groote en meest wanstaltige bouwdeelen zijn geworden, dan leert de constateering van dit feit alleen hem niets omtrent den oud-Javaanschen bouwstijl. Maar, zou hij tevens opgemerkt hebben, dat er in een bepaald deel van Oost-Java aan bepaalde monumenten een neiging tot uitgroeien der antefixen bestond, dan zou hij, indien andere feiten zijn hypothese kwamen ondersteunen, mogen concluderen, dat van uit dat deel van Oost-Java of anders in den tijd, dat bedoelde monumenten ontstonden, emigratie naar Boeleleng had plaats gehad. Dat de vaststelling van iets dergelijks wel degelijk in verschillende opzichten van belang zou kunnen zijn, behoeft wel geen betoog.

Het ligt buiten dit bestek om na te gaan hoe onontbeerlijk een grondige kennis der oud-Javaansche monumenten voor deneen is, die de Balische bouwkunst tot een onderwerp van studie maakt. Die kennis alleen zal hem in staat stellen de ontwikkeling en verwantschap der in alle landschappen verschillende bouwvormen, ornamenten en motieven vast te stellen. Genoeg zij het geconstateerd te hebben, dat bij de bestudeering van het deel der architectuur, hetwelk wij dat der stijlgeschiedenis noemden, de archeologie meer te geven dan te nemen zal hebben.

Juist het omgekeerde is het geval bij het tweede onderdeel, dat wij de kennis der toegepaste bouwkunst zouden willen noemen. Waar op Java de meeste monumenten zóó geleden hebben — niet allen door instorting en vernieling, maar ook doordien andere materialen dan steen verloren gingen — dat de bekwaamste bouwmeester niet bij machte is hen in

hun gaven toestand te reconcipieeren; waar bovendien omtrent de bestemming en de beteekenis der meeste ruines zoo goed als niets bekend is omdat oud-Javaansch vergelijkingsmateriaal ontbreekt of de onzekerheid bestendigt, daar kan de nog levende en bloeiende Balische bouwkunst te hulp komen en vele vragen, die de Javaansche bouwvalen doen rijzen, tot een oplossing brengen. Een paar voorbeelden zullen onze bedoeling verduidelijken. Bij de jongste door den heer Perquin geleide ontgraving van het Panataran-terrein, zijn, zoals in de kwartaalverslagen vermeld werd, een menigte soubassemens van bakstenen en natuursteen gebouwtjes, poorten en muren voor den dag gekomen, alle zonder schijn van regelmaat ten opzichte van elkaar, de as van het terrein en den hoofdtempel gegroepeerd. Omtrent de beteekenis en bestemming dezer bouwresten blijft men, indien men zijn blik tot Java beperkt, in duisternis en hypothesen rondtasten. De Balische poera alleen zal in dezen licht en zekerheid moeten en kunnen geven. Een ander voorbeeld levert hetzelfde Panataran-terrein. Er bestond twijfel omtrent de juiste herplaatsing van een paar rūksasa's bij een terrasingang, totdat de heer Callenfels een foto van een Balischen poera-ingang onder de oogen kreeg en aan de hand daarvan de vraag onmiddellijk en afdoend kon oplossen. Als laatste voorbeeld noemen wij de vondst van de groote vierkante, met ornament van schildpadden en nāga's voorziene steenblokken bij de tjandi's Tegawangi en Soemberdjati, die tot allerlei vage vermoedens aanleiding gaven. Bali alweer zal het mogelijk maken de beteekenis van deze bouwstukken vast te stellen. Deze voorbeelden mogen volstaan om aan te tonen welk een profijt voor de archeologische architectuur te wachten zou zijn, indien de Balische bouwkunst door een vakman grondig bestudeerd zou worden.

— **Iconographie.** Verstaat men hieronder de wetenschap, die in staat stelt godheden e. d. te determineren,

dan levert Bali o. i. niet veel belangrijks op voor den archeoloog. Eensdeels omdat de Buddhistische beelden, die toch het interessantste zijn en blijven, op Bali zoo goed als geheel ontbreken; anderdeels omdat het Hindoe-pantheon, dat op Java toch al nooit dien vormenrijkdom van Voor-Indië gekend heeft, op Bali nog eentoniger en verstarder geworden is. Echter, de iconographie omvat nog een ander gebied: dat der aesthetische en historische vergelijking der beelden-typen uit de verschillende sculptuur-perioden met elkaar volgens de methode, die voor oud-Java het eerst zuiver wetenschappelijk door Dr. Krom in zijn opstel: „De Beelden van tjandi Rimbi“¹⁾ is toegepast. Op dit gebied kan Bali buiten twijfel vele en belangrijke aanvullende gegevens verstrekken. Zoo werd door ons in den splinternieuwen poera Boekit in het Karang Asemse in een der bijtempeltjes een Durgā-beeldje aangevonden, dat onmiskenbare tekenen droeg van Midden-Java afkomstig te zijn of in ieder geval onder Midden-Javaanschen invloed te zijn ontstaan. Eene verzameling van dergelijke feiten en feitjes zou tot historische en andere conclusies aanleiding kunnen geven. Verder zijn de verrassendste ontdekkingen te wachten van eene bestudeering van de Balische wajang-figuren en basreliefs zoowel voor de interpretatie der laatste als voor de kennis van de ontwikkeling der typen en den invloed, die wajang en beeldhouwkunst wederzijds uitgeoefend hebben. Reeds van Eerde wees er op, dat een ontwikkeld Balier bij de verklaring van oud-Javaansche relief-series onschatbare diensten zou kunnen bewijzen; eene opmerking, welker juistheid wij eerst recht beseften, toen wij o.a. in de poeri agoeng te Karang Asem eene geschiedenis in steen gehouwen zagen, welke tot in kleine bijzonderheden van een Oost-Javaanschen tempel (tjandi Soerawana) gecopieerd scheen. Wij bepalen ons tot deze algemeene opmerkingen. Uit de studie, die

1) Tijdschr. Bat. Gen. LIV p 470 sqq.

de heer Callenfels van de wajang maken zal, zal eerst recht duidelijk kunnen blijken, welke allerbelangrijkste gegevens Bali tot heden verborgen hield.

Geschiedenis. Dat zich op Bali nog oorkonden bevinden, waarin wetenswaardigheden omtrent de oud-Javaansche geschiedenis voorkomen, is zeer waarschijnlijk; evenzoo is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat in de soms zeer omvangrijke particuliere boekerijen handschriften van historisch belang bewaard worden. Het is minder op deze gegevens, dat wij de aandacht willen vestigen dan wel op die, welke de moderne Balische maatschappij op allerlei gebied te kust en te keur aan den geschiedvorscher ter vergelijking aanbiedt.

Als epigraaf zal hij bij gebruikmaking dezer gegevens een nieuw licht kunnen doen opgaan over velerlei duisters en doods, dat de oorkonden bevatten; als voorbeelden noemen wij slechts de desa-huishouding, de irrigatie, het leven in den kraton, de hofhouding, het ceremonieel, de titulatuur, de erfopvolging, voogdijschap enz. enz.

Maar ook naar Bali zal hij den blik moeten richten als hij tot de juiste appreciatie van een zijner belangrijkste geschiedkundige bronnen, den Nāgarakṛtīgama, komen wil. Zijne verwachtingen zullen in dezen in alle opzichten overtroffen worden; immers, het ongelooflijke is op Bali bewaarheid geworden, dat gedurende vijf en een halve eeuw, ondanks „alle wisselingen des ongevals“ de toestanden en verhoudingen, zooals die in het gedicht geschilderd worden, bijkans overanderd op het eiland bewaard gebleven zijn; dat de kraton van Hayam Wuruk, zijn omgeving, zijne bezigheden en verpoozingen, de zich om hem groepeerende feestelijkheden en plechtigheden in miniatuur in den Balischen poera terug te vinden zijn. Deze is een levende commentaar op Prapañca's lofdicht, eene, die meer verklaringen inhoudt dan alle oud-Javaansche bronnen te samen genomen. Uit de menigte van passages uit den Nāgarakṛtīgama, die naar

onze meaning met behulp van Balische gegevens verklaard zouden kunnen worden, kiezen wij er één, die tevens als merkwaardig staaltje van het conservatisme der Balische maatschappij kan dienst doen: Bij de beschrijving van de çraddha-plechtigheid in den 66sten zang van het gedicht is sprake van „bukubukuran”, die bij gelegenheid van het huldebetoon van de vorsten en kṣatriya's, „in hoopen” aangevoerd werden. Van die „bukubukuran”, door prof. Kern met een vraagteeken als „tempelvormige stallages” vertaald, kan men zich onmogelijk een voorstelling vormen voordat men een Balisch feest heeft bijgewoond en daar de hooge meroe-vormige gevarten gezien heeft, die, door vier of meer man gedragen, van boven in den trant van een wadah met klatergoud, papieren bloemen en spiegeltjes versierd, van onderen met allerlei gebak en versnaperingen belegd, inderdaad „bij hoopen” aangevoerd worden en die nog heden „bukubukuran” (of „pemoespajan”) genoemd worden. In denzelfden zang heet het verder, dat door twee hoofdrechters als bijdragen „booten” geleverd werden. Was het nu toeval of overlevering, dat in een optocht van desalieden, die vóór de verbrandingsplechtigheid te Karang-Asem den stedehouder hun hulde kwamen betuigen, zich óók een tweetal booten bevonden (waarvan er een — tempora mutantur! — de „Emden” verbeelden moest)?

Godsdienst en Eeredienst. Zonder twijfel het interessantste studie-terrein, dat Bali biedt, maar zeker ook het moeilijkste binnen te dringen. Voor het verzamelen van materiaal moet men niet alleen over een grondige kennis van het oud-Javaansch en van het Balisch maar tevens over zeer veel tijd en geduld de beschikking hebben om godsdienstige feesten en plechtigheden van allerlei aard bij te kunnen wonen en te begrijpen. Heeft men materiaal op Bali verzameld, dan is de vergelijking daarvan met het Oud-Javaansche gewoonlijk teleurstellend, omdat aan het laatste het bij den eeredienst zoo op den voorgrond tredende

levende element—optochten, handelingen van officianten mudrā's, prevelgebeden enz. — ontbreekt en ons slechts als stille getuigen van vroegere vroomheid de tempelbouwvallen, de bronzen offer-ustensiliën en enkele schriftelijke gegevens resten. Maar zich hiermede behelpend kan men toch op genoeg resultaten hopen. Om weer enkele voorbeelden te noemen: De interessante, doch ten eenenmale onbegrijpelijke beschrijving van de çraddha-plechtigheid in den Nāgarakṛtīgama zal door eene vergelijking met analoge Balische plechtigheden hoogstwaarschijnlijk tot klarheid te brengen zijn. Verder zal, zooals wij boven onder „bouwkunst” reeds opmerkten, de eigenlijke bestemming van menige Javaansche oudheid nauwkeuriger vastgesteld kunnen worden, evenals de beteekenis van den mysterieuzen inhoud der bouwputten, waarover door van Eerde het laatste woord nog niet gezegd is. De mystieke syllaben en andere „tantrische aardigheden”, die ook op Java zóo'n belangrijke rol gespeeld hebben, zullen opnieuw aan Balische gegevens moeten worden getoetst. Ten slotte zullen de gangbare verklaringen van de bronzen offergereedschappen aan eene algehele revisie moeten worden onderworpen. In aansluiting met deze laatste opmerking kan hier alvast medegedeeld worden, dat ons tot onze niet geringe verbazing gebleken is, dat de zoog. zodiakbekers op Bali nog heden, dagelijks, in vorm geheel met den oud-Javaanschen overeenkomend, mét en zonder dierenriemteekens, mét en zonder deksel, gebruikt worden en wel o.a. door den pedanda boeda bij zijne gewone dagelijksche offeranden! Dit feit, dat tot heden, naar wij meenen onopgemerkt gebleven is, terwijl geen antiquiteit tot zooveel geschriften gissingen (o.a. omtrent de oorspronkelijke bestemming) aanleiding gegeven heeft als juist de zodiakbeker, toont duidelijker nog dan eenig ander aan, hoe zeer het levende Balische materiaal tot dusver verwaaarloosd werd en hoe dringend de noodzakelijkheid is, dat de Bali-studie in de toekomst van archeologische zijde intensiever beoefend wordt.

Op enkele der boven aangeroerde onderwerpen hopen wij elders uitvoeriger terug te komen, evenals op de resultaten van het te Karang Asem ingestelde onderzoek.

Een derde aanvulling op de lijst van gedateerde inscripties van Nederlandsch-Indië is als bijlage U hierachter opgenomen.

§ 9. Fotografieën.

Als bijlage Q is de lijst der gedurende dit kwartaal door den heer Callenfels en den heer Melville op Bali vervaardigde foto's afgedrukt.

§ 10. Teekeningen.

Bijlage R geeft een overzicht van de op het bureau van den dienst vervaardigde nettekeningen van Diëng-oudheden, alsook van de klaargekomen lichtdrukken van Oost-Javaansche monumenten.

§ 11. Musea en verzamelingen.

In het verslag van het tweede kwartaal van dit jaar werd reeds met een enkel woord melding gemaakt van de plannen tot oprichting van plaatselijke musea te Toeloeng agoeng en Kediri. Hieromtrent kan thans het volgende worden medegedeeld. Door de Vereeniging tot Nut van Toeloeng agoeng en Omstreken werd den Oudheidkundigen Dienst het zeer gewaardeerde aanbod gedaan de kosten van een museum voor hare rekening te nemen, waarin de belangrijkste, door dezen dienst aan te wijzen oudheden, van de afdeeling Toeloeng agoeng zullen ondergebracht worden. De bouw van bedoeld museum kwam in dit kwartaal gereed, zoodat reeds in het begin van het volgend jaar met de overbrenging zal begonnen kunnen worden. De voordeelen aan deze onderbrenging verbonden zijn drievoudig: De waardevolle oudheden, waaronder in de eerste plaats de inscripties vallen, zullen tegen schadelijke weersinvloeden

beveiligd zijn; zij zullen niet telkens en telkens weer ver-
sjouwd worden, waardoor overbodige contrôle vermeden
wordt; ten slotte zullen zij voor studie-doeleinden gemak-
kelijker te bereiken en te raadplegen zijn dan wan-
neer zij over de geheele afdeeling verspreid zijn en vaak
onder ongunstige belichting zijn opgesteld.

Over de stichting van een dergelijk museum te Kediri
zal nader worden gerapporteerd.

§ 12. Lijst van monumenten.

Met de opmeting en de in tekening brenging der door
de heeren Perquin en van Coolwijk in behandeling geno-
men monumenten is een begin gemaakt.

§ 13. Publicaties.

Het oudheidkundig verslag over het derde kwartaal van
1916 verscheen in druk.

Van belangstellende zijde werd er ons op gewezen, dat
verzuimd werd van de tot heden verschenen kwartaal-
rapporten omslagen en inhoudsopgaven te doen drukken.
Deze worden thans hierbij gevoegd.

§ 14. Geschenken.

Ten geschenke werden ontvangen: Ann. Rep. of the
Arch. Departm. S. circle, Madras 1915/16; Progress Rep.
of the Arch. Surv. of Ind. W. circle, Archaeology 1915/16;
Ann. Rep. of the Arch. Departm. of the Nizam's Dominions,
1914/15; Progress Rep. of the Assistant Arch. Superin-
tendent for Epigraphy, Govern. of Madras 1915/16.

§ 15. Programma voor het volgend kwartaal.

Door den heer Callenfels zal te Gedong Sanga een onder-
zoek worden ingesteld op een heuveltopje ten Westen
van groep IV en op een vlakte strook gronds tusschen
groep IV en dit topje. Verder zal met de ontgraving van
groep IV worden voortgegaan, terwijl enkele nieuwe
verbindingswegen tusschen de tempelgroepen zullen worden

aangelegd, waarna de in het vorig kwartaal-verslag vermelde nieuw ontdekte tjandi Asoe onder handen genomen zal worden. Eindelijk zal door genoemden heer een aanvang worden gemaakt met de reïnventarisatie van de residenties Rembang en Madioen en met de inventarisatie van verschillende verzamelingen in particulier bezit. De resterende beschikbare tijd zal besteed worden aan de bestudeering van de basreliefs van de Prambanan-tempels.

De heer van Coolwijk zal het werk aan den tempelvoet te Bajalangoe afmaken en vervolgens de werkzaamheden te Panataran voortzetten. De heer Perquin zal tjandi Ngetos onder handen nemen en daarna voortgaan met het opmeten en tekenen van Panataran. Waarschijnlijk zullen de tekeningen der tjandi's Wringin Brandjang, Toeban en Gambar in het volgend kwartaal gereedkomen.

De heer Melville zal zoo mogelijk het werk aan tjandi Tikoes beëindigen, terwijl de heer de Vink na voltooiing van het onderzoek te Bireuen via Kota-Radja naar Daja op de Westkust zal vertrekken. Ondergetekende zal een groot deel van het kwartaal aan de verwerking zijner te Karang Asem verzamelde aanteekeningen hebben te besteden.

De Chef van den Oudheidkundigen Dienst,

DR. F. D. K. BOSCH.

Januari 1917.

**Lijst der fotografische opnamen
in het 4de kwartaal 1916**

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2609	18 × 24	Pandjoenan; distr. en afd. Demak, thans Mus. Bat. No. 5634—5636.	gouden beeldjes van Buddha Awalokiteçwara en Wajrapañji.
2610	13 × 18	Tjandi Selagrija; distr. Bandongan; afd. Magelang.	toestand begin September 1916.
2611	"	Tjandi Papoh; distr. Gandoesari; afd. Blitar.	tempel (detail).
2612	"	id.	id.
2613	"	Tjandi Singasari, distr. Karanglo; afd. Malang.	tempel (voorzijde) na de aardbeving in Sept. 1916.
2614	"	id.	id. zuidzijde, id.
2615	"	Bajalangoe, distr. en afd. Toeloengagoeng.	vrouwenbeeld zonder hoofd en achterstuk.
2616	"	Tjandi Panataran, distr. en afd. Blitar.	ingang pendopo-terras.
2617	"	id.	trap Oost-zijde pendopo-terras.
2618	"	id.	pilaster van den nāga-tempel.
2619	"	Sendang doewoer; distr. Patjiran; afd. Lamongan.	tempeltje (detail).
2620	"	Vroeger in het bezit van Pangeran Koesemandiningrat; thans van Mevr. Schell-Schrammeier Verbrugge te Soerabaja.	tafellooper met wajangfiguren.
2621	"	—	wajangfiguren; Ardjoeno als kluizenaar en Sēmar.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2622	13 × 18	—	zes koedi's.
2623	"	Tjandi Ngawén, distr. Moentilan, afd. Ma- gelang.	overblijfselen van het vroe- gere tempel-gebouw.
2624	"	Tjandi Kidal; distr. Pakis, afd. Malang.	tempel (voorzijde) na de aard- beving in Sept. 1916.
2625	"	Tjandi Toempang, distr. Pakis, afd. Malang.	id.
2626	18 × 24	Tjandi Tikoes, distr. en afd. Modjokerto.	aanzicht Oost- en Zuid zijde na de ongraving.
2627	"	id.	aanzicht Zuid, idem.
2628	"	Karangasem (Bali).	sarcophaga Goesti Djlantik.
2629	"	id.	sarcophaga Goesti Djlantik en sanggah Pradjapati.
2630	"	id.	gezicht op de bantén bêtén aan voeteinde sarcophaga Djlantik.
2631	"	id.	pamérēman (praalbed) en sarcophaga.
2632	"	id.	pamérēman (praalbed).
2633	"	id.	pantjaréngga met andere voorwerpen.
2634	"	id.	linkergedeelte voorzijde poe- riverblijf „Amsterdam“.
2635	"	id.	middengedeelte id. id.
2636	"	id.	rechter gedeelte id. id.
2637	"	id.	pémangkoel.
2638	"	id.	pédanda boeda in groot ornaat.
2639	"	id.	pédanda éstri in groot ornaat,
2640	"	id.	id.
2641	"	id.	pédanda siwa in groot or- naat.
2642	"	id.	damar koeroeng a. d. ingang poeri Karang Asem.
2643	"	id.	patoelangans.
2644	"	id.	pangastijan Goesti Djlantik.
2645	"	id.	pangastijan weduwe v. G. Djl.
2646	"	id.	panorama verbrandings- plaats.
2647	"	id.	titigangsa op sëma.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving
2648	18 × 24	Karang Asem (Bali).	patoelangan in bale siloeng-loeng.
2649	..	id.	patoenlangan v. d. weduwe v. Goesti Djlantik.
2650	..	id.	wadah v. Goesti Djlantik.
2651	..	id.	zelfde van nabij.
2652	..	id.	wadah v.d. weduwe v. Goesti Djlantik.
2653	..	id.	gedeelte van de optocht naar de sēma.
2654	..	id.	id. id.
2655	..	id.	id. id.
2656	..	id.	id. id.
2657	..	id.	id. id.
2658	..	id.	brengen van het lijk naar de bale siloenloeng.
2659	..	id.	Goesti Bagoes onder wa-roeng pandjang.
2660	..	id.	pangastijan in bale siloeng-loeng.
2661	..	id.	djrimpen voor bale terpana.
2662	..	id.	pangastijan v. d. weduwe.
2663	..	id.	djrimpen aan de voorzijde siloengloeng.
2664	..	id.	beeldwerk in de Poeri agoeng.
2665	..	id.	id. id.
2666	..	id.	id. id.
2667	..	id.	offerplaats poeri K. A.
2668	..	id.	soubassement offerplaats.
2669	..	id.	poeri K. A.
2670	..	id.	beeldhouwwerk achterkant pangaling Poeri agoeng.
2671	..	id.	beeldhouwwerk zijkant pan-galing Poeri agoeng.
2672	..	id.	poort in Poeri agoeng.
2673	..	id.	id. id.
2674	..	id.	Bale lēmboe agoeng. Poeri agoeng. K. A.
			hoekpilaster van het voor-gaande.

Nummer	Formaat	Plaats	Korte omschrijving	
2675	18 × 24	Karang Asem (Bali).	middengedeelte van het voorgaande.	
2676	"	id.	fragment plafond schildering in Poeri agoeng, K. A.	
2677	"	id.	id.	id.
2678	"	id.	id.	id.
2679	"	id.	id.	id.
2680	"	id.	id.	id.
2681	"	id.	id.	id.
2682	"	id.	id.	id.
2683	"	id.	padmasana in de poera Panataran desa Soebagan.	
2684	"	id.	id.	id.
2685	"	id.	overzicht offernisjes in Poera Panataran te Soebagan.	
2686	"	id.	offernissen in id.	id.
2687	"	id.	optocht b. g. uitgooien lijkvucht.	
2688	"	id.	optocht naar Soebagan.	

Stand van het Teekenwerk

4de kwartaal 1916

Diëng-plateau.

Tjandi Ardjoeno,	nettekening	plattegrond,	schaal	1:20
" "	"	vooraanzicht	"	1:10
" "	"	achteraanziicht	"	"
" "	"	zijaanzicht	"	"
" "	"	lengtedoorsnede	"	"
" "	"	dwarndoorsnede	"	"
Tjandi Djawi,	gcal.	doorsnede reliefs-hoogte en profielen		1:20
" "	"	Verbeek Oudh. No. 424.	"	1:50
Tjandi Parti,	"	" "	496.	" "
Tjandi Soemoer,	"	" "	496.	" "
Tjandi Ngrimbi,	"	" "	456.	" "
Badjang Ratoe.	"	" "	462.	" "
Tj. Goen. Gangsir	"	" "	628.	" "

Lichtdruk-teekeningen.

Tjandi Selagrija,	grondplan		blad	1.	schaal	1:20
" "	achteraanziicht		"	2.	"	"
" "	doorsnede		"	3.	"	"
Tjandi Tikoes,	platte grond		"	1.	"	"
" "	West-aanzicht		"	2.	"	1:10
" "	Noord-aanzicht en door-					
	sneden A, B, C, D.		"	3.	"	"
" "	Zuid-aanzicht		"	4.	"	"
Tjandi Kasiman tengah,	bovenaanzicht		"	1.	"	1:20
" "	vooraanzicht		"	2.	"	"
" "	zijaanzicht		"	3.	"	"

Tjandi Djawi,	doorsnede reliëfs-hoogte en profielen	schaal 1:50 en 1:20
Tjandi Ngrimbi,	plattegrond	blad. 1. schaal 1:20
" "	zijaanzicht	.. 2. .. ..
Tjandi Petapan.		.. 1. .. 1:50
" "		.. 2. .. 1:10
" " Tjoengkoeb		.. 1:20
" Panggih		.. ..
Tjandi Kedaton,	Verbeek Oudh. No. 647.	1:50
" Soemoer,	.. .. ..	496. .. ..
" Pari,	.. .. ..	496. .. ..
" Djawi,	.. .. ..	624. .. ..
Situatie Pasetran,	.. .. ..	488. .. 1:100
Djedoeng (Poort B)	.. .. ..	487. .. 1:50
Tjandi Kasiman tengah	.. .. ..	479. .. ..
Djalatoenda	.. .. ..	484. .. 1:100
Tjandi Bangkal	.. .. ..	489. .. ..
" Derma (poort)	.. .. ..	502. .. ..
" Ngrimbi	.. .. ..	456. .. 1:50
Badjang Ratoe (poort)	.. .. ..	462. .. ..
Goewa tritis (grot)	.. .. ..	534. .. 1:100
Sela mangleng (grot)	.. .. ..	520. .. ..
Tjandi Djadi	.. .. ..	535. .. 1:50
Wringin Brandjang.	.. .. ..	558. .. ..
Kali tjilik	.. .. ..	565. .. ..
Tjandi Tegawangi	.. .. ..	579. .. ..
" Soerawana,	.. .. ..	580. .. ..
" Kotes,	.. .. ..	556. .. ..
Beelden-groep Bajem.	.. .. ..	596. .. 1:200
Tjandi Botjok.	.. .. ..	598. .. 1:50
" Songariti,	.. .. ..	602. .. ..
Situatie Indrakila.	.. .. ..	622. .. 1:1000
Tjandi Indrakila,	.. .. ..	622. .. 1:50
Satria manggoeng,	.. .. ..	623. .. ..
Boetak (Kawi gebergte)	.. .. ..	605. .. 1:1000

Tjandi Argapoera,	Verbeek Oudh. No.	645.	schaal	1 : 1000	
" Goen. gangsir.	"	"	628.	"	1 : 50
" Tjandipoera	"	"	631.	"	"
" Djaboeng	"	"	638.	"	"
" Meroe (Matjan poetih)	"	"	666.	"	"
" Ngetos.	"	"	516.	"	1 : 100
" Penampihan.	"	"	527.	"	1 : 50
" Sawentar.	"	"	559.	"	"

VERSLAG

uitgebracht naar aanleiding van de bezoeken aan
de tempels Boroboedoer, Kalassan, Pram-
banan, Sewoe en Singasari

DOOR

P. J. PERQUIN.

Boroboedoer. Volgens het schema met staatje in bezit van den heer Kool werd de meest overhellende hoek van den Boroboedoer in September 1914 afgelood, waarbij bleek dat deze naar buiten bedroeg 50 cm.; in September 1916 is het aflooden herhaald en bleek de helling te bedragen 52 cm; in Maart 1917, dus een half jaar na de laatste contrôle, zal moeten blijken of de verzakking tot staan is gekomen, zoo niet, dan is 't duidelijk, dat na verloop van tijd de val (misschien laagsgewijze) onvermijdelijk is; onvermijdelijk, omdat het onmogelijk zal zijn, zelfs door een sterk schoorwerk, de verzakking te voorkomen. Dat eene verzakking de oorzaak is van de overhelling en niet in de eerste plaats de drang van den grond aan de binnenzijde van den muur, kan met reden verondersteld worden, immers, de terras-buitenmuur op een afstand van $\pm$ 3 meter van den naar buiten overhellenden muur helt naar binnen over, dus tegenovergesteld aan den laatstgenoemden; ook de buitenmuur heeft den drang van grond te weerstaan, ondanks dat helt deze naar binnen over; hieruit blijkt, dat de verzakking een gevolg is van plattelijke samendrukking of uitschuiving van den grond, waarop de fundamenten rusten.

De fundamenten zullen dus gesteund en ondervangen moeten worden en zonder afbraak van den overhellenden muur zal dat niet doelmatig kunnen geschieden.

Kalassan. „Een merkwaardig feit blijft het” schrijft de heer IJzerman in de Beschrijving der Oudheden nabij de grens der residenties Soerakarta en Djokjakarta blz. 18, „dat, ondanks de aardbeving van 1867 de versiering van „de Zuiderpoort, die op vallen staat, nog niet naar beneden gestort is”. En even merkwaardig is het, dat na de laatste aardbeving schijnbaar geen verandering is gekomen in den toestand. Nog altijd zijn het slechts de onderste steenlagen (op de hoogte van den nisdorpel), die het afvallen van de beide hoeken verhinderen, nog altijd worden die vastgehouden door het gewicht van de bovenliggende lagen en de ingrijping (met eenige centimeters) in het vaste muurwerk. Oogenschijnlijk blijft de toestand onveranderd, want eene verandering van enkele millimeters kan niet worden nagegaan. Er kan niet worden gegist, wanneer de hoogste spanning zal bereikt zijn, maar wanneer door uitschuiving naar buiten het verband verbroken wordt of als door uitwijking naar Oost of West de belasting slechts een weinig wordt verplaatst, moeten onherroepelijk beide hoeken afvallen, wat een val van het geheele front tot aan den nisdorpel ten gevolge kan en hoogstwaarschijnlijk zal hebben. Door vastgrijping over de volle hoogte en door verankering in het vaste muurwerk is het zeer wel mogelijk, dat zoo wel uitwijking naar Noord als naar Oost of West voorkomen wordt, maar meer afdoende zal het zijn den voorsprong boven de nis laag voor laag (van boven af) af te breken, het inwendig verband te herstellen en de lagen wederom in deugdelijk verband en ingetand in den hoofdmuur op te bouwen; door inwendige verankering, doelmatig aangebracht, zal de voorbouw vaster daaraan verbonden moeten worden. Deze werken kunnen alleen

worden uitgevoerd onder voortdurende vertrouwbare leiding en toezicht; laag voor laag zal vast en vlak moeten aansluiten en ingrijpen in de respectievelijke lagen van den hoofdmuur en als dit niet volkomen te bereiken is, zullen zelfs de kleinste voegen en openingen moeten worden volgegoten met vloeibare cement; de steiger zal stevig en sterk genoeg gemaakt moeten worden, opdat men, zoo noodig, in de gelegenheid zij, den kalakop daar tijdelijk te deponeeren; het is noodig de werken vlot en vlug af te maken en vóór men met afbreken gaat beginnen is het wenschelijk de kroonlijst van den hoofdbouw secuur te stutten op den vasten grond.

Prambanan. Bij eene oppervlakkige beschouwing van den Boroboedoer komt men reeds onder den indruk van de pracht en rijkdom van het monument: als schoon versierde kransen liggen de ringmuren der gaanderijen om den ingebouwden heuvel; rondom den hoogsten heuveltop, den grooten koepel, liggen de kleinere dagobs in heerlijke verscheidenheid, gegroeid uit de weelde van den onderbouw. De aaneengerijde beeldhouwwerken, telkens in nauwere ring zijn als een loflied, een symfonie vol blijheid en verrukking; de tonen jubelen omhoog, ze vloeien uit als stille accorden in de kleinere dagobs om te eindigen in één enkelen toon, één enkelen toon van aanbidding naar de plaats waar de majestet in de middelste en hoogste dagob zetelde. Hoe voortreffelijk de bestemming in dit monument is uitgebeeld, niet minder voortreffelijk is die der tempels in de Prambanan-vlakte uitgedrukt. Is 't bij den Boroboedoer een ontwikkeling tot het Hoogste bereikt is, bij deze tempels moest het zijn een omsluiting van binnenruimten waar het Hoogste in besloten is. Bij deze tempels spreekt dus meer de architectuur als constructieve bouw.

De ontwikkeling naar boven uit de hoofdcella en uit de vier nevencella's is heerlijk gevonden, duidelijk sprekend,

schitterend weergegeven; de details zijn bewonderenswaardig, beschaafd, vol afwisseling en met den meesten zorg uitgevoerd. Eén nevencella geeft toegang tot de binnenruimte, waar het beeld van den God op zijn voetstuk staat. Als schoon geweven tapijten versiert het ornamentwerk de wanden, de lijsten erboven zijn doelmatig en juist versierd, de vlakke deelen boven de omgaande lijst voortreffelijk geornamenteerd, de overgang naar de terugspringende gewelfvlakken buitengewoon mooi, zoodat men, onbewust, tot de overtuiging moet komen dat dat is het Heilige der Heiligen.

Tjandi Sewoe. Wel was 't een gelukkige gedachte en een dankbaar werk het tempelcomplex Tjandi Sewoe te ontgraven. Vier series kleine tempeltjes zijn gelegd om den hoofdgroep, die van buiten een zelfde merkwaardige bouworde vertoonen: vierkant in aanleg, overgaand in achtkant en eindigend in rond, maar verschillend van binnenoordonnantie; de eene serie heeft een overkragingsysteem, een andere de gebogen lijnen opgaande uit elken wand, onderbroken in de hoeken door een enkelen steen, die de overgang moet vormen naar het achtkant om vervolgens in ronde vormen te eindigen; weer andere hebben pendentifs zooals die voorkomen (ofschoon in gewijzigde vormen) bij den koepelbouw in Moorschen of Romaanschen stijl. Naar de bestemming zijn de wanden inwendig op verschillende wijzen gecontrueerd; er zijn er met en zonder nissen, met een groote nis in elken wand, met nissen als kleine kapelletjes op lotuskussens, gedragen door een boom met drie takken, er zijn er met elf kleine nisjes in elken wand, met drie nissen naast elkaar en al die nissen, groot en klein op verschillende wijzen afgesloten, met spitsbogen, met accolade bogen en met bogen die binnenwaartsche buiging maken aan de hoofd-tempel trekt daarom zooveel meer de aandacht de pilasters met kapi-

teelen tegen de wanden der zij-cellas, die rechthoekig zijn afgesloten; een dergelijk bouwkundig stelsel is, naar ik mij herinner, in geen enkel gebouw op deze wijze toegepast. Bijzonder merkwaardig is dus dit tempelcomplex, waarvan een groot deel der kleinere tempels is blootgelegd. Het zou zeer zeker aanbeveling verdiennen het geheele terrein te ontgraven, maar om dit te kunnen doen zal 't noodig zijn aan de Zuid- en Westzijde een strook grond ter beschikking te krijgen van ± 30 Meter breedte om daar den uit te graven grond en de overbodige steenen te kunnen deponeeren. Aan de Noordzijde, waar een weg loopt langs het tempelterrein, zou de bestaande sloot verlegd en de weg eventueel opgehoogd moeten worden met den afgegraven grond van de Noordzijde; als deze mogelijkheid is uitgesloten zou deze grond vervoerd moeten worden naar de Zuid- of Westzijde; zonder de beschikking van de boven- genoemde terreinstroken is eene verdere uitgraving en blootlegging, tot dusver zoo goed door den heer Rothe geleid, onuitvoerbaar.

Singasari. Zooals men weet, is bij de laatste aardbeving de kalakop van de Zuidelijke cella naar beneden gevallen, terwijl in het algemeen de geheele tempel bouwvalliger is geworden. Om te voorkomen dat de bovenbouw, die aan alle kanten gescheurd is, naar beneden zal storten zou een vrij kostbare verankering en schoring moeten plaats hebben. In algemeene trekken zou dat kunnen geschieden op de volgende wijze: een kettinganker ware samen te stellen, waarvan de einden op de vier hoeken in elkaar grijpen, aan elke zijde voorzien van twee wartels, links en rechts van de nissen; deze wartels zouden moeten dienen om de verankering voldoende te spannen en op deze wijze de muren beter bij elkaar te houden. Daar de bouwvalligheid van dien aard is,

dat ondanks de verankering de geheele bovenbouw door een aardschok kan tuimelen, zou het noodzakelijk zijn aan vier zijden geconstrueerde schoren te plaatsen, steunende op sleestukken op den grond en onder de dorpels der nissen. Omdat deze verankering en schoring waarschijnlijk niet geheel en al afdoend en bovendien kostbaar en leelijk zijn, zal het rationeeler zijn den bovenbouw af te breken voor zoover dat noodzakelijk zal blijken d. w. z. de Zuid-Westhoek, die nog redelijk goed in het lood staat, zou behouden kunnen blijven, terwijl laags-en tandsgewijs de muren zouden moeten worden afgebroken met behoud van enkele pilasters naast de nissen. De onderbouw kan zonder afbreken voldoende versterkt worden, maar om te voorkomen, dat die eventueel weer uit elkaar wordt gerukt, is het wenschelijk zoo spoedig mogelijk over te gaan tot het schoren van de meest gevaarlijke gedeelten.

Blitar, 4 — XII — '16.

De Bouwkundige,

P. J. PERQUIN.

Uittreksel

UIT HET

Verslag aangaande de oudheidkundige werkzaamheden in Oost-Java

UITGEBRACHT DOOR

P. J. PERQUIN.

Panataran. Bij een bezoek aan het tempelterrein kunnen de werkzaamheden, door den heer van Coolwijk in het tweede kwartaal uitgevoerd, worden nagegaan; de indeeling vastgesteld in het eerste kwartaalverslag 1916, blz. 4 en 5, moet nu eenigszins worden aangevuld, maar vóór daarmede te beginnen, is het wenschelijk, dat de volgende werkzaamheden, die voorzichtigheidshalve door den heer van C. zijn uitgesteld, alsnog worden uitgevoerd. Deze werkzaamheden zijn:

1. de ontgraving van een grondverhoging ten Noorden van den voormaligen hoofdingang aan het Westen.
2. de ontgraving van dezen hoofdingang (poort).
3. de ontgraving van het bakstenen gebouwtje ten Zuiden van den hoofdtempel, op de situatietekening gemerkt D.
4. de grondontgraving ten Westen van de badplaats om te onderzoeken of een trap toegang geeft naar het hooger gelegen tempelterrein.

Gedurende de uitvoering van deze werken zullen de verschillende gebouwen enz. worden opgemeten en geteekend.

De steenen, die gedurende de ontgraving aangetroffen werden, liggen nu over het geheele terrein verspreid; ofschoon

het totaal, overzicht daardoor minder duidelijk is, verdient het aanbeveling de toestand zóó te laten, totdat bij tijd en wijle een begin gemaakt wordt met de noodig geoordeelde herstellingen en voorzieningen. Want, in de eerste plaats voorkomt men daardoor eene dubbele verplaatsing en in de tweede plaats liggen de steenen nu over het algemeen bij de plaats, waar ze gevonden zijn, dus ook in de nabijheid der monumenten, waar ze thuis behooren.

De hoofdtempel, in eene vroegere periode op verschillende plaatsen verknoeid en misvormd, vertoont geen enkele afwijking tengevolge van verzakking of verzetting; ofschoon eene herstelling noodzakelijk zal zijn is deze niet urgent.

Het nāga-monumentje, dat door het vinden van verschillende belangrijke steenen grootendeels opgebouwd zal kunnen worden, is om zijn bouworde waarschijnlijk één van de merkwaardigste monumenten van Hindoekunst. Evenwel, de herstelling is niet urgent daar het basement nog vast en stevig overeind staat.

In afwachting of het noodig geoordeeld zal worden het tempeltje met jaartal af te breken en wederom op te bouwen, is het gewenscht dit op deugdelijke wijze te schoren.

Alle overige muren en fundamenten vereischen geene bijzondere zorg om ze in den staat te houden, waarin ze nu verkeeren.

Voor de uitvoering van bovengenoemde werken zal ongetwijfeld een goed jaar gevorderd worden, terwijl het economisch overweging verdient de drie monumenten tegelijk onder handen te nemen.

Kotes. Door den Heer v. Coolwijk is in het derde kwartaalverslag van dit jaar eene beschrijving gegeven der ontgravings-werkzaamheden van Tjandi Kotes. Wat de monumenten zelve betreft kan daaraan het volgende worden toegevoegd:

Het kleinste, meest Westelijk gelegen monumentje heeft eene bovenoppervlakte van 2.27×2.27 M., een ingebouwden trap van zes treden aan de Westzijde en eene hoogte van 1.55 M. Voet- en kroonlijst hebben dezelfde samengestelde profileering d. w. z. onder, respectievelijk boven, de eigenlijke lijsten van platte banden met hollijsten hebben zij nog een tweede profileering; dit komt bij zeer veel monumenten vóór, maar in den regel zijn het dan alleen platte banden, die telkens in- en uitspringen, terwijl hier, in plaats van den middelsten meest uitspringenden band, beulingen gehakt zijn, die eene merkwaardige gelijkenis vertoonen met die, welke in de 13de eeuw in West- en Midden Europa zijn toegepast.

Daar de geheele hoogte van het monumentje 1.55 M. is en deze voor het grootste gedeelte wordt ingenomen door de bovengenoemde profileeringen, is het rechtstand daartusschen slechts 12 cM. hoog.

De hoekuitbouwingen, links en rechts van de trapvleugels, bestaan uit een onder- en een bovengedeelte; de onderste zijn als de basementen van de bovenste te beschouwen en hebben de enkelvoudige profileering van de ringmuren (de uitspringende lijsten met beulingen zijn hier dus niet aangebracht); de bovengedeelten, die eveneens in de trapvleugels en in de ringmuren verbonden zijn, zien er uit als kleine tempeltjes met voet-, kroonlijst en topstukken; de trapvleugels, die even hoog zijn als het gebouwtje, rusten op voluten, waarvan de rondingen buiten de vóórvlakken uitsteken en waarop omgaande lijstwerken zijn aangebracht, die daartegen doodloopen.

Op den vlakken vloer staan twee altaren (zoals Hoepermans ze noemt), die den vorm hebben van lage zuilen met voet- en kroonlijst en versierden middenband; de ééne (de Noordelijkste) is vierkant, staat eenige centimeters van de buitenkanten van het vloervlak en is met den

voet verbonden aan de bovenste laag van den vloer, zoodat zonder twijfel kan worden vastgesteld, dat dit monumentje moet worden beschouwd als een terras zonder balustrade en zonder bovenbouw; de andere is langwerpig vierkant van grondslag en wordt aan de Zuidzijde geflankeerd door een monumentje van ± 3 M. hoog, dat geheel en al den bouw en de proporties van een tempel heeft.

Het andere gebouw, dat met den noordgevel in één lijn ligt met dien van het reeds beschrevene is ongetwijfeld gelijk daarmede ontworpen, want in afwijking van de gewoonte, is de trap niet in den midden maar meer naar het Zuiden uitgebouwd, daardoor een gereede toegang van af het Westen mogelijk makende. (De jaartallen 1222 en 1223 wijzen ook op een bijna gelijktijdigen bouw).

De profileering is als van het kleinere gebouwtje, maar enkelvoudig dus zonder de uitspringende lijsten met beulingen; de bovenkant van den vloer ligt slecht 95 cM. boven het terreinniveau (na de ongraving), terwijl de hoekuitbouwingen naast de trapvleugels ongeveer de halve hoogte hebben; de trap is ingebouwd, d. w. z. besloten tusschen de vleugels, die van voren op voluten rusten zooals bij het kleine gebouwtje. De bovenoppervlakte is 6×7.20 M; daarop bevinden zich op onderling regelmatige afstanden acht steenen neuten; ongetwijfeld hebben we hier te doen met een pendopoterras van een afwijkend bouwsysteem, want, waar in den regel een pendopoterras rondom open is, is dat hier niet het geval; in de eerste plaats ligt in den doorgang een dorpel met speungaten en in de tweede plaats is een ringmuurtje gebouwd langs den buitenkant; beide wijzen dus op een afgesloten ruimte; de ringmuurtjes, die slechts 20 cM. dik zijn, worden op de hoeken en in het midden van elke zijde gesteund door staande steenen, van 25×25 cM. dikte; één dezer steenen, hoog 95 cM.

staat nog overeind en heeft op het bovenvlak een pen, waarop misschien in steen is doorgebouwd, maar waarop evengoed een houten stijl gestaan kan hebben; naast de deuropening zijn nog sporen aanwezig, die wijzen op een overgang van de deurstijlen naar de ringmuurtjes; de ruimte tusschen de neuten in de binnenuitruimte en de ringmuurtjes bedraagt: 1.20 M.

Gedurende de ontgraving zijn slechts weinige steenen voor den dag gekomen, alleen eenige stijlen van 25×25 cM. als bovengenoemd.

Op het terrein bevinden zich de volgende losse oudheden:

1. Vier versierde neuten hoog 43 cM. elk met een grondvlak van $\pm 55 \times 50$ cM. en gedragen door een nāga; in de bovenvlakken bevinden zich ruitvormige indiepingen.
2. Een onherkenbaar beeld met achterstuk (hoofd afgeslagen) en de handen vóór het lichaam; in elke hand een onherkenbaar voorwerp; verweerd en gekalkt. Hoog 1.10 M.
3. Een beeldvoetstuk, waarvan de tuit en de bovenhoeken zijn afgeslagen; de onder- en bovenprofileering zijn ongeveer gelijk; vlakke bandjes met kwartronde overgangsprofielen; aan elke der drie zijden van het rechtstand een terugspringend paneeltje; in het bovenvlak een indieping van 40×40 cM. Hoog 50 cM; oppervlakte: 60×60 cM.
4. Een guru, tweearmig, staand, met baard; achterstuk en glorie; de armen afhangend; in de rechterhand een bakje, in de linker een gendi; rechts tegen het achterstuk een drietand gebeiteld. Hoog 85 cM.
5. Een nandi, met de vóór- en achterpooten onder en naast het lichaam, waarop vroeger Durgā; de asura (zonder kop) houdt de handen in een sembah voor de borst; op den buffel een paar voeten; kop afgebroken, zeer verweerd. Hoog 33 en lang 53 cM.

6. Een wanstaltig, geschonden en gekalkt staand mannenbeeldje met achterstuk en glorie; de linkerhand op de heup; de rechterhand steunend op een knots. Hoog: 75 cM.
7. Een zeer geschonden rākṣasa; de knots ligt op den rechterschouder en wordt met beide handen vastgehouden. Hoog 51 cM.
8. Een zeer geschonden rākṣasa, pendant van No. 7. Hoog 51 cM.
9. Een zittend vierarmig beeldje met achter- en voetstuk; de vóórhanden, waarin een klein voorwerp, vóór het lichaam gebracht, beide achterarmen omhoog met onherkenbare attributen. Hoog 53 cM.
10. Een beeldje zooals No. 4, hoog 80 cM.
11. Een wanstaltig beeld met onherkenbare attributen. Hoog 88 cM.
12. Een zeer verweerde en geschonden Gaṇeṣa; vierarmig met achterstuk en glorie; zittend op een kussen; tandbrok in de rechter-, etensbakje in de linkerhand; in de opgeheven rechterachterhand een bidsnoer, in de linker een bijl. Hoog 96 cM.
13. Bovenstuk van een achtarmig vrouwenbeeldje met achterstuk en glorie; de rechter vóórhand rust op den heup, de linker houdt een lepelvormig voorwerp; de eerste opgeheven rechter achterhand houdt een discus, de tweede afhangende een onherkenbaar voorwerp, de derde afhangende hand houdt een mes; de eerste opgeheven linker-achterhand houdt een onherkenbaar voorwerp, de tweede afhangende idem, de derde opgeheven hand is afgebroken. Zeer beschadigd. Hoog 45 cM.
14. Een zeer beschadigde nandi. Hoog 36 lang 57 cM.
15. Een spuwer, met nandikop. Lang 45 cM.
16. Een spuwer; kop afgebroken. Lang 45 cM.
17. Een spuwer met ornament aan het staande vóórvlak. Lang 55 cM.

18. Een vierarmige Ganeça, zittend op een onderstuk met glorie en achterstuk; tandbrok in de rechtervóórhand, die niet op de knie rust maar tegen den buik wordt gehouden; in de linkervóórhand de slurf, waarin het etensbakje; rechterachterhand opgeheven met bijl; in de andere het bidsnoer. Hoog 89 cM.
19. Onderstuk van een beeld (bij de enkels afgebroken). Hoog 25 cM.
20. Een zeer geschonden, vierarmig, staand beeldje; de vóórarmen vóór het lichaam; de handen verweerd en onherkenbaar; in de opgeheven rechter-achterhand een liggende discus, in de andere een schelp; links en rechts staan tegen het achterstuk potten, waarin lotusplanten. Hoog 60 cM.
21. Een vierarmig vrouwenbeeldje, staande op een lotuskussen met achterstuk, glorie en makuta; vóórarmen vóór het lichaam, in de handen een onherkenbaar voorwerp; in de opgeheven rechter-achterhand een bidsnoer, in de linker een aar of vrucht. In twee stukken gebroken. Hoog 56 cM.
22. Een vierarmig staand mannenbeeld met achter- en voetstuk; de vóórhanden, gevouwen vóór het lichaam; aan den rechterduim een ring; aan den duim, middenvinger en pink van den linkerhand zware ringen; de rechter-achterhand opgeheven, daarin een bidsnoer met vliegenwaaier; de linkerhand houdt ook een bidsnoer met vliegenwaaier; ringen om polsen en bovenarmen; tegen het achterstuk ornament; het kleed hangt tot op de voeten; aan de voorzijde twee lange koorden; kroon op het hoofd. In vier stukken gebroken. Hoog 112 cM.
23. Het bovenstuk van een mannenbeeld met uitpuilende oogen, slangen-upawita; haardos volgens het wajang-type; knevels; oorsieraden. Hoog 48 cM.

24. Twee bovenstukken van een miniatuurtempeltje met lijsten, kalakoppen en ornament. In 't vierkant $\pm$ 86 cM.
25. Een zuil met basement- en kroonlijst en tusschenband. Hoog 130 cM.
26. Verschillende pijnakels of bekroningstopstukken.
27. Verschillende geprofileerde steenen (die opgemeten en getekend zullen worden).

Tjandi Gambar. Tjandi Gambar, gelegen in het district Ngoenoet, is een monument van baksteen met een onder en een bovenbouw, fraai geornamenteerd en met reliefs behakt.

In het 4de kwartaal van 1915 is de bovenbouw schoongemaakt en de trap blootgelegd, terwijl in het 3de kwartaal van 1916 (zie het respectievelijk rapport) de ontgraving door den Heer van Coolwijk is uitgevoerd. De vierkanten onderbouw had eertijds op elken hoek een penant van 84 cM. in het vierkant met een sprong van 25 cM. uit het muurvlak; de twee aan de Zuidzijde bestaan voor het grootste gedeelte nog, ze zijn behakt met fraai gestyleerde garuda's en aangevuld met sierlijk ornament; ze grijpen het lichaam van de penant in den wijd opengesperden bek, terwijl de sneb op den hoek is uitgehakt; ofschoon wel wat primitief, schijnt het de bedoeling geweest te zijn, dat men de voorstelling aan elke zijde zooveel mogelijk compleet zou zien want aan elke zijde bevinden zich twee oogen.

De Noord-, Zuid- en Oostringmuren hebben nog basement en kroonlijsten, waartusschen een pilaster- met paneelverdeeling; de pilasters naast de penanten (met garuda) zijn $\pm$ 55 cM. breed, de twee tusschenpilasters elk $\pm$ 60 cM; ze springen slechts weinig buiten de muren; de drie paneelen ertusschen, rondom begrensd door sterk sprekende indiepingen, zijn behakt met reliefvoorstellingen.

Om verschillende redenen is de trap aan de Westzijde, met zeven treden toegang gevende tot het bovenvlak van den onderbouw, zeldzaam en merkwaardig.

De trapvleugels zijn bij de monumenten van Oost-Java in den regel zwaar van bouw, sober van lijn en met eenigszins teruglopende vóórvlakken, die eindigen op voluten; bij dit monumentje is de trapvleugel een decoratief element geworden, even logisch van gedachten en vinding als stijlvol van toepassing. Een monster (waarschijnlijk werd een leeuw bedoeld) staat in de houding om een sprong te doen en iemand of iets aan te vallen, de achterhand hoog opgeheven, de achterpooten met de hielen achterwaarts, de staart opgezwiept op den rug en deze naar beneden gebogen met den zwaren kop liggend tusschen de voorpooten die, naar voren uitgestrekt, rusten op het lichaam van een Nandi; de lange puntooren liggen tegen den nek, groote oogen puilen uit den kop en de manen hangen over de pooten; boven den neuswortel is een puntvormig triçula-ornament uitgehakt. Geestig is het hurkend figuurtje met apekop onder den buik van het monster en kijkend naar het ernstig uitzienend mannetje op één der penanten naast de hoekuitbouwingen.

In het verlengde van de trapvleugels (dus links en rechts van den doorgang) zijn op het terras van den onderbouw, vrijstaande penanten gebouwd; ze hebben ómloopende profielen, die hier en daar zijn afgedamd (zoals dat ook bij de vroeg-Islamitische bouworde gebruikelijk is) en geornamenteerde banden; de bovenkant boven de terrass-vloer bedraagt 1.15 M., terwijl ze ongeveer vierkant zijn; daar ze vóórspringen buiten de lijst van de ringmuren en ze tevens breder zijn dan de trapvleugels, wordt het overstekende gedeelte ondersteund door de hoekuitbouwingen. De bestemming van hoekuitbouwingen is in 't algemeen niet te verklaren ('n enkele maal komt het vóór, zoals bij het bovenste terras van den hoofd-

tempel te Panataran, dat er een beeld op geplaatst is) maar hier maken ze een constructief deel uit van het gebouw zelf.

De sierlijkheid van het geheel wordt niet weinig verhoogd door de in hoog relief gehakte mannenfiguurtjes naast de hoekuitbouwingen tegen den ringmuur; ze zijn geheel door krulornament omgeven en begrenzen de vlakke pilasters, die een deel uitmaken van den eigelijken Westelijke muur; een tweede vlakke pilaster bevindt zich naast den hoekpenant met garudavoorstelling en tusschen de twee pilasters een uitstekend paneel en relief met figuurtjes behakt.

De trap geeft dus toegang naar het bovenvlak van den onderbouw, terwijl in de ringmuren van den bovenbouw geen enkele opening gemaakt is; hij staat geheel op zich zelven, omgeven door het omloopend terras van ± 1.50 M. breedte.

In de hoogte bestaat hij uit twee gedeelten, die vierkant op elkaar staan; het onderste heeft een basement met kroonlijst en een pilaster met paneelverdeeling; de West- en Oostzijde hebben elk drie paneelen besloten tusschen twee midden- en twee hoekpilasters; de Noord- en Zuidzijde hebben elk twee paneelen met één midden-en twee hoekpilasters; ze zijn kunstig behakt met dierfiguren aangevuld met ornament; de Zuid-Oosthoek is nog het beste bewaard, terwijl aan de Zuid- en Westzijde en aan een gedeelte van de Oostzijde de verdeeling nog goed is na te gaan.

Het bovenste gedeelte heeft tusschen voet- en kroonlijst een omloopenden geornamenteerde band, bestaande uit een bladstengel, die, op- en neer gewonden, in elke ruimte behakt is met sierlijke stijlvolle bladeren.

Het is niet zeker uit te maken of de bovenbouw terrasvormig was afgedekt en evenmin of de steen met versierde rand lang 1.37 M. en breed 0.37 M. en met het jaartal 13(2)1 eertijds daar bovenop lag; hij werd gevonden

dicht bij den muur aan de Oostzijde, dus het is zeker mogelijk, dat hij gelijk met den muur naar beneden is gestort.

De voorstellingen in de paneelen van den onderbouw zijn, beginnend links van de trap als volgt:

Westzijde. Een man en eene vrouw trachten een meisje, dat gebukt schijnt te gaan onder een groot verdriet, te troosten; links staat eene rükasa in spannende en afwachttende houding.

Noodzijde. No. 1. Twee rükasa's loopen achter elkaar naar links; de eerste keert zijn kop om naar den tweeden, die een langen stok of eene lans in de hand houdt; een vrouw vaart weg in een bootje; een groote visch zwemt eronder.

Noordzijde. No. 2. (ter halver hoogte afgevallen en beschadigd). Een man (rechts) in half liggende houding; twee rükasa's liggen voorover; de middelste grijpt naar den man (rechts) en tracht hem te bijten.

Noordzijde. No. 3. (zeer beschadigd) een man rechts in staande houding houdt een gebogen voorwerp in de rechterhand; links zit eene vrouw.

Oostzijde. No. 1. Een rükasa in dreigende houding tegenover een vrouwtje, dat in angst de rechterhand tegen de borst houdt en de linker voor het lichaam, achter haar een klein vrouwenfiguurtje.

Oostzijde. No. 2. Rükasa met een lans op den linkerschouder loopt naar links; eene vrouw loopt voor hem uit, de rechterhand onder de kin houdend; de linkerhand hangt naar beneden; aangevuld met boomten.

Oostzijde. No. 3. (Verdwennen.)

Zuidzijde. No. 1. Rükasa steekt dreigend de rechterarm vooruit en houdt een lans in den linker, gereed om er mede te werpen of te steken; vóór hem uit (naar links) haasten zich een man en eene vrouw; de man legt beschermend zijn rechterhand om hare hals, die

zij met angstig gebaar vastgrijpt; ze vluchten voor den rükṣasa.

Zuidzijde. No. 2. Rükṣasa in deemoedige, knielende houding met de linkerhand omhoog geheven, voor een kluizenaar, die in een bosch verblijf schijnt te houden; een vrouwtje is neergeknield en maakt voor hem een sembah.

Zuidzijde. No. 3. De kluizenaar zit rechts onder een boom met de rechterhand iets te kennen gevend aan iemand, die in arrogante houding staat bij een naakt uitgestrekte vrouw.

Westzijde (rechts van de trap) Een man (rechts) is in gesprek met een vrouw, die naar hem omziet en de opgeheven linkerhand achter het hoofd houdt; met de rechter grijpt zij een boomtak.

Door den Heer van Coolwijk is reeds vroeger gerapporteerd, op welke wijze de overhellende Zuidelijke muur geschoord is. Daar het monument merkwaardig en zeldzaam is en het dus zeer zeker dringend aanbeveling verdient het gedeeltelijk te herstellen, moet, dunkt mij, dat schoorwerk beschouwd worden als eene tijdelijke maatregel, totdat er tijd en gelegenheid zal zijn, dien overhellenden muur af te breken en wederom op te bouwen; dan kan ook getracht worden uit de aanwezige steenen meerdere reliefs van den onderbouw samen te stellen, den Z.-O. hoek van den bovenbouw te steunen en in stand te houden en alle vlakken of vervallen gedeelten deugdelijk af te dekken op de wijze, zooals dat vroeger geschied is met Tjandi Sawentar en andere gebouwen. (Dat de behandeling van die gebouwen goed is geweest kan blijken uit het feit, dat ze in dit kwartaal, twee jaren nà de voorziening, nog in uitmuntenden staat verkeeren).

Behalve de reeds besproken platte steen met jaartal en een groot aantal geornamenteerde en geprofileerde bak-

steenens, zijn nog verschillende dekbanden van natuursteen gedurende de ontgraving aangetroffen.

Daar sommige reliefvoorstellingen door de bevolking worden vereerd, is er een djoeroe-koentji, die het monument met het tempelterrein nu en dan schoon maakt.

Tjandi Toeban een baksteenens gebouw, ligt in de nabijheid van Gambar en behoort tot een der drie tempeltjes, die in 1868 nog door Hoepermans werden aangetroffen.

Ofschoon het monument voor het grootste gedeelte in zeer vervallen staat verkeert en het dus gerangschikt zou moeten worden onder de monumenten, die na opmeting en opname aan hun lot kunnen worden overgelaten, schijnt het mij toch nog overweging waard enkele merkwaardige gedeelten in stand te houden.

Het monument ligt op een terras; aan de Oostzijde, verborgen onder grond en boomwortels, is een gedeelte van den terrasmuur voor den dag gekomen met een pilaster- en paneelverdeeling; de paneelen zijn zeer fraai met diervoorstellingen behakt; ongeveer in den midden van dit terras staat de rest van den tempel.

De trap van vijf treden (na de ontgraving bloot gekomen), die niet in het midden van den Westelijken muur ligt, was ingebouwd tusschen de vleugels (die verdwenen zijn) en gaf toegang tot het bovenvlak, dat 6.40×6.70 M. meet; de steenstapeling in het midden van dat vlak is van later tijd.

De hoekuitbouwingen zijn als miniatuurtempeltjes en hebben een basement en kroonlijst, rechtstaand daartusschen en een top of bekroningsstuk.

De ringmuren zijn geconstrueerd met een geprofileerde voet- en kroonlijst, afgedekt door een band van natuursteen, een vlakken band met ornament onder de kroonlijst en een pilaster- met paneelverdeeling; de Westelijke muur heeft links van de trap een hoekpilaster van 56 cM. breed, een paneel van 92 cM. breed, een tusschenpilaster van 58 cM.

breed en nog een paneel ($\frac{1}{3}$ van de breedte der andere), aansluitend tegen de trapuitbouwing; het vierkante paneel is ten deeke gevuld met een uitspringend kussen; de zijden van dit kussen, die een hoek van 45 graden maken met de loodlijnen, hebben een trapsgewijze laagverdeeling, terwijl in het middenvlak een cirkel is getrokken (omgeven met klein blad ornament), waarbinnen eene voorstelling van eene visch.

Rechts van de trap is slechts één paneel met één hoekpilaster gebouwd, rechts sluit het tegen de pilaster aan, links tegen de trapuitbouwing; het is geheel vlak zonder omgaande indiepingen, zooals de andere en vertoont ook geen versiering. De gedeeltelijk vervallen Noordelijke muur heeft vier paneelen, ingesloten tusschen twee hoek- en drie middenpilasters; de paneelversiering is afwisselend met een vierkant en met een cirkelvormig kussen versierd; de vierkanten zijn als aan de Westzijde, terwijl de cirkelvormige sprekende reliefs te zien geven. De Oostgevel is voor de helft geheel vervallen; één hoekpilaster met één tusschenpilaster is nog aanwezig, terwijl de twee paneelen een zelfde afwisselende versiering als aan de Noordzijde hebben. De Zuidgevel is geheel vervallen.

Gedurende de ontgraving, die gedeeltelijk, tijdens de opmeting is uitgevoerd, zijn bijna geen steenen of fragmenten gevonden. De beschreven steen in de nabijheid in de sawah aangetroffen is bij dit monument opgesteld: volgens Dr. Krom in het tweede kwartaalverslag van 1915, blz. 69 is de inscriptie een praçasti uit 1051 van een çri Kameçwara, de steen heeft een doodskop met slagtanden als zegelmerk. Een andere, onleesbare, steen en een râkṣasa zijn eveneens bij dezen tempel neergezet.

Wringin brandjang. Aan het verslag van den Heer Van Stein Callenfels (zie 4de kwartaal 1915, blz. 138) kan de volgende beschrijving worden toegevoegd:

Het gebouwtje, geheel van natuursteen opgetrokken, is

3.40×4.35 M. terwijl de muren, die de binnenruimte omsluiten, 40 cM. dik zijn; de vloer ligt drie treden boven het omliggend terrein; de toegang, aan de Zuidzijde, is 47 cM. breed, heeft links en rechts penanten en is afgedekt met een dorpel, waarboven een uitstekend paneeltje, waarschijnlijk bestemd voor een jaartal en daarboven een overstekende lijst met terugvallende profielen, die doodlopen tegen de muurvlakken; het gebouwtje heeft geen basement, terwijl de hoogte van het terreinniveau tot den onderkant van de kroonlijst 3.25 M. bedraagt; deze lijst springt 16 cM. naar buiten en draagt het schuin terugloopende dak; daar de vorm van het monumentje langwerpig is en de daklijnen rondom een zelfden hoek maken met de kroonlijst, ontstaat van zelf aan den top een zoogenaamde nok; deze ligt eenigszins terug bij de dakvlakken en moet dus tevens beschouwd worden als een sluitsteen van den pyramidalen steenbouw.

De muurvlakken van de binnenruimte zijn glad, zonder enige versiering of lijst, terwijl de bovenafsluiting is geconstrueerd door eene overkraging van zeventien omgaande steenlagen, die beginnend op een hoogte van 1.52 M. boven den vloer op een hoogte van 4.10 M. eindigt en wordt gesloten door den noksteen bovengenoemd. Aan de Zuidzijde bevinden zich links en rechts van den ingang ruitvormige lichtopeningen van 30 cM. diagonaal met naar binnen gebogen binnenvlakken; aan de Noordzijde zijn twee dergelijke openingen, aan de Oostzijde één, terwijl aan de Westzijde de omtrek van eene opening in het buitenmuurvlak is aangezet maar niet doorgehakt.

De Bouwkundige,
P. J. PERQUIN.

Bijlage U.

Gedateerde Inscripties van Nederlandsch-Indië
(Derde aanvulling).

Gaka-Jaartal	Vindplaats	Residentie	Omschrijving	Tegenwoordige Plaats	Litteratuur
706	Soekaboemi. Petoengroto.	Kediri	beschreven steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 87.
105.	Tenggoer.	Kediri	beschreven steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 46.
1060	Képandjen kidoel	Kediri	steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 46.
1063	Soerawana.	Kediri	steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 93.
1086	Doekoeh Mlier, eind 11de eeuw.	Kediri	beschreven steen	sf. Kentjong. in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 46.
1101	desa Bagelenan. Ngoetoeng.	Kediri	lingga	Bat. Mus. no. D 138.	Oudh. Versl. 1915 p. 101. Not. 1915 p. 104.
1107	Doekoehan Doe- koeh.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 639.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1112	Sapoe angin.	Kediri	beschreven steen	Bat. Mus. no.	Oudh. Versl. 1916 p. 7 en 9.
1178	Kranggan.	Pasoeroean	beschreven steen	in loco.	Not. 1916 p. 4.
1214	Sambidopljang.	Kediri	steenblok	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1222	Pandan.	Soerabaja	beschreven steen	Modjokerto Mus. no. 652.	Oudh. Versl. 1916 p. 93.
1230	Sambirobjong.	Kediri	beschreven steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 47 en 93.
tussen 1253 en oorkonde van Nglawang. 1272	Batoer.	Pasoeroean	koperen platen	Bat. Mus. no. E. 50.	Not. 1915 p. 105 sq. en Krom T. B. G. 1916 Epigr. Aant. XIII.
					erf gep. regent v. Kediri. in loco.
1274	Kandangan.	Kediri	beschreven steen	Kediri	Oudh. Versl. 1916 p. 47.
					“ Bloembaan.

Cika-Jaartal	Vindplaats	Residentie	Omschrijving	Tegenwoordige Plaats	Litteratuur
1277	Modjodiedjer.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 665.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1278	Pandan.	Soerabaja	beschreven steen	Modjokerto Mus. no. 651.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1283	Tjandi Soember-djati.	Kediri	steenblok	Bat. Mus. no. 5667. in loco.	Oudh. Versl. 1915 p. 66. Oudh. Versl. 1916 p. 53. Not. 1916 p. 9.
1310	Gambar.	Kediri	steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 82.
1312	Ploembangan.	Kediri	boven dorpel	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 46.
1322(?)	Gambar.	Kediri	steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 82.
1322	Patjet.	Soerabaja	Gewicht	Modjokerto Mus. no. 663.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1326	Pangih-Klinter-redja.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 669.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1327	Toenapel.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 636.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1329	Djaha.	Kediri	achterstuk qribeld	in loco.	R. O. C. 1908 p. 216 en Oudh. Versl. 1916 p. 93.
1354	Méndék.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 668.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1371	Poegeran.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 692.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1408	Doekoehan Doe-koh.	Soerabaja	beschreven steen	in loco, als no. 625 gecatalogiseerd in Mus. Modjokerto.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.

Bijlage U.

Gedateerde Inscripties van Nederlandsch-Indië
(Derde aanvulling).

Cula-Jaartal	Vindplaats	Residentie	Omschrijving	Tegenwoordige Plaats	Litteratuur
706	Soekaboemi. Petoengroto.	Kediri	beschreven steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 87.
105.	Tenggoer.	Kediri	beschreven steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 46.
1060	Kepandjen kidoe!	Kediri	steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 46.
1063	Soerawana.	Kediri	steen	sf. Kentjong.	Oudh. Versl. 1916 p. 93.
1086	Doekoeh Mlieri, eind 11de eeuw.	Kediri	beschreven steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 46.
1101	desa Bagelenan. Ngoetoeng.	Kediri	lingga	Bat. Mus. no. D 138.	Oudh. Versl. 1915 p. 101. Not. 1915 p. 104.
1107	Doekoehan Doe- koeh.	Soerabaja	steen	Madjokerto Mus. no. 639.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1112	Sapoë angin.	Kediri	beschreven steen	Bat. Mus. no. Oudh. Versl. 1916 p. 7 en 9.	Oudh. Versl. 1916 p. 4. Not. 1916 p. 4.
1178	Kranggan. Sambidoplang.	Pasoeroean	beschreven steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1214	Pandan.	Kediri	steenblok	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 93.
1222		Soerabaja	beschreven steen	Modjokerto Mus. no. 652.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1230	Sambirobjong.	Kediri	beschreven steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 47 en 93.
tussen 1253 en oorkonde van	Batoer.	Pasoeroean	koperen platen	Bat. Mus. no. E. 50.	Not. 1915 p. 105 sq. en Krom T. B. G. 1916 Epigr. Aant. XIII.
Nglawang. 1272	Kandangan.	Kediri	beschreven steen	erf gep'regent v. Kediri.	Oudh. Versl. 1916 p. 47.
	Ploembangan.	Kediri	steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 93.

Çaka-Jaartal	Vindplaats	Residentie	Omschrijving	Tegenwoordige Plaats	Litteratuur
1277	Modjodjedjer.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 665.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1278	Pandan.	Soerabaja	beschreven steen	Modjokerto Mus. no. 651.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1283	Tjandi Soember-djati.	Kediri	steenblok	Bat. Mus. no. 5667.	Oudh. Versl. 1915 p. 66. Oudh. Versl. 1916 p. 53. Not. 1916 p. 9.
1310	Gambat.	Kediri	steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 82.
1312	Ploembangan.	Kediri	boven dorpel	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 46.
132(f)	Gambat.	Kediri	steen	in loco.	Oudh. Versl. 1916 p. 82.
1322	Patjet.	Soerabaja.	Gewicht	Modjokerto Mus. no. 663.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1326	Pangih-Klinter-redja.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 669.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1327	Toemapel.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 636.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1329	Djaha.	Kediri	achterstuk çribeld	in loco.	R. O. C. 1908 p. 216 en Oudh. Versl. 1916 p. 93.
1354	Mendek.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 668.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1371	Poegeran.	Soerabaja	steen	Modjokerto Mus. no. 692.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
1408	Doekoehan Doe-koeh.	Soerabaja	beschreven steen	in loco, als no. 625 gecatalogiseerd in Mus.	Oudh. Versl. 1916 p. 86.
					Modjokerto.

De Graftempel te Bhayālangö

DOOR

P. V. Van Stein Callenfels.

(Met een foto).

In den Nāgarakṛtīgama, zang LXXIV, strofie 1, worden als slot van de lijst van 27 in de maand Bhādrapada van het cakajaar 1287 bestaande koninklijke graftempels genoemd die te Prajñāpāramitāpurī, „hañar panambēh“ en te Bhayālangö, „duweg kināryya“. Omtrent de ligging van Prajñāpāramitāpurī, d. i. Kamal pāṇḍak of Palungan is boven (p. 106) een gissing gewaagd; Bhayālangö, ook genaamd Wiçēsapura, is geïdentificeerd met de gelijknamige plaats tusschen Kaloer bij Bangil en Kedoeng Dawa, ten W. van Paseroehan (vide Dr. Kroms: De Eigennamen in den Nāgarakṛtīgama. Tijdschrift Bat. Gen. LVI, blz. 500). Er bestaat echter eenige waarschijnlijkheid, dat laatstgenoemde graftempel gezocht moet worden in het Toeloengagoengsche en wel op de bekende Poenden Gilang, vanwaar o.a. de door wijlen Dr. Brandes in de monographie over Tjandi Jago besproken bronzen deur-palkoker afkomstig is. Om dit aan te tonen is het echter noodig na te gaan, wie eigenlijk te Bhayālangö was bijgezet. Zonder eenigen twijfel was het een der echtgenooten van Kṛtarījasa, dus een grootmoeder van moederszijde, eigenlijk of oneigenlijk, van Hayam Wuruk, doch zooals men weet heeft Kṛtarījasa meerdere vrouwen gehad, minstens 5, nl. de 4 dochters van Kītanīgara en de Maleische prinses, die de moeder was van Jayanīgara. Voor zoover mij

bekend is hebben direct of indirect over de rājapatnī alleen Prof. Kern, wijlen Dr. Brandes en Dr. Krom hun oordeel uitgesproken en zijn Prof. Kern en Dr. Krom het er over eens, dat de te Bhayilangō begravene de beroemde Rājapatnī van den Nāgarakṛtīgama en der bekende steeninscriptie moet zijn, in de Pararaton behandeld. In laatstgenoemd werk komt Dr. Brandes tot de conclusie, dat daarmede bedoeld wordt de Maleische prinses, moeder van Jayanagara, bij welke meening Prof. Kern zich aansluit. („Eenige plaatsen uit de Nāgarakṛtīgama betreffende Hayam Wuruk” bij de behandeling van de 1ste strofe, IIde Zang van dat gedicht). Dr. Krom echter¹⁾ (vide zijn bovenaangehaalde bijdrage blz. 533) wijst Gāyatrī aan, zoodat de in den aanvang bestaande consensus op dit punt te niet is gegaan.

Inderdaad is de Nāgarakṛtīgama ter zake niet overduidelijk, doch door combinatie der gegevens kan m. i. de quaestie toch wel tot oplossing worden gebracht. Het is dus zaak alle in het dichtwerk over de echtgenooten van Kṛtarījasa verschafte gegevens te verzamelen.

In zang 46:1 worden de 4 echtgenooten, dochters van Kṛtanagara, opgesomd en wel: Ćrī Parameśvarī Tribhuvanī, Mahādewī, Prajūnpāramitī en Gāyatrī, van welke laatste gezegd wordt, dat zij de beminde, de jongste was en de eerste plaats innam als koningsvrouw in den Kraton.

In zang 47:2 komt dan de bini haji ten tooneele als moeder van Jayanagara, genaamd Ćrī Indreśvarī.

Zang 48:1 vermeldt, dat de 2 prinsessen, dochters van Kṛtarījasa (de Bhere Kahuripan II en Bhere Daha II van de

1) Uit Dr. Kroms verhandeling „Een Sumatraansche Inscriptie van koning Kṛtanagara” (Versl. en Meded. Kon. Ak. 5de Rks, DL III p. 306 sqq), waarvan de overdruk hier na het opstellen van dit artikel ontvangen werd, blijkt dat Dr. Krom thans—op grond van feiten, die de Menangkabausche inscr. aan het licht brachten—niet ongeneigd is de rājapatnī met de Maleische prinses, Dara Pētak of Indreśvari te identificeeren (p. 334). B.

Pararaton), dochters waren van de onvergelijkelijke, voor-naamste gemalin des konings, ergo dus van Gāyatrī, zou men zoo zeggen.

Zang 49:1 leert ons dan, dat bij den dood van Jayanāgara zijn halve zuster Bhre Kahuripan opvolgt, volgens de rege-ling van Crī mahārājapatnī, die het geluk had te beleven, dat haar dochter, schoonzoon en kleinzoon allen vorsten en vorstinnen waren. Uit de onuitgegeven inscriptie van Broemboeng weten wij zelfs, dat gedurende het jaar 1251 Bhre Kahuripan nog een poos als het ware onder voogdij stond van hare moeder.

Zang 2:1. 2 leeren ons dan het overlijden der Rājapatnī in 1272 en

Zang 3:1, dat de regeerende koningin Bhre Kahuripan trouw volgens de plichten van de Buddhistische gezindte het ceremonieel vervulde aan het voeteneinde van het graf van de overledene, die zij, onderdanig, als haar moeder beschouwde.

Zang 63:2 deelt mede, dat juist 12 jaar na bovenbe-doeld overlijden een doodenoffer werd gehouden voor een overleden Rājapatnī, in welk doodenoffer

Zang 67:1 die Rājapatnī veel behagen schepte, zoodat de dichter hoopt, dat dit haar gunst tengevolge moge hebben ten voordeele van vorst en staat. Tegen het einde van dat doodenoffer was het

Zang 67:2, dat de incarnatie van Prajñāpāramitā naar den Buddhahemel terugkeerde, terwijl in aansluiting van dat offer

Zang 67:5 Hayam Wuruk besluit om het heiligdom te Kamal pañdak, waar in 1273 reeds geofferd was, te voltooien, welk heiligdom

Zang 69:1 ook den naam droeg van Prajñāpāramitāpurī, terwijl er nu een beeld van Prajñāpāramitā wordt ingewijd, terwijl de eigenlijke begraafplaats der rājapatnī

Zang 69:2 was te Bhayālangö, waar de gewijde grond

wederom werd geconstateerd en dat den bijnaam kreeg van Wiçesapura, terwijl er later

Zang 69:3 nog aanhoudend hulde werd gebracht in de maand Bhūdrapada, terwijl de daar begravene, zalig in den hemel, gelukkig was dat haar kleinzoon alleenheerscher van Java was.

Ziedaar, wat de Nāgarakṛtāgama ons over de vrouwen van Kṛtarājasa leert, welke conclusie kunnen wij daar nu uit trekken?

Het doodenoffer werd gegeven 12 jaar na den dood van de Rājapatnī die in 1272 gestorven was, dus is hoofdzakelijk voor haar bedoeld geweest, terwijl na afloop van de eigenlijke plechtigheden de incarnatie van Prajñāpāramitā naar den Buddhahemel, waar zij natuurlijk thuis hoorde, terugkeerde, na tevoren door hare incarnatie gedoemd te zijn geweest in minder gezegende gewesten te vertoeven. Voor de hand ligt, dat de door dat doodenoffer verlost incarnatie dus niemand anders was dan de Rājapatnī, gestorven in 1272, welke Rājapatnī, als incarnatie van Prajñāpāramitā, in haar aardsche bestaan dus ook dien naam kan hebben gevoerd, terwijl zij na haar dood wel in de gedaante van die Buddhistische godin zal zijn afgebeeld. Hiermede klopt dan ook weer het inwijden na en blijkbaar als direct gevolg van het doodenoffer, van een Prajñāpāramitā-beeld te Kamal pandak, dat nu den naam krijgt van Prajñāpāramitāpurī.

De Rājapatnī, die in 1272 overleed, is, zoowel blijkens de plaats, die zij op de inscriptie's inneemt, als blijkens de bewoordingen van den Nāgarakṛtāgama, dezelfde, die in 1251 de troonsopvolging regelde en een tijd lang voogdes is geweest over Bhre Kahuripan en die het geluk had, te beleven, dat haar dochter, schoonzoon en kleinzoon vorsten en vorstinnen waren. Uit zang 46:1, gecombineerd met 49:1 blijkt, door de epitheta, dat de moeder van Bhre Kahuripan de prinses Gillyatrl was, zoodat het op het eerste gezicht

voor de hand ligt, in de rājapatnī deze Gāyatri te zien, doch wanneer men in aanmerking neemt het nauwe verband, dat er tusschen de rājapatnī en Prajñāpāramitā bestaan moet hebben, het feit, dat een der vrouwen van Kṛtarājasa, n.l. de 3de, dien naam droeg, de gemakkelijkheid, waarmede in den Nāgarakṛtīgama met dergelijke familiebetrekkingen wordt omgesprongen, zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat dochter voor stiefdochter wordt gebruikt, waar men wel moeder of vader voor tante of oom en zuster voor nicht ziet staan en tenslotte volgens zang 3:1 Bṛhe Kahuripan na het overlijden van de rājapatnī, deze huldigde, baar als haar moeder beschouwende, wat zij dus feitelijk niet was, komt men van zelf tot de conclusie, dat de bekende rājapatnī niemand anders geweest is als Prajñāpāramitā, de dochter van Kṛtanāgara en de kinderloze echtgenoote van Kṛtarājasa.

Wij nemen dus aan, dat de in 1272 overleden beroemde rājapatnī, te wier eere hoofdzakelijk het doodenoffer van 1284 werd gevierd, waarna zij begraven werd te Bhayālangō, terwijl een beeld (zeer waarschijnlijk ook van haar door het verband, waarin het voorkomt, al vermeldt de dichter het niet speciaal) van Prajñāpāramitā werd gewijd te Kamal paṇḍak, de uit zang 46:1 bekende Prajñāpāramitā is, die onberispelijk in aanminnigheid als Jayendrādewī fungeerde, en dat zij na haar dood wel zal vereeuwigd zijn in een Prajñāpāramitābeeld. Na dit te hebben vastgesteld, keeren wij weder naar ons uitgangspunt, den graftempel te Bhayālangō terug.

Zooals boven reeds gezegd werd, identificeert Dr. Krom dezen graftempel met Bhayālangō, door Hayam Wuruk in 1281 bezocht en door Prof. Niermeyer geplaatst tusschen Koloer bij Bangil en Kedoeng Dawa ten W. van Pasoeroe-han. Deze gelijkstelling berust natuurlijk op de overeenkomst in naam doch voor zoover mij bekend is pleit er verder niets voor, terwijl mij uit die streken ook geen tempel of beeld

bekend is, dat op Prajñāpāramitā wijst. Er bestaat echter nog heden ten dage een andere plaats op Java van den naam Bhayālangō en wel de onderdistrictshoofdplaats Bajālangoe, op 4 paal ten Zuiden van Toeloengagoeng gelegen. En in deze desa bevindt zich de, door de vondst van den bronzen deurpalkoker zoo bekende Poenden Gilang. Behalve deze deurpalkoker is er op die poenden echter nog meer te vinden en wel om te beginnen een zeer groot en bijzonder fraai tweearmig vrouwenbeeld, helaas zwaar beschadigd en hoofdelloos. Ook de handen van dit beeld zijn beide afgebroken, doch uit het „litteken”, dat zij hebben achtergelaten, blijkt, dat zij voor de borst in dharmmacakramudrā waren samengebracht, terwijl rechts en links van het beeld lotosbloemen uit hunne wortelstokken optrijzen, waarvan een (helemaal zijn ook die beide afgebroken) zeer wel het bekende boek kan hebben gedragen. Ook overigens zijn er in opvatting en uitvoering zoooveel punten van overeenkomst met het bekende beeld te Leiden en vooral met dat te Singosari, dat er geen oogenblik twijfel behoeft te bestaan, of wij hier met een Prajñāpāramitā te doen hebben.

Gegeven nu, dat de graftempel van de rājapatnī te Bhayālangō was, dat er aan den eenen kant een tusschen Bangil en Pasoeroehan in Hayam Wuruks tijd gelegen Bhayālangō bekend is, waar echter geen spoor van oudheden gevonden wordt en dat er aan den anderen kant heden ten dage in de desa Bajālangoe bij Toeloengagoeng de overblijfselen van een grooten tempel, waarop een enorm voetstuk en een zeer fraai Prajñāpāramitā-beeld voorkomen, aarzel ik niet deze laatste plaats aan te wijzen als die, waar eens de echtgenote van Krtarājasa begraven lag en waar (vide Prof. Kern in Bijdr. deel 68, blz. 414) later ook de niet minder beroemde Hyang Wiceja is bijgezet.

De verdere resten op de poenden gilang spreken dit

niet tegen. Het soubassement van den tempel zit zeer waarschijnlijk nog onbeschadigd onder den grond. Eene nadere ontgraving zal moeten uitmaken of daarbij nog gegevens te voorschijn zullen komen, die mijne opvatting bevestigen of tegenspreken. Verder komen er op het oogenblik (mijn laatste bezoek dateert van enkele dagen geleden), behalve het reeds genoemde groote voetstuk, waarvan de maten kloppen met die van het beeld, en dat waarschijnlijk nog op zijn oude plaats ligt, misschien zelfs nog boven de asch van de *rūjapatnī*, verschillende reusachtige neuten voor, waarop eens een pendapa zal hebben gestaan, doch die wel uit de buurt naar deze plaats zullen zijn gebracht, evenals enkele fragmenten van Çivaietische beelden (vgl. Zang 69:3, waar ook brahmanen komen offeren te Bhayālangō, wat echter nog geen aanwijzing behoeft te zijn, dat er daar Çiwaietische tempels geweest moeten zijn, daar er, vide de inscriptie van Singosari van 1273 ook Buddhistische brahmarten waren). Twee dier neuten dragen jaartallen; het eene is zonder twijfel 1291, doch het andere is minder duidelijk. Het is nl. gevatt in een lijst van sierkrullen en is het bv. bij het tweede cijfer niet uit te maken, of het een 2 is met een sierkrol van den onderband juist er onder, dan wel een 3. Het 3de cijfer, dat op zich zelf een 1 zou zijn, verschilt echter veel van de 1, die het eerste en laatste cijfer van het jaartal uitmaken. Hoe het ook zij, of men het jaartal 1211, dan wel 1311 of misschien nog anders moet lezen, aan de meening, dat in de poenden gilang te Büjālangoe de begraafplaats te Bhayālangō moet worden gezien, doet dit geen afbreuk. Want eerstens weten wij, dat er vroeger al een heiligdom stond, daar de grond bij de oprichting van den graftempel voor Prajñāpāramitā wederom geconsacreerd werd en tweedens bewijzen de jaartallen op zich zelf al niets, daar zij slechts op neuten voorkomen.

NASCHRIFT. Het bovenstaande was reeds op schrift
gebracht toen op mijn aanraden begin October door den
heer van Coolwijk, tjd. wd. adjunct-bouwkundige op de
poenden gilang te Bajalangoe een paar proefsleuven werden
gegraven, die het soubassement van een tempel met zeer
typisch ornament aan het licht brachten. Het groote voet-
stuk blijkt nog vrijwel in het midden van het soubassement
te liggen, zoodat de hierboven uitgesproken hoop, dat wij
de asch van de beroemde rajapatni er wellicht nog onder
kunnen aantreffen, alle reden van bestaan heeft.

Uittreksel

UIT HET

Verslag over de oudheidkundige werkzaamheden in Atjèh, in het vierde kwartaal 1916

UITGEBRACHT DOOR

J. J. DE VINK.

Door rapporteur werd het onderzoek voortgezet in de onderafdeeling Bireuen in de landschappen Samalanga met de daaronder behorende landschappen Kimbang en Peudada en verder in de landschappen Peusangan, Gloempang Doeä, Sawang en Nisam. Bij dit onderzoek, dat thans als beëindigd kan beschouwd worden, werden 810 paar grafstenen gevonden, waarvan alleen van belang zijn één in het landschap Samalanga bij Geude Djangka Boeja, één te Bireuen bij K.M. paal 1 en twee graven in het landschap Gloempang Doeä. Van deze werden abklatschen en fotografische opnamen vervaardigd. Van de bovenbedoelde grafstenen, die meerendeels boven den grond op zwaar begroeid terrein werden aangetroffen, bleken slechts veertien paar beschreven te zijn, terwijl alle de allereenvoudigste vormen vertoonden. De door rapporteur te Bireuen doorgebrachte tijd werd besteed aan het fotograferen en nateeken van enkele negenvoudige zegels van sarakata's, welke van de hoofden van bovengenoemde landschappen te leen gevraagd werden.

Bijlage X.

Lijst der teekeningen uit
Atjèh. XII

- 53—54 Overzichtskaart van het oudheidkundig onderzoek op Atjèh en Onderhoorigheden, gecalqueerd van de topografische kaarten [blad VIc; XIa; IXb en Xa].
-

ERRATA

- Blz. 107 rg. 8 v. b. Lees: bijlage *V* i. pl. v. bijlage *J*.
Blz. 115 rg. 0 v. b. Lees: *stellages* i. pl. v. *stallages*.
Blz. 130 rg. 4 v. o. Lees: nissen, groot en klein *zijn*
op verschillende wijzen afgesloten.
Ibid. rg. 2 v. o. Lees: binnenwaartsche buiging maken.
Aan den hoofdtempel
-

(223)

J

25
n

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.

E. B., 146, N. DELHI.